ԿԱՐԱՊԵՏ ԷՕՔՍԻՒԶԵԱՆ

ԿԵԱՆՔԻ ՉԱԻԵՏԸ

(ԻՆՉՊԷՍ Կ'ԱՊՐԻՆՔ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷՋ)

Հատոր ակիչ՝ ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՐԱՄԵԱՆ 1947 «ԽՓՐԱՏ» ՏՊԱՐԱՆ, Նիւ Եորք, Ի. Ն.

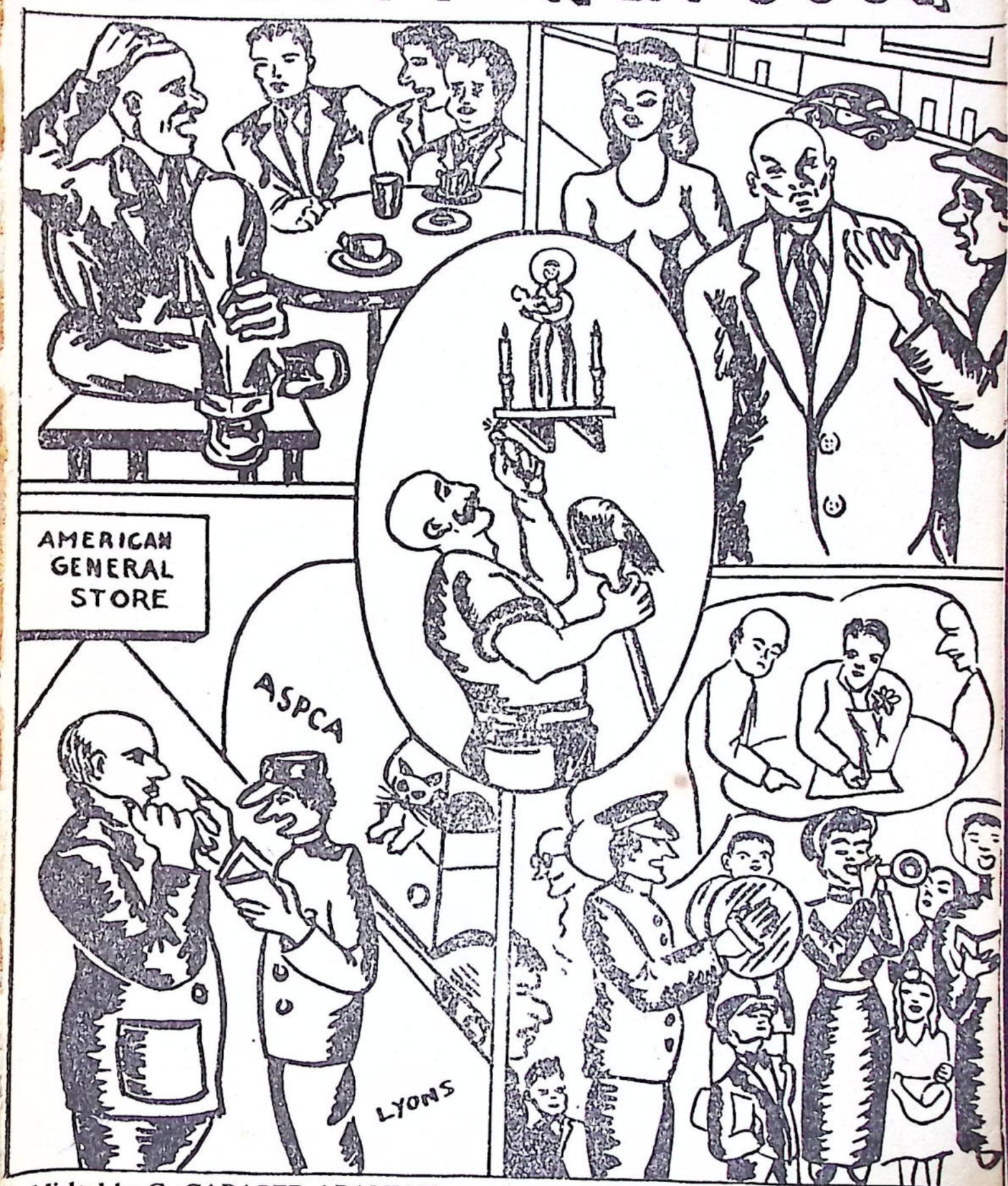
2176

Uit de nalatenschap van
Nubar Jessayan (1920-2009)

GARABED EKSOOZIAN

THE DROLLERY OF LIFE

ԿԵԱՆՔԻ ՁԱԽՃԱՆՔԸ

Published by C. GARABED ARAMIAN 1947 YEP.RAD PRESS, New York, N. Y. U.S. A

Copyright, 1947, By

CHARLES GARABED ARAMIAN

All rights reserved, including
the right to reproduce this book
or portions thereof in any form.

Uit de nalatenschap van
Nubar Jessayan (1920-2009)

Printed in the United States of America

ՋՕՆ

ՄԵՐ ՍԻՐԵԼԻ ԾՆՆԴԱՎԱՅՐ ՋՆՔՈՒՇԻ ԲՈԼՈՐ
ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ–ՆՆՋԵՑԵԱԼՆԵՐՈՒ ՑԻՇԱՏԱԿԻՆ
ԵՒ ՈՂՋԵՐՈՒ ԿԵՆԱՑԸ։

ՀԵՂԻՆԱԿ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

Ամէն իրաւունք վերապահուած է

Կ. ԱՐԱՄԵԱՆԻ, Նիւ Եորք, Ն. Ե.

Միտիլ Բուշ վարդապետ Քարտ
հրատարակիչ Կ. Պոլսոյ

25 Մայիս 1948
Հին Եորք Մ. Ն.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Պրն. կարապետ Արամեան, Ամերիկահայ հրատարակչական փոքրիկ բայց վսեմ աշխարհի տեսիլքի մարդը, Ամերիկահայ կեանքի շուրջ իրապաշտ գրականութիւն մը ստեղծելու երազով խանդավառուած, ատենէ մը իվեր գրող կը փնտռէ, հեղինակ կը ճարէ եւ իր յարատեւ մղումներովը, վարակիչ խանդովը, շինիչ թելադրութիւններովն ու ցուցմունքներովը կը ստիպէ զանոնք որ այդպիսի գրականութիւն մը ստեղծեն: Եւ յաջողած է խոստմնատու մատենաշար մը սկսիլ՝ «Ամերիկահայ Պատկերներ»ու, «Երեք Հազարի Երազը»ի, եւ այժմ Պրն. կարապետ Էօսիւգեանի «Կեանքի Ջաւեշտը»ի հրատարակութեամբ:

Հեղինակին տաղանդէն ու աշխատանքէն վերջ, «Կեանքի Ջաւեշտը» իր գոյութիւնը առաւելապէս հրատարակչէն բղխած ներշնչումին եւ նիւթական զոհաբերութեան կը պարտի: Անոր գաղափարը հրատարակչին մտքին մէջն է որ ծագում առեր է: Պրն. Արամեան հեղինակին երեւակայութիւնը վառեր ու շարժման մէջ դրեր է, եւ կարող բանաստեղծ մը արձակ գրելու ճամբուն մէջ առաջնորդեր է: «Կեանքի Ջաւեշտ»ի միայն մի քանի պատմութիւններն են որ գրքին ծրագիրը յղացուելէ առաջ գրուեր ու պարբերաբար հրատարակուեր են թերթերու մէջ: Անոնց մեծ մասը գրքին համար գրուած են, եւ առաջին անգամ ըլլալով լոյս կը տեսնեն:

Պրն. Արամեան կը հաւատայ որ իր ստեղծած մատենաշարը ապագային՝ որպէս աղբիւր պիտի ծառայէ Ամերիկահայ ընկերային կեանքի պատմու-

թեան: Այս տողերը գրողը սոյն տեսակէտին համակարծիք է: Մատենաշարը արդէն սկսած է վայելել մայր հայրենիքի համակրանքը: «Կեանքի Ձաւեշտը» հրատարակուելէն շատ առաջ՝ Սովետական Հայաստանի ժողովրդական գրադարանը ապսպրանք դրած է անոր համար:

«Կեանքի Ձաւեշտը»ի ծրագրին եւ բովանդակութեան մասին ամփոփ գաղափար մը կարելի է կազմել՝ անոր պատրաստութեան սկզբնական շրջանին տրուած տիտղոսէն, որ էր՝ «Ամերիկահայ Տիպեր» եւ ներկայ տիտղոսէն՝ «Կեանքի Ձաւեշտը»: Այս երկու տիտղոսները գրքին նկարագիրը կը բնորոշեն:

Պրն. Կարապետ Էօքսիւզեան կարեւոր եւ սքանչելի ծառայութիւն մը մատուցած է Ամերիկահայ գաղութին եւ անոր հաւաքական պատմութեան՝ «Կեանքի Ձաւեշտը»ի պատրաստութեամբ, անոր ռապսոդիկ հանգամանքներովը—իրապաշտ պատկերներովը, Ամերիկահայ պատմութեան հայթայթած նիւթերովը եւ այժմէական գրական արժէքովը:

Գիրքը կը ներկայացնէ իր գլխաւոր գծերուն մէջ աշխատանքի եւ յաջողութեան պատեհութիւններով լեցուն այս երկրին մէջ ապաստան փնտռող եւ մեծ հարստութիւններու եւ բարձր դիրքերու տիրանալու հեռանկարով տարուած, հին հայ սերունդի տնտեսական, ընկերային, մշակութային, բարոյական եւ կրօնական կեանքը, իր արտաքին երեւոյթներովն ու ներքին հոգեկան վիճակովը: «Կեանքի Ձաւեշտը»ի տիպերը կը պատկերացնեն Նոր Աշխարհի միջավայրին հակազդեցութիւնը այդ հին սերունդին վրայ· անոնց բնագաւառի կեանքի մնացորդները նոր իրականութեան մէջ· անոնց մտքի, նկարագրի, հոգիի յատկութիւնները եւ արտայայտութիւնները· անոնց փի-

զիֆական եւ հոգեկան սպառիչ, տաժանելի աշխատանքներն ու զրկումները. երբեմն տնտեսական չընչին յաջողութիւնները, եւ աւելի յաճախ սրտաճմլիկ ձախողութիւնները, հիւանդութիւնները, անկարութիւնները, անարգանքներու եւ վիրաւորանքներու ենթարկումները:

Էօքսիւզեանի երկասիրութիւնը Ամերիկահայ Գրական Մատենաշարի նախորդ երկու գործերու հարազատ շարունակութիւնը կարելի է նկատել իր բովանդակութեամբ եւ ուղղութեամբ:

Տարակոյս չկայ որ Պրն. Էօքսիւզեան այս Մատենաշարի նախորդ հրատարակութեանց նկատմամբ եղած բնութագրութիւններէն եւ գնահատանքներէն օգտուած՝ յաջողած է աւելի դրական եւ լրացուցիչ գործ մը մէջտեղ բերել: Երեք գրքերը միասնաբար աւելի ընդարձակօրէն կը պատկերացնեն Ամերիկահայ գաղթականական կեանքի սկզբնական շրջանի զանազան դրուագները:

Տարակոյս չկայ որ յետ այսու Ամերիկահայ գաղութին ընկերային պատմութեամբ հետաքրքրող մը ուշադրութիւն պէտք է դարձնէ այս երեք հրատարակութեանց վրայ: Անոնք արդէն այդ պատմութեան շարժուն եւ գունագեղ նկարներն են:

Պրն. Էօքսիւզեանի պատմուածքները կը յայտնաբերեն գեղարուեստագէտ մը որ վրձինի մի քանի հպումներով կենդանի պատկերներ կ'ստեղծէ: Իր ընտրած տիպերը նկարագրած է մէկ կողմէն խայթող երգիծանքով, միւս կողմէն համակրական հասկացողութեամբ եւ խորաթափանց զգայնոտ հոգիով:

Եթէ Պրն. Էօքսիւզեանի գծած դէմքերէն շատերը արտասովոր եւ արտառոց երեւոյթներով տիպեր են,

պատճառն այն է որ հեղինակը օրէնսգէտ մ'ըլլալով, ականջալուր եղած է իր առօրեայ կեանքին մէջ արտակարգ դէպքերու եւ հանդիպած անձերու: Պէտք է ըսել սակայն, որ արտասովորը, մինչ լսկ արտառոցը աւելի ցցուն եւ զգալի կերպով կը ներկայացնեն սովորական հանգամանքները՝ որոնք այլապէս դիտողի մը ուշադրութենէն պիտի վրիպէին:

Յատկալի է որ այսպիսի գրական մեծ արժէք ունեցող գրքի մը մէջ հեղինակը գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար ներմուծեր է տրտառոց տիպեր՝ այս կամ այն քաղաքական կամ կուսակցական տեսակէտին եւ կազմակերպութեան հետ նոյնացնելով զանոնք:

Յամենայն դէպս շնորհաւորելի են թէ՛ հեղինակ Պրն. Կարապետ Էօքսիւզեանը, եւ թէ՛ հրատարակիչ Պրն. Կարապետ Արամեանը, որոնք գրական նոր սեռով մը օժտեցին Ամերիկահայ գրականութիւնը:

Ամերիկահայութիւնը պարտի քաջալերել եւ գնահատել այսպիսի հրատարակութիւն մը:

ԵԶՆԻԿ ՎՐԹ. Կ. ԱԶՆԱԿԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	էջ
1 — ՋԱՀՄԸՇ ԱԿՕՆ	11
2 — ԿԻՐ ԱՄՈՒՆ	17
3 — ՆԱՀԱԳԱՀ ՄԸԿԸՐԸ	25
4 — ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՄԱՄԻԿԸ	37
5 — ՎԱԶ–ՎԱԶ ԿԱՐԱՊԵՏ	45
6 — ԿԱՏՈՒՆ ՈՒ ՄԱՐԴԸ	57
7 — ՇԱՏԵՐԷՆ ՄԻԿԸ	65
8 — ՓՆՍԱՅ ՄԱՆՈՒԿ	87
9 — ՍՈՒԼԹԱՆ ՊԻՊԻ	97
10 — ՎԱՐԺԱՊԵՏԸ	119
11 — ՍԻՒՓԻՒՐԷՆԹԸ	127
12 — ԳՈՐՆԻՋԻ ՄԸ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԷՆ	133
13 — ՄԵԾ–ՀՕՍԻԿ ՀԸՅԱՀԸ	147
14 — ՀԱՒԿՈՒՐ ՏՕՆԻԿ	157
15 — ՄԵՐ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՕԳՕՆ	171
16 — ԹԱՂՄԱՆԱԿԱՆ	181
17 — ՇԻՐԻՄՆԵՐԸ	193

ԶԱԽՄԸՇ ԱԿՕՆ

— Էկէր որ եւ կէ՛ս ժամ թաղաւոր ըլլէի...

— Ըլլէ՛ր,— կը պատասխանէ մէկը:

— Կէ՞ս ժամ... ըտի չատ կարճ ըղաւ,— կը պատասխանէ տարէց ուկնդիր մը:

Սրահին մէկ անկիւնը, խարխուլ աթոռի մը վրայ գրեթէ պպղած, Զախմըշն է որ կը խօսի, բերնին չուաններըը քակած: Ֆանի մը տարէցներ ու երկու երիտասարդ կ'ունկնդրեն իրեն:

Զախմըշ դժբախտութիւն մը ունի.— լեզուին բաղդատմամբ՝ հասակը չատ կարճ է, սեւ կոչուելու չափ Թուխ է, գանկը մերկացեր է ալ մազերու փառքէն: Բայց չատերու համար անհաճոյ այս իրականութեան ան հաճելի առաւելութիւն մը կը գտնէ հագցնել, երբ կարեւոր ըսելիք մը աւելի ուժեղ ընծայելու համար իր ունկնդիրներուն՝ աչ ափով չըռընդալից ապտակ մը կուտայ անոր, իր խօսքին վերջաւորութեան: Փորեղ է. ու ցածլիկ հասակին համար իր հնամաչ հագուստները քիչ մը նեղ ու քիչ մըն ալ կարճ կուգան:

Երբ Զախմըշ սկսի, չատ կը խօսի, եւ քիչ մըն ալ օդէն Թռչելու պէս բաներ մը կ'ընէ, բայց սրտէն կը խօսի, եւ հակառակ մեր չատ մը «ուբսուճական քըւականա»ներէն եւ կամ «Հայոց Հանրապետութեան օրեր»էն սկսող մարդոց, իր ըսածներուն գէթ ի՛նքը հաւատալու առաքինութիւնն ունի:

— Գիտէ՞ք ինչ կ՚ընէի,— չարունակելով իր խօսքը, կը հարցնէ Զախմըչ, բայց առանց պատասխանի սպասելու, կը չարունակէ.— Ին էվէլ Ուիլսընին գերեզմանին վրայ պսակ մը դնել կուտայի: Լուսահոգին հրեշտակի պէս մարդ էր, մեր ազգն ալ պիտի փրկէր հըմը, մեր չար բախտէն դէմը սադայէլ էլաւ: Էկէր էն տիւրգիւ Լաճն ըլ սաղ ըլլէր նը, ընոր ըլ էրվանու մէջ արխ փորել կուտայի: Ըսով՝ ըս էրկրին հետ հաչիւս մաքրած կ՚ըլլէի:

— Ի՞նչս մաքրած կ՚ըլլէիր,— հարց կուտայ տարէց մը.—ըս մարդիկը մեր վրայ առնելիք ունին, առնելի՛ք, քսան թէ չեմ դիտեր քանի միլիոն տալեր: Ըսո՞ր ինչ ըսիր:

—Ըտի վախթըվա հիսապ է—յաղթական կը պատասխանէ Զախմըչ— հիմը մէջտեղը կտրումի հաչիւ կայ: Պիւթիւնն ըլ կը կտրեն, մենք ըլ կը կըտրենք: Տակն ու վըրէն քէօչք մը ունինք Ուաչինկթընի մէջ, ըն ըլ ընոնց փարային դիմացը:

Զախմըչ կը ժպտի, չահաւէտ գործառնութիւն մը կատարողի պէս: Գոհ են բոլորն ալ:

— Սօնը,— կը չարունակէ Զախմըչ,— կ՚անցնիմ Անգլիա:

— Բայց անցնելէդ առաջ բան մըն ալ սըւոնց վրայ ըսէ, պէ՛յ... կը խօսի երիտասարդներէն մէկը:

Զախմըչ զարմացած չուրջը կը նայի: «Սըւոնց»ին նշանակութիւնը չի կրնար ըմբռնել: Բայց երիտասարդը կը չարունակէ.—

— Ըսել ուզեցի, սը Հնչակին, սը Դաշնակին, սը Ռամկավարին ու սը Բարեգործականին, սը Պօլշեւիկին, սը Ներդաղթին, սը արտագաղթին, սը ռուսահային, սը տաճկահային, սը հայ Թերթերուն,

սը հին սերունդին, սը նոր սերունդին, սը մեր ներ-
կային ու ապագային, սը...

— Զա՛խտըմ,— կը պոռայ Զախմըշ սարսափա-
հար,— հասկցա՛նք. ամմա Աստուած զիս ըտ քու սը-
ւոնցիդ քովերէն չանցնէ: Ըտոնց խելք տալ չըլլիր:
Իմ նիաթս ըտենց թագաւորութիւն չէ...: Հա՛, սո-
նը կ'անցնիմ Անգլիա...

— Հօ՛վ, քիչ մը եավաշ.— ձայն կուտայ տարէց
ունկընդիր մը,— ըտենց սալմա Անգլիա անցնիլ
կ'ըլլի նէ, էս քըզնէ առաջ Հինտուսթանի
վրայով Հայաստան կանցնիմ, ընկից ըլ՝ էն-
կիւրի, ու քըզնէ առաջ կը բռնեմ Մուսթաֆային
եախայէն, էկէր որ սօն նիաթդ ըտի դրեր էս նը:
Սրտէդ թագաւորութիւն կ'անցնես աղէ՛կ. ամմա,
այսինքն, գիտես եա, ըսենք քի Անգլիա անցնելուդ՝
ձուկերուն կեր կերակուր էղար, ըն վախտը հիմա-
կուց՝ ժառանգիդ անունը տալը նեղութեան դուռ չի
բանար:

Զախմըշ յանկարծ գունատեցաւ օճէ խայթուո-
ղի մը պէս: Հեգնանքը չատ սուր էր. մանաւանդ որ
ան կուզար հին ոսոխէ մը:

Ֆառասուն տարիներ առաջ, քսան տարեկան իր
առոյգ հասակին, երբ Յակոբը Ակոյի վոխուած
չէր, եւ ոչ ալ Զախմըշ մականուանեալ էր, նշան-
ուած էր նոյն ոսոխին քրոջը հետ, բայց յետոյ Ամե-
րիկա գալով՝ լըռեր ու մոռցեր էր ամէն բան.—տուն,
սէր ու նշանած, ու ապրեր էր ինքն իրեն համար:
Իր չահածն ու ունեցածը ուրիշի մը հետ կիսելու
դաղափարը իսպառ ատած էր: Իսկ հիմա, արդէն
կիսուելու ոչինչ մնացած էր: Զախմըշ ծերացաւ.—
ու ժառանգորդ չունի... կայծակէ մը փլչող աչուա-

բակի մը պէս, իր ամբողջ անցեալը մէկէն կարծես վրան փլեցաւ: Ինչպէ՛ս եղեր էր որ ինքը այսքան հիմնական կէտ մը մոռցեր էր լիովին գնահատել: Ըզպաց, որ ամբողջ կեանքը նմանած էր Նասրէտտին Հոճայի գերեզմանին, որուն առջեւի մասին վրայ հրսկայական նիգերով պողպատ դուռ մը կղպուած կայ, իսկ ետեւի մասը դուռ անգամ չունի, եւ ուր երկնքի հովերը ազատ կ'աւլեն ամէն բան:

Զէ, իսկապէս որ այս ջուրը շատ խորունկ եկաւ իր խապատապի մարդու կարճլիկ սրունքներուն համար: Գէթ սա անպիտան լեզուն չի բռնուէր: Գէթ ներկաներէն մէկը իրեն օգնութեան հասնէր:

Երբ Զախմըշ ինքզինքին եկաւ, մէկէն ոտքի նետուեցաւ, սաստիկ կսմիթ մը ստացողի պէս, ու դուրս չտկուեցաւ սրահի դռնէն:

Հէ՛յ կիտի Զախմըշ, քո՛ւ ատենդ ալ անցաւ... Աստուած ողորմի հոգուդ: Մի այն թէ, անդի դէմը անցնելէդ վերջ, հայրենիքիդ փրկութեան համար գէթ արխ մը փորելը չի մոռնաս...:

ԿԻՐ ԱՄՈՒՆ

ԿԻՐ ԱՄՈՒՆ

Ծնած է Խարբերդի գիւղերէն մէկուն մէջ, հողագործ ընտանիքի մը զաւակը։ Մանկութիւնը ծաղկեր է իրենց տան ու դորդային մէջ, իսկ պատանեկութիւնը՝ արտին ու այգիներուն։ Բայց եղիտասարդական հուժկու տարիքին հաղիւ հասած, —չեմ դիտեր ինչո՛ւ, —լքեր էր հայրենի երդիքը ու անցեր անծանօթ երկիրներ, Ռումանիա, Կովկաս, Եգիպտոս, վերջ ի վերջոյ դալու ու վերջնականապէս հաստատուելու համար Մէսէչուսեցի այս վարդիկ գիւղաքաղաքին մէկ ամայի անկիւնը, ուր լման քառասուն տարի կ'ընէ որ նոյն կտոր հողին վրայ կը քրտնի հա՛ կը քրտնի, հակառակ իր ութսունի մօտեցող տարիքին, ու հակառակ նաեւ այն բանին, որ, դեռ քառասուն տարի յետոյ ալ, քաղաքէն ճառագայթող հանրային փոխադրութեան միջոցներէն եւ ոչ մէկը անցեր է իր ափարակին մօտերէն, բացի բարակ կածանէ մը որ հաղիւ իր մէջքի գօտիին լայնութիւնն ունի։

Հիմա իր մէջքը աղեղի պէս կորացած է, բայց աւենին, յայտնի կը տեսնուի որ լայն կռնակով յաղթահասակ տղամարդ մը եղած է ան։ Ճերմակ մաղեր, խորունկ ճայն մը, փառաւոր դէմք — առնականի դեղեցկութեան տիպար մը, որ իր փլատակներէն անգամ որոշապէս կը ճանչցուի։

Ամրան օր մը, մասնաւոր գործով իր ագարակը գացի զինքը տեսնելու։ Ագարակի մուտքին հանդիպեցայ Տիկին Լուսիկին, որ նաշխուն գոգնոց մը առջեւը, հաւերուն կուտ տալով զբաղած էր։

— Բարե՛ւ, Տիկին Լուսիկ. ի՞նչպէս ես. կիր Ամոն ի՞նչպէս է, ի՞նչպէս կը զգայ հիմա։

— Աստծու բարին վրադ, ի՞նչպէս պիտոր ըլլի, աղէկ է։ Հիւանդը ես եմ, գալողը Կիրակոսը կը հարցընէ։— Այս ըսելով Տիկին Լուսիկ հնչեղ ձայնը ձըգեց դէպի ագարակին ներսերը՝ իր ամուսինը կանչելով.

— Կիրակո՛ս...

Պատասխան տուող չեղաւ։

— Կիրակո՛ս .՛ .՛ .՛ հո՛ւ, ո՞ւր է՛ս...

Դարձեալ պատասխան տուող չեղաւ։

Ցետոյ Տիկին Լուսիկ դառնալով ինծի՝ չարունակեց.

— Ըսի կէնա տեղ մը ինկեր մնացեր է. անցած օր փոսէն հանեցի, եթէ քիչ մը ուշ հասնէի, կը մեռնէր։ Առտուն ըսի, մա՛րդ, ըսօր բան չընես. —չըլլի՛ր, չըլլի՛ր, ըսաւ, պոռաց կանչեց, կառքը լծէ ըժաւ, ըտ քանի մը պուչուլ զարզավաթը քաղաք տանիմ, ծախեմ, հաց, մխա, աղ առնեմ գամ։ Ինքը մինակ ալ նէ՛ կառքին վրայ կրնայ էլլայ, նէ տէ կրնայ իջնայ։ Ապրանքը կը տանէ, կէս փարան ետ չի բերեր։ Ինքը կառքէն չկրնար իջնալ,—տանողը կը տանէ, բերողը կը բերէ, տուողը կուտայ, չի տուողը

չիտար, ալլահա ամանաթ . . . : Ես կէնա բան մը կ'ե-
նիմ . ըսի ալ հալէ ինկեր է :

— Կիրակո՛ս . ՛ . ՛ . ՛ հո՞ւ, ո՞ւր է՛ս . . . վաս-
տաբանը էկեր է՛ . . .

Այնատեն նկատեցի որ Կիր Ամոն դուրս կուգար եգիպտացորենի դալարագեղ չարքէ մը, դանդաղո-
րէն մեզի մօտենալով, վայտ մը ձեռքին մէջ, ինքն իր վրայ ծալլուած, կարծես հսկա կրխա մը եղած ըլլար ան :

— Ի՛չտէ մեր հալը, —խօսեցաւ Կիր Ամոն երբ արդէն հասած էր մեզի .— մարքէթէն նոր դարձայ, ծնկէրնեիս ալ ուժ չմնաց, ամմա նէ Ֆայտա, Ֆարմի գործ է, տի ըլլի : Տը մարքէթի լակոտնուն ըլ տէրտը հի՛չ չի քաշուիր : Գիտեն քի առջի պէս չեմ մնացեր, առապայէն չիմ կըռնըր իմնըր . պուշուլը կը տանեն, փարան պակաս կը բերեն, պակասը վաղը կը թա-
մամցնենք կ'ըսեն, ու կը կորսուին : Վաղը կ'ըլլի՝ եա՛ ես կը մոռնըմ, եա՛ իրենք կ'ուրանան, ու հաչիւը տիւղ կուգայ . . . Ըտ խըրսխս վրայ տուն կուգամ, հոս ըլ ը՛ս կնկան տէրտը չի քաշուիր . . . օ՛ֆ, օ՛ֆ . . .

— Կի՛ր Ամու, կ'ըսեմ, քիչ մը այս խնճորենիին տակ նստինք, այդ ձեր օֆ-օֆ-ին դարմանը գտեր եմ, հոս պայուսակիս մէջն է, եւ ատոր համար եկեր կ'ուզեմ ձեզի հետ ըրուցել :

Կիր Ամուին աւերակ դէմքը զարմանքի արտա-
յայտութիւն մը հագաւ : Աներեւոյթ վտանգի մը նա-
խազգացումն ունեցող կենդանիի մը նման յայտնա-
պէս անհանգիստ՝ ոտքերը աննպատակ քանի մը ան-

գամներ ասդին անդին չարժեց, բայց ի՛նչ ընելիքը չկրնալով որոշել, հուսկ յետոյ եկաւ ու նստեցաւ քովը, կանանչին վրայ:

— Հանդարտօրէն մտիկ ըրէ ինծի, կի՛ր Ամու, ըսի: Քառասուն տարի կ՚ընէ որ այս չերտ մը հողին վրայ կեանք կը մաշեցնես, կ՚աշխատիս ու կը քրտնիս, բայց քու չար բախտէդ պարտքանները, մարդիկ, ու բնութիւնը անդամ քեզի հակառակ կը դրծնեն: Ալ պարտքդ կատարած, եւ հանգստի ժամդ հասած նկատելու ես: Այս տարիքիդ մէջ, կտոր մը հացի համար քաշած չարչարանքդ մեր մարդկային հասկացողութենէն դուրս բան մըն է, հաւատացի՛ր: Հիմա, ես քեզի ու տիկնոջդ համար հանգստութիւն բերեր եմ, որ ձեր կեանքի մնացեալ օրերու ընթացքին վայելէք: Քաղաք տանող ճամբուն վրայ, դեռեւըքէն քիչ մը վեր, բլրակողին հանդիստ վրուանած այն չէնքերուն մասին է խօսքս. —Քաղաքային Ծերանոցը...:

— Ծերանո՛ց... ծերանո՛ց... վա՛յ քու ծերանոցիդ ըլլ, քու դարմանիդ ըլլ, քու հանդիստիդ ըլլ, բղաւեց կիր Ամուն, եւ ուզեց մէկ ոտտումով ոտքի կանգնիլ, կարծես փախչելու համար. բայց ծունկերը չի հպատակեցան իրեն, ու կողմնակի դլտորուեցաւ կակուղ կանանչին վրայ:

Հազիւ կրցայ զինքը կրկին քովս նստեցնել:

— Կի՛ր Ամու, յուզուելու, բարկանալու պատճառ չկայ, ըսի: Գիտես որ այս երկրին մէջ ծեր ու անպաշտպան ձիերը անդամ իրենց հանդստարաններն ունին: Այդ ծերանոցն ալ իրենց կեանքի արդար աշ-

խատանքները լրացնողներուն համար չհնուած է, ըսի, անո՛նց համար՝ որոնք պիրենք հոգատարող ձեռք մը չունին: —Իսկ եթէ այս քար ու հող բրիչակին վարձակալ մ՛ալ գտանք՝ աւելի՛ լաւ:

Յանկարծ դվխատուող աքլորի մը նման, որ մէկէն վեր կը նետուի իր դահիճին դանակին տակէն, կիր Ամուն կարծես հրաշքով ոտքի կանգնեցաւ: Դողդըղալով, ու ձեռքին փայտը երերցնելով դէպի ադարակին հեռուները, ան սկսաւ խօսիլ յուզումէն խեղդուող, կեղկերուն ձայնով:

– Ծօ՛, ըս ձեր արդարութիւն ըսածին էրէսին է՛ս թքնըմ... ա՛նաստուածներ, ըս բոլորը ձըզի հըմար քար ու հող բրիչա՞կ են... ընծի հըմար չի՛ն, չի՛ն, չի՛ն... Ընծի հըմար հոգի՛ ին, դրա՛խտ ին... Ֆառասուն տարի ըռանչ այլուխի չափ բաց գետին էր հոս, ըն տըհա երիտասարդ օրերուս: Ըս ամէն գետինները է՛ս քակեր իմ, չալակով քարերը կրեր, մաքրեր, կանչյուցեր իմ, ըս ծառերուն տէրտը, է՛ս քաշեր իմ, է՛ս, ըս տունը է՛ս չիներ իմ, ըս հորը է՛ս պարկեր իմ, ճահիլութիւնս ըս հողերուն հետ խառներ իմ. ըս հողերը է՛ս իմ, է՛ս Կիրակո՛սը... ըս հողերուն մէ՛ջն ըլ տի մեռնըմ, հասկցա՞ր... Գնա՛ ըսե ձեր մեծաւորներուն ըսէ Կիրակոսը հա՛յ է, հի՛ն հայ, ան ծերանոցի մալ չըլլիր, մուխաննէթի հաց չուտեր. իրենց ծերանոցին ըլ, դերեզմնոցին ըլ պէտք չունիմ....

Ըսաւ, ու կրկին չտկուեցաւ դէպի եգիպտացորենի չուքերը, ինքն իր վրայ ծալլուած, հսկայ կըրկայի մը պէս, ինչպէս որ եկեր էր:

Տիկին Լուսիկ, որ մինչ այդ անխօս մեզ կը դիտէր, մօտեցաւ ինծի, իր նաշխուն գոգնոցով արցունք մը սրբելով, ու ըսաւ.

— Պա՛րոն վիաստաբան, Կիրակոսին ըսածներէն չբարկանաս. մանչուր տան զաւակ է, գնամիչ մեննէր. մենք ըսենց վարժուեր ինք...:

Տիկին Լուսիկ նորէն գոգնոցովը աչքերը սրբեց, ու քալեց ամուսնոյն ետեւէն:

Համոզուած էի որ կրնան իր պատեանէն, կիր Ամուն ալ իր տունէն բաժնել չըլլար:

Այդ ագարակէն մեկնեցայ հոգիս անբացատրելի հպարտութիւնով մը լեցուած: Նման էի այն հայ չինականին որ առաջին անգամը ըլլալով Արարատին կը հանդիպի....:

«ՆԱԽԱԳԱՀ» ՄԲԿԸՐԸ

«ՆԱԽԱԳԱՀ» ՄԲԿԸՐԸ

Աղքատ ընտանիքի զաւակ ըլլալով, շատ կանուխէն եկած է Ամերիկա, ապրուստ մը ճարելու, քանի մը տոլար խնայելու ու երկիր վերադառնալու համար. բայց շատ չատերուն նման ինքը եւս դեռ հոս է:

Որտեղացի ըլլալը յայտնելու սէտք չունիմ —եւ այս այնքան ալ կարեւոր չէ: Ցխսունին բարեւ կուտա արդէն, ու եթէ կ'ուզէք իր ուրուագիծը աչքի առջեւ ունենալ, երեւակայեցէք պտուկի պէս ուռած փոր մը, ասոր կապեցէք կարճ հասակ մը՝ կարճլիկ ոտներով, ասոնց վրայ ալ քաշեցէք հին ու խոշոր վերարկու մը, եւ կ'ունենաք մեր Մբկըրին բաւական լաւ մէկ նմանութիւնը:

Ամերիկայի մէջ բախտը ժլատ չեղաւ իրեն: Լաւ դրամ վաստկեցաւ ու, չնորհիւ իր կծծի բնաւորութեան, լաւ դրամ ալ աւելցուց. բայց հակառակ այս բոլորին, հիմա ան փողոցները անօթի կը չափչփէ, որովհետեւ չողոքորթ լեզուն եւ Եւա կնիկը պարբերաբար խլեցին իրմէն ամէն բան:

Հոգեբան չեմ ճչդելու համար թէ իր ֆիզիքական տձեւութիւնը ո՞ր չափով նպաստած է այս բանին, բայց իրողութիւն է որ իր բնաւորութեան երկու ամենաթոյլ ու խոցելի կողմերն եղան ասոնք, որոնց ինքը դեռ չդիտակցած, ուրիշներ արդէն ուսումնասիրենցին զանոնք, եւ ո՛րքան ալ լաւ ու լրիւ կերպով,

Աստուած իմ:

—Բարե՛ւ, պարոն Մըկըը:

—Աստծու բարին, Օվան:

— Գործդ ի՞նչպէս է:

— Ոսկիի պէս:

— Ամերիկան քեզի եարամիչ եղաւ: Աչուդդ լո՛ւ որ ալ ձգես, ծիլ կը կենայ, չունքի գործդ գիտցող մարդ ես: Հա՛, այս առտու մեր կնիկը կ'ըսէր. «Ո՞ւր է պարոն Մըկըըը. ա՛լ չերեւիր. չըլլի քի սիրտը ցաւցուցեր ես. ըտ նապըխէր 500 տոլարը մեզի տալէն վերջ երկու ամիս կ'ըլլայ մեր էշիկը ոտք դրած չունի: Ես գիտեմ, պարոն Մըկըըը հասկցող, կատարեալ մարդ է, կը խորհի որ եթէ գալու ըլլայ, մենք ալընմիչ կ'ըլլանք, թէ դրամը ուզել եկեր է: Իր կողմէն ասանկ կը վայելէ հըմը, գնա՛, ըսէ՛ թող գայ: Ի՞նչ ընենք, գործերնիս ծուռ գնաց: Աստուած ալ գիտէ որ այդ դրամը երկու չաքթուան համար առինք ամմա, սեւերես ելանք: Մեր ժառքէն անգամ չենք անցներ թէ իր դրամը ուզելու համար պիտի գայ: Մենք ուրիշներու պէս չենք, դուրսերը բան չենք խօսիր: Այս իրիկուն անպատճառ մեզի պիտի գաս, հոգիդ սիրեմ, պարոն Մըկըը. արդէն Ֆաժակին ալ ծննդեան տօնն է. բայց չըլլայ, չըլլայ... Գիտես եա: Արդէն Ֆաժակը ամէն բան ունի. քեզ ալ ինձմէ ասելի կը սիրէ, կրնամ ըսել: Տե՛ս, վերջը տիկինին ձեռքէն ազատում չունինք, դո՛ւն ալ, ե՛ս ալ..

Մեր Մըկըըը բազում առարկութիւններով կը ջանայ իր օձիքը ազատել, բայց վերջ ի վերջոյ կինն ու չողոքորթ լեզուն կը բռնեն իր է՛ն խոցելի տեղերէն, ու աւանդական Ծաղկակոխին նման կը քաշեն գինքը իրենց եռեւէն:

Մեր Մըկըրը այդ իրիկուն Օվաննեց տունը հասնելէ առաջ, տէր եւ տիկին արդէն ծրագիրնին կազմած կ'ըլլան: Թեթեւ ուրախութենէն մը վերջ սակաւաթիւ հիւրերը կը մեկնին: Մեր Մըկըրը, տիկին Սիրանուշի սեւ աչքերուն ու քաղցր լեզուին կախարդանքին ենթակայ, նոր կը պատրաստուի մեկնելու: Ցանկարծ, չնչին առիթէ մը օգտուելով, տիկին Սիրանուշ կը սկսի վիճիլ իր ամուսնոյն հետ: Վէճը կը տաքնայ: Պարոն Մըկըր յարմար կը տեսնէ միջամտել, քիչ մը եւս յամենալով: Տիկին Սիրանուշ հինդ րոպէի մէջ լաւ մը սեւցնելով իր ամուսինը՝ մինչեւ ժժոխք կ'իջեցնէ: Ցետոյ նման ճարտարութեամբ, բայց լեզուի ու աչքերու տարբեր դարձըւածքով մը անշուշտ, ձեռք կ'առնէ մեր Մըկըրը, եւ եօթներորդ երկինքը կը բարձրացնէ զայն. իսկ ինքը կը կանգնի ճիշդ ու ճիշդ Ֆաւարանին մէջտեղը... Կի՛ն մը, մինա՛կը, փրկուելու պատրաստ....

Խաղը յաջողած էր:

Կամաց կամաց կը պարզուի որ տիկին Սիրանուշի փրկութիւնը երեք հարիւր տոլարի կը կարօտի միայն:

— Պարոն Մըկըր, ճարս քեզի մնացեր է,— կ'ըսէ Օվան,— եա՛ ազատէ, եա՛ մեռցուր. եարալի չթողուս...

— Չէ՛, չէ՛,— կը պոռայ տիկին Սիրանուշ—:

Մեր Մըկըրը կը մտածէ.— Ա՛լ հոս պզտիկնալ չըլլար. միջամտենք՝ վերջացնենք:

Միւս օրը Օվանին պարտքին վրայ երեք հարիւր եւս կ'աւելնայ, ի հաշիւ մեր Մըկըրին:

* * *

Ահա՛ իր այս արկածալից տարիներուն է որ «նախագահ»ը կը կցուի իր անունին, ու Մըկըրը կը փոխուի Նախագահ Մըկըրի, եւ շատ իրաւացիօրէն, քանի որ շատերուն համար ինք ոչ թէ նախագահէ մը (դուն նախագահ Ռուզվելթը հասկցիր), այլ հօրմէ մը աւելի օգտակար կ'ըլլայ...

Շատ անգամներ պատահեր է որ չիշ մը օդին, գլուխ մը պանիրը, աման մը կաթը հարիւրաւոր տոլարներ արժեն Նախագահ Մըկըրի կծծի դրպանին: Գարեւորը՝ այս ապրանքները անոր «ծախել»ու կերպը, ձեւը դիտնալն է:

Օր մը Նախագահը շատ դոհ կը մնայ իրեն ծանօթ ազարակապանին ցոյց տուած վիաիկանկատուԹենէն եւ մանաւանդ անոր բերած պանիրէն: Երկրորդ անգամ մը նոյն ազարակապանը, իր Թէ պատահմամբ, կը մտնէ մեր Նախագահին սենեակը, աղուորիկ ձմերուկ մը ձեռքը բռնած: Ա՛լ մեր Նախագահին ուրախուԹեան չափ ու սահման չկայ: Կարճ ու անուշ խօսակցուԹենէ մը վերջ՝ ազարակապանը կը հրաւիրէ զայն անգամ մը եւս իր տունը այցելելու:

Յաջորդ կիրակին իսկ մեր Նախագահը ազարակապանին տան մէջ է: Հոգի եւ կանաչուԹեան հոտով լեցուեր են քիԹն ու հոգին: Առաջին անգամ ըլլալով իր հայրենական գիւղին մէջ ըլլալ կը զգայ:

—Հա՛, պարոն Մըկըր, ֆարմխա էս քէօչէն եաման ձմերուկ կը բուանի, հոն՝ մըսըր տարբըսի, հոն՝ քէրէվիզ, հոն՝ լօլիկ, հոն՝ չողգամ, հոն՝ վիաԹաԹէս, հոն՝ բակլա: Փառք Աստծու, ֆարմխա հողը ոսկի է, ոսկի՛: Հինգ հազար տոլարի առի, ամա՛, տասնըհինգ հազար տոլար ալ տան՝ կինէ ծախողը չեմ:

քաղաքին մօտ, ճամբուն մօտ, եկեղեցիին մօտ, դըպրոցէն ալ շատ հեռու չէ:

— Ինչո՞ւ պիտի ծախես, պարոն Օվան, հանդիստ ապրուստ մը կը հանես, բարեկամներդ ալ կը խնդացնես, հազար քէսէ կ'արժէ:

— Ատոնք աղէկ ըսիր, ա՛մմա ըտ բարեկամներուն անունը չտաս: Աչխարհը փոխուեր է, պարոն Մըկըր. ա՛լ բարեկամութիւն մարեկամութիւն չէ մնացեր: Հիմա հացդ կ'ուտեն, պանիրդ կ'ուտեն, ձմերուկդ կ'ուտեն՝ բարեկամ են. բայց երբ որ նեղ օրիդ բան մը կ'ըսես, ի՛չտէ, ախբար, երկու երեք չաբաթէն կը բերեմ, կուտամ, խօշ ըս մալերը փարա պիտի ընենք. ահա ըս ատենը ամէն բան կը մոռնան, երեսնին կը թթուեցնեն, ու քաղաքավարի կերպով ոլոր մոլոր ճուղապ մը կը կարդան: Աչխարհը քեզմով մի՛ չափեր, պարոն Մըկըր, դուն միլիոնին մէջ մէկ հատ ես, ըսեր եմ, ու կ'ըսեմ:

Այս ձեւով կը չարունակուի խօսակցութիւնը, մինչեւ որ ադարակապանը, իր բուն նիւթին հասնելով, կամաց կամաց կը պարզէ թէ ինչպէս եթէ քանի մը կովեր եւս կրնար աւելցնել իր ունեցածներուն վրայ, ահագին եկամուտ մը պիտի ապահովէր, եւ իր փափաքն է որ բարեկամ մը տայ պէտք եղած գումարը, չնչին հազար տոլար մը, եւ մասնակից ըլլայ նաեւ շահին:

— Նայէ՛ սը ճէնէպէթ եահուտիներուն,— կ'աւելցնէ ադարակապան Օվանը— ինչո՞ւ կը հաըբստանան. որովհետեւ չահերնին մէջերնին կը կիւեն:

Բան մը կը սկսի բզզալ մեր Նախագահին ականջներուն մէջ: Գիտէ որ առաջարկը անուղղակիօրէն

իրեն ըսուեցաւ: Բայց դէշ չէ, պարոն Օվանը անկեղծ մարդ կ'երեւի: Հա՛, կրնայ ըլլալ որ կամաց կամաց ընկերակցութեան մը պատեհութիւն ալ ըլլայ, գործարաններէն վերջնականապէս ազատելու յոյս մը:

Աբեւը մարը չմտած, մեր Նախագահը յանձնառու կ'ըլլայ ագարակապանին վճարելու հազար տոլարը ապագայի հազար յոյսերով...

Բայց եկուր տես, որ մեր Նախագահի չար բախտէն, այդ օրէն իսկ, զարմանալի դարձուածքով մը, ագարակապանին գործերը կը սկսին ձախորդ ընթացք մը առնել: Ագարակապանին ոտքը կը կոտրուի իր սենեակէն: Մէկ երկու անգամ կը հանդիպի անոր չուկան, բայց հազիւ բարեւ մը ըսած՝ ագարակապանը կը կորսուի: Ճարահատ՝ կ'որոշէ անգամ մը ֆարմը երթալ: Կ'երթայ: Ու նոր կ'իմանայ որ ֆարմը ծախուած է, իսկ պարոն Օվանն ալ հեռացած է անծանօթ ուղղութեամբ մը:

Բայց սկիզբէն իսկ մեր Նախագահը չափազանց ժլատ եղած է ազգին հանդէպ, թերեւս անոր համար որ հայ ազգը, որպէս ազգ չողոքորթել չէ գիտցեր: Գրեթէ ազգային որեւէ ձեռնարկի մասնակցած չէ, որովհետեւ, այդ բոլոր դրամները մեծերը կ'ուտեն, տեղ չեն հասցներ ըսեր, կրկներ է բոլոր անոնց, որոնք նոյնիսկ տոմսակ մը հրամցուցեր են իրեն այսինչ կամ այն ինչ նպատակին համար:

* * *

Օրին մէկը ազգային գործիչ մը կը հասնի այս քաղաքը. նպատակը՝ նուիրատուութիւններ հաւաքել է հանրային գործի մը համար: Իր օգնականներէն իմանալով մեր Նախագահի մասին, քովը կանչել կուտայ զայն:

Բայց մեր Նախագահը անմիջապէս որ կը հասկընայ ինչը ինչուն է, կտրական մերժումը կը քաշէ: Չէ՛, մէկ սէնթ անգամ պիտի չտայ: Ա՛լ տուածները բաւական են: Ու կը սկսի մի առ մի անուններով եւ պարադաներով թուել իր ըրած «բարերարութիւնները» ու «օգնութիւնները» այս ազգի զաւակներուն:

Մեր գործիչը, սակայն, Նախագահէն աւելի ճարպիկ կը փրթի: Շուտով կը ըմբռնէ կացութիւնը: Ազգը օգտուելիք չունի այս մարդէն, կ'եզրակացնէ. բայց ի՞նքը,— փորձը ձրի է, կ'արժէ օգտուիլ: Ու մեր գործիչը անզգալիօրէն իր խնդրանքը ազգային դետինէն կը փոխադրէ անձնական դետնի վրայ:

—Շատ չխտակ կը խօսիս, պարոն Մկրտիչ, հայ ազգը միշտ այսպէս եղած է. իր ծոցին մէջ գտնուած արժէքները գնահատել, յարգել չէ գիտցեր: Իր արժանաւոր զաւակները պատուել չէ գիտցեր: Շատ կը ցաւիմ որ քեզի քաղաքացի չեմ, ապա թէ ոչ դիս աւելի լաւ պիտի ճանչնայիր: Նայէ՛, փոր մը հացի համար քաղաքէ քաղաք, դիւղէ դիւղ կը վազվզեմ, հոգիս մաշեցնելով, կօշիկներս ալ հետը, թողած կին ու զաւակներ: Հա՛, կին ու զաւակներ ըսի, բայց դժբախտաբար զաւակ չունիմ, իսկ կին ըսածս ալ դեռ նշանած մըն է, Պոլսոյ մէջ, հրեշտակի պէս ազնիւ ու գեղեցիկ աղջիկ մը, ո՛հ, Աստուած իմ: Որքա՛ն կը փափաքէի որ հիմա ինքն ալ հոս եղած ըլլար, ու ձեզի ծանօթանալու հաճոյքն ունենար:

կեանքը այսպէս է, պարոն Մկրտիչ: Մէկը չարաչար կը խարէ քեզ, վստահութիւնդ դէտին կը դարնէ ապերախտը, եւ այդ պատճառ կ'ըլլայ որ ուրիշ մը, արդար մը, արժանաւոր մը՝ անարդարութեան զոհ երթայ... Դուք ամերիկեան քաղաքացի՞ էք, պարոն Մկրտիչ:

Այս յանկարծական հարցումէն մեր Նախագահը կը դողդղայ վայրկեան մը: Բնազդաբար լաւ բան մը չի դուշակեր, բայց եւ անկարող կ'ըլլայ իր մտքերը յայտարարի մը բերելու, եւ չի գիտեր թէ ինչո՞ւ ասվորականէն աւելի բարձր ու վճռական ձայնով մը կը պատասխանէ՝

— Անշո՛ւշտ:

Ժամ մը յետոյ արդէն ամէն ինչ կարգադրուած էր: Մեր գործիչին Պոլիս գտնուող նշանածը պիտի գայ մեր Նախագահին անունով իր քրոջը հետ,—քոյրը՝ Նախագահին համար: Մեր նախագահը պիտի վճարէ եօթը հարիւր տոլար այս գործի կարգադրութեան համար մեր գործիչին, որը ազգասիրաբար պիտի տրամադրէ իր ժամանակն ու բարեխօսութիւնը գործի յաջողութեան համար:

Գործը չի յաջողիր, սակայն: Մեր գործիչը կը մեկնի Քալիֆօրնիա, իսկ Մըկըրը իր տուած եօթը հարիւր տոլարին փոխարէն միայն անուշահոտ նամակ մը կը ստանայ Պոլսէն, եւ մինչեւ այս օրս ալ մասունքի մը պէս կը պահէ զայն...

Օր մը դրասենեակիս դուռը բանալով, երկչոտ ու դողդղացող քայլերով ներս մտաւ մեր Մըկըրը, հին թուղթերու տրցակ մը դնելով դրասեղանիս վրայ:

— Կը խնդրեմ, պարոն վիաստաբան, անգամ մը նայիր սա թուղթերուն, լաւ մը քննէ, տես թէ բանի կուգա՞ն:

Նայեցայ. պարտամուրհակները, խոստմնագիրները եւ զանազան առնելիքներու վերաբերեալ թուղթեր էին: Ատոնցմէ ոմանք արդէն օրէնքով վճռացած կըլլային նկատուիլ, իսկ բոլորն ալ՝ անգանձելի՝ զանազան պատճառներով: Գրեթէ բոլոր պարտականներն ալ ծանօթ էին ինծի: Ցոյս չկար. այդպէս ալ ըսի իրեն, խեղճին նոր յուսախաբութիւններ չպատճառելու համար:

— Քանի որ յոյս չես տար այդ դրամները գանձելու, պարոն վիաստաբան, պարապ տեղը ձեռքս աւելիւրը թաթխել, անունս վիւս ու վինթի ընել չեմ ուզեր: Կթուեցէն վերջը, ա՛լ աքացի տալը օգուտ չունի: Մինակ թէ ըսածներս դրի առ, որ բոլոր աղուէսներն ու գայլերն իմանան՝ թէ աշխարհիս մէջ ի՛նչ էշվիտ էշվիտ տաւարներ կան:

Ու կը մեկնի քովէս՝ դեղնած մատներուն մէջ ու կը գոցէ դուռը ետեւէն:

— Է՛հ, Տէրը տուաւ, Տէրը առաւ,— կը մրմնջէ, ժպտոյն սիկարէթ մը ծխացնելով:

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՄԱՄԻԿԸ

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՄԱՄԻԿԸ

Եօթանասունին բարեւ կուտայ ան, բայց իր մազերը դեռ բոլորովին ճերմկած չեն, ու վարդի թեթեւ երանգաւորում մը կը յամենայ իր այտերուն վրայ՝ դինքը աւելի երիտասարդ ցոյց տալով: Մաքուր է նոր լուացուած ծաղիկի մը պէս: Երբ իր աղքատիկ բայց նոյնքան մաքրափայլ տան մէջ իր քալելը տեսնես, մէջքը թեթեւ մը թեք, ու գլուխը՝ բարձր, իր վերեւ ցածլիկ ճեղունը աւելի՛ բարձր կը թուի քեզի: Երբ կը խօսի, չունչը տաք է, չեչտը անուշ, ու իր խօսքը միշտ դունատեղ աստուածներով համեմուած: Ահա՛ Ամերիկահայ մամիկը— մեր Հազարվարդ Մաման:

Երկրի մէջ ծնած, մէկ կեանքի ընթացքին երկու ջարդերու արիւններէն անցած է ան. քալած է աքսորի մահաստուեր ճամբաներէն իրեններէն վերապրողներուն հետ, ու այսպէս, անընկճելի կամքով, երկու ոտք սերունդներ հասցուցած է իր ծունկերուն վրայ, երկիրը՝ եւ հո՛ս: Արդ իր բոլոր սիրտն ու հոգին, եւ կամ ինչ որ կրնայ մնացած ըլլալ անոնցմէ, ամփոփուած են իր միակ թոռնիկին կեանքին արեւին շուրջ, վերջին չառաւիղը իր երբեմնի մեծ տոհմին:

Հիմա այդ թոռնիկն ալ զինուորագրուած է, ու պիտի մեկնի ճակատ: Մտածեցի, հարկ է այցելել Հազարվարդ Մամային, ու մխիթարել զինքը:

Գացի։ Փոքրիկ հիւրասրահին մէջ քանի մը այ-
լեր ու կիներ նստեր էին։ Հազարվարդ Մաման ոտքի
վրայ էր, ու բան մը կը պատմէր անոնց։ Հակառակ
ականկալութեանս, ո՛չ արցունք գտայ իր խոհուն աչ-
քերուն մէջ, եւ ոչ ալ հետքը տխրութեան։

— Բարի իրիկո՛ւն, Մամա, ըսի, իր խօսքը կտրե-
լով, մինչ ոտքի վրայ ես, երեւի յոգնիլ ինչ է չես
գիտեր։ Վերջին անգամ քեզ տեսնելէս ի վեր աւելի
երիտասարդցեր ու աղուորցեր ես։ Գաղտնիք մը ու-
նիս. ամէն բան կը պատմես, բայց այդ գաղտնիքին
կղպանքին չես մօտենար...

—Բարին վրադ ըլլի տղա՛ս, պատասխանեց Մա-
ման, անգամ մը նստիր, հանգստացիր, որ գաղտ-
նիքը ըսեմ քեզի.—երկար ատեն է Մաման չես տե-
սեր, գաղտնիքը ատոր մէջ է։ Ցետոյ մխասին նստե-
ցանք, ու Մաման իր ընդհատուած պատմութեան
թելը գտնելով՝ չարունակեց.

— Ո՞ւր հասանք. հա՛.—այդ թագաւորին քաղ-
քին մէջ ամէն մարդ ուրախ էր. պզտիկը մեծը կը
ճանչնար, դուռ դրացի սիրով էին. կարասներն ու
փեթակները լեցուն, տարին տասներկու ամիս կա-
նաչութիւն. ի՛նչ ըսեմ, դրախտի պէս տեղ մը։ Բայց
ամէն աղուոր բանին թշնամի մը կայ կ՛ըսեն. այս
քաղաքին թշնամին ալ հրեղէն օձ մը կ՛ըլլայ, կուգայ
չար ամպի պէս քաղաքին դէմ կը նստի. բերնէն գիրկ
գիրկ բոցեր կը նետէ։ Կ՛ըսէ՝ ուզածս տուէք որ առ-
նեմ երթամ, թէ չէ բոլորդ մոխիր կ՛ընեմ։ Ուզածնե-
ներն են՝ ժամուն քահանան, թագաւորին աղջիկը, ու
քաղքին ծծկեր մանուկները։—

Դեռատի կին մը փոքրիկ դաւաթներու մէջ հայկական սուրճ բերաւ ներս. մաման ալ իր կարգին դաւաթ մը վերցուց, համտեսեց, դոհ մնաց, ձեռքբերդ դալար ըսաւ սպասարկող կնոջ, ու նորէն վերըսկըսաւ իր պատմութիւնը:

— Է՛՛, թագաւորը ի՞նչ ընէր: Քաղքին բոլոր ծերերն ու երիտասարդները մեծ ժողովի մը կանչեց ան իր պալատին հրապարակին վրայ, խելք ու քաջութիւն իրար միացնելով՝ ճար մը գտնելու համար այս աղէտին:

Առաջին խօսողը քահանան կ'ըլլայ: Ան կը խաչակնքէ, ժողովուրդը կ'օրհնէ, եւ աչքերը երկնքի դրան դարձուցած՝ կը պատասխանէ՝ պատրաստ եմ...:

Երկրորդ խօսողը թագաւորին աղջիկը կ'ըլլայ: Ի՛նչ աղջիկ—արեւ մ'ելլար՝ ե՛ս ելլամ— այդպէ՛ս դեղեցիկ: Ան, ոսկեթել զառը երեսին, իր թագաւոր հօր առջեւ ծունդի կուգայ ու կ'ըսէ՝ պարտական եմ...:

Թագաւորը երրորդ խօսողին կը սպասէ, երկա՛ր կը սպասէ, ձայն տուող չ'ըլլար: Մէկէն ժողովուրդին մէջ յուզում մը կ'իյնայ, ծովի պէս կ'ուռի, հովի պէս կը մրմռայ, ու այդ բոլորին մէջէն, երկնուց կրակին պէս տղայ մը դուրս կուգայ, մէջքին թուրը թագաւորին ոտքերուն առջեւ կը դնէ, ու կը խօսի.

— Տէ՛ր իմ թագաւոր, իմ հայրս զոհուած է կռուելով այդ հրէշ օձին դէմ այն հեռաւոր երկրին մէջ ուր ես ծնած եմ: Այս հօրս սուրն է, իմ միակ

ժառանգը անորմէ, որուն վրայ դեռ անոր արեան հետքերը կը մնան: Բոլոր կեանքովս երախտապարտ եմ այս մեծ քաղաքին ուր ապրելու եւ մեծնալու պատեհութիւնը տրուեցաւ ինծի: Հիմա կեանքիս մեծագոյն հաճոյքն ու պարտականութիւնը պիտի ըլլայ հօրս վրէժին համար եւ այն բոլոր բաներուն համար որոնք սիրելի են մեզի կեանքէն աւելի, եւ որոնք ջնջել եւ կամ խլել կը նկրտի մեզմէ այդ հրէշը, կռուի՛լ անոր դէմ, օրհասական, անտեղիտալի կռուով մը, ուր յաղթութիւնն ու պարտութիւնն ալ հաւասարապէս փառքի կ'արժանանան:

Թագաւորը լուռ է, չի խօսիր:

Տղան կը կրկնէ իր խնդիրքը:

Այն ատեն թագաւորը կը հարցնէ թէ ո՞վ է այս տղուն մայրը:

— Ես եմ, կ'ըսէ տղուն մայրը, քիչ մը անդին կանգնած, գլուխը խոնարհելով:

— Լսեցի՞ր տղուդ խօսքերը, կը հարցնէ թագաւորը:

— Լսեցի, կ'ըսէ քաջին մայրը հպարտ: Ես մեծցուցեր եմ զինքը այս օրուան համար. թող իր խօսքերը իր թագաւորին եւ Աստուծոյն ընդունելի ըլլան:

Այն տաեն բոլոր երիտասարդները մեծ աղաղակներով կը մօտենան դէպի հրաշք տղան, եւ թագաւորը տեսնելով անոնց քաջութիւնն ու խանդավառութիւնը, գլխի չարժումով մը յարձակումի հրամանը կուտայ: Եւ դեռ օրը իրիկուն չեղած, արդէն քաղաքը փրկուած կ'ըլլայ:

— Հիմա պիտի հարցնէք, չարունակեց Մաման

թեթեւ դաղարէ մը յետոյ, ո՞վ էր այդ քալ, հրաշք տղան: Լսեմ, եթէ քիչ մը խորհիք, պիտի տեսնէք որ ան իմ թոռ՛ս է, քու տղադ է, անոր տղան է, բոլո՛ր հայ տղաներն են, բոլոր ազրիչ, լութֆիչ, խռալացի, սիւրիան ու վօլիչ տղաներն են. այս անգամ անոնք մեր դուռը թակող չարն ու հրէշը պիտի տապալեն:

— Բերանդ պաղնեմ, Հազարվարդ Մամա, գոչեց Եղիա ամուն, որ մինչ այդ լուռ մտիկ ըրած էր մամային,—ճիշդ ու ճիշդ իմ սրտէս խօսեցար:

— Բերան չէ, աւետարան է, կարծես մխիթարուեցայ,—գոչեց անդիէն Տիկին Թագուհի, զինուորի մը մայրը:

Բայց Մաման, կարծես առանց լսելու անոնց, կրկին չարունակեց իր խօսքը.

— Այդ հրէշը չէ՞ր որ տեղահանեց մեզ հայերս, ջարդեց մեզ ու տարտղնեց աշխարհի չորս հովերուն: Հայ տղաքը քալ են. թող երթան թէ հին վրէժները լուծելու, եւ թէ իրենց պարտականութիւնները կատարելու համար: Ինչո՞ւ, հայ մայրերն ալ քալ չէ՞ին: Անոնց դլխէն անցած սուրն ու կրակը ո՞ր աղի կնիկներուն դլխէն է անցեր:

— Այդ մէկը չիտակ է. —գրուցեց Տիկին Աննա, —բայց . . .

— Բայց ի՞նչ,— զարմացական ու քիչ մ'ալ փութիկոտ յարեց Հազարվարդ Մաման:

— Հոնկէ մահէն փախցուցինք, հոս նորէն մահուան տալու համար: Ալ ի՞նչ եղաւ տարբերութիւնը,— աւելի՛ տանջանք ու տառապանք . . . :—

Նայեցաւ Մամային, ան դեռատիալ աչքերով կը դիտէր Տիկին Աննան: Պահ մը լուռ կեցաւ, կարծես

ինչ ըսելիքը որոշելու համար, ու յետոյ այսպէս խօսեցաւ.

— Աննիկ, հոգիս, հատ մը երկրէն բերիր. եկար հոս, ամուսնացար, հատ մըն ալ հոս ունեցար,— ու հիմա երկուքն ալ տէրութեան տուեր ես: Գիտեմ, շատ դժուար է, բայց չե՞ս խորհիր որ մէկը միւսէն աւելի պարտական ես այս երկրին: Կը յիշե՞ս Հալէպ եղած առեննիս, օր մը, երբ անօթի, մերկ ու յոգնած, վլատականներէն կը քալէինք արեւին կրակնեռուն տակ, ինչ ըսիր ինծի: Ըսիր՝ —Մամա՛, եթէ այս մէկ հատիկս չ'ըլլար, մեռնելը ապրելէն լաւ պիտի դառնէի: Բայց այս մէկը պէտք է որ մեծցնեմ, Աստուծոյ հրամանով իր հօրն ու գերդաստանի վրէժին նուիրելու համար: Կրնայ ըլլալ որ այդ ըսածդը դուն չատոնց մոռցած ես, բայց Աստուած չէ մոռցեր, ձայնդ լսեր է... տրտնջալու պատճառ չունիս...: Ես մեռնիմ, դուք մնացէք, բայց Մամայէն խօսքը մի մոռնաք, հեռու չէ օրը, երբ մեր զաւակները, իրենց անցնելիք ճամբաներուն վրայէն, երկնային արդարութեան թեւերով կը հասնին մեր մեծ թշնամիին ալ, ու այն օրը արդարութիւնը գործադրուած կ'ըլլայ...Հայուն Աստուածը հոն է, անոնց կը սպասէ, որ գան....

Մաման իր խօսքը չկրցաւ լրացնել: Տիկին Աննան կը հեծկլտար: Ցանկարծ Մամային զինուորցու քրոնիկը ներս մտաւ, ու բոլորս ալ, երազէ արթընցողի մը պէս, ժպիտով եւ ուրախութիւնով զինքը զիմաւորելու ելանք:

ՎԱՋ – ՎԱՋ ԿԱՐԱՊԵՏ

ՎԱՋ – ՎԱՋ ԿԱՐԱՊԵՏ

Փնտռուած յաճախորդն է ան մեր քաղաքի սըր–ճարաններուն. սրճարաններ՝ որոնք բոլորն ալ օրէն–քի նախանձոտ ակնարկներէն խուսափելու համար՝ կրթասիրական աղուոր անուններով պճնուած են: Ե–թէ մէկ օր մէջտեղ չ'ելլէ ան, վնտռտուքի կը սկսին զինքը գտնելու համար:

Ճիտանի մօտ է ան, բայց դեռ տունէն գործա–րան, գործարանէն սրճարան՝ քալելու չի հաւատար ան, այլ կը վազէ՛: կերած ատեն, խմած ատեն, խո–սած ատենն ալ աճապարանքի մէջ է միշտ: Հակա–ռակ իր այս աճապարանքին, սակայն, ի պատիւ ի–րեն չեշտելու է, թէ երեսուն տարիէ ի վեր է ահա որ ազգային ու հասարակական ամէն կարգի խնդիրնե–րուն հեռուէն կամ մօտէն իր մասնակցութիւնը զլա–ցած չէ: Մէկ պակասութիւն որ ունեցած է, այն ալ այս բոլոր խնդիրներուն մէջէն իր վազելով անցնելն եղած է: կարծես իրեն համար կարեւորը մի՛ւն վա–զելն է եղեր: Վազ–վազ կարասլետ:

Նախակրթարանէն վազելով անցնելուն համար՝ բարձրագոյն վարժարանի դրան չէ հասած: Ամէն գործի ետեւէն վազելուն համար՝ եւ ո՛չ մէկ գործի տիրացած է: Վազվզելով անցած է քանի մը հայրե–նասիրացներէ եւ կուսակցութիւններէ, որով որ եւ է որոշ սկզբունք կամ տեսակէտ մշակելու պէտքը չէ

տեսած : Այն պէս որ , իր այս տեւական վազվզուքին մէջ կարծես հասուննալու պատեհութիւն չունենալով՝ խակութիւն մը կայ իր վրայ հիմա , խակութիւն մը՝ նոյն իսկ իր խօսքին , ձայնին , շարժ ու ձեւին , հագուստ կապուստին , նիստ ու կացին մէջ : Վազ–վա՛զ կարապետ :

Մինչեւ հոս , լաւ կամ գէշ , ինքն իր հրամանատարն է եղած , բայց երբ ամուսնանալով՝ ընտանեկան կեանքի մէջէն ալ վազելով անցնելու փորձն ըրած է , կինը դէմը կանգնած՝ զինքը կեցնել ուզած է , բայց օգուտ չէ ըրած : Վերջ ի վերջոյ կինը գլխապտոյտ ունենալով՝ զինքը լքած , ու ետ՝ մօրը տունը վերադարձած է :

Վերջին պակասութիւնն մ՚ալ ունի ան . շատ կը սիրէ որ իր անունը խօսուի միշտ , բան մը որ զինքը շատ դիւրահաւան ըրած է : Որեւէ գործ կրնաս յանձնել առնել տալ իրեն , եթէ իրեն հանդիպելուդ՝ այսպիսի պզտիկ յառաջաբանով մը սկսիս խօսքիդ .

— Հա– հա՛ . բարե՛ւ , պարոն Կարապետ , հոգի՛ս , այս Աստուած էր որ քեզ դէմս հանեց : Իրա՛ւ որ Աստուած մարդս նեղը չի թողուր : Անշուշտ գիտես որ յաջորդ կիրակի մեծ հրապարակային ժողով մը ունինք , ազգին ու մարդկութեան օգտին համար է : Դե՛հ , դուն մինակ մարդն ես որ այս գործին տակէն կրնաս ելլել : Այս յայտարարութիւնները պէտք է ցրուել ամէն տուն , խանութ , ճաշարան ու սրճարան : Շատ չեն , երեք հարիւր հատ , միայն թէ մէկ տեղը երկու հատ չի ձգես : Հայտէ՛ , հոգիդ սիրեմ , մեր փառքն ու պարծանքն ես դուն :—

Բնական է որ ան առաջին առթիւ մերժէ քեզ՝ իր չափազանց զբաղուած ըլլալը պատըրուակելով: Եթէ քիչ մը փորձառութիւն ունիս, եօթը աղբիւրէ ջուր բերելու պէտք պիտի չունենաս գինքը համոզելու համար: Միայն ըսէ՛ թէ ժողովը կազմակերպողները իրենց յոյսը իր վրայ դրեր էին առաջին պատեհութեամբ, ու եթէ գիտցած ըլլայինորոշ ինքը պիտի մերժէր, կրնայ ըլլալ որ ժողովն ընելու որոշում անդամ չի տայինն: Ցետոյ, սանկ անցողակի ակնարկութիւն մ՚ալ ըրէ ժողովին առթիւ թերթերուն մէջ գրուելիք թղթակցութեան, որուն մէջ անուններ ալ պիտի յիշուին. . . . Այսքանը ապահովաբար բաւական պիտի ըլլայ: Ան չորս-հինգ դիչերներ ասդին անդին վազվզելով՝ իրեն յանձնուած գործը հաւատարմաբար պիտի լըրացնէ, մինչդեռ դուն պիտի կրնաս նոյն ժամանակամիջոցին, պահ մը տունն ապաստղ կինդ մոռնալով, հանգիստ սրտով նստիլ փինաքըլի սեղանի մը չուրջ, եւ ուշ ատեն տուն վերադառնալ առանց սրտադողի, իր պարտքը կատարած հերոսի մը նման: Ինչ իմնչ հոգդ, եթէ վազ-վազ կարապետին կինը տունէն կը հեռանայ անոր այս ընթացքին համար:

Եւ կամ եթէ դաշտահանդէսի յանձնախումբի մը ատենապետն ես, եւ քուկիններուդ չարքերէն գործողներ չես կրնար ճարել, գնա՛, գտիր Վազ-վազ կարապետը: Յաջողութեանդ ոսկեղէն բանալին վերեւի փոքրիկ յառաջաբանին մէջ պահուած է դարձեալ. դաշտահանդէսին օրը, ամառուան այրող արեգակին տակ, հնոցավառ օճախին ծուխ ու մուրին առջեւ, ան քրտնելով պիտի պատրաստէ չիշ քէպապն

ու լիւլէ քէպապին. կռնակո՛վ տեղէ տեղ պիտի փոխադրէ հարկ եղած իրեղէններն ու անօթները, առանց աչքի իյնալու, մինչդեռ դուն պիտի կրնաս ամբողջ օրը աքլորի մը հպարտութիւնով քալել բազմութեան մէջէն, հրամաններ արձակել միայն, եւ արժանանալ հրապարակային դնահատութեան՝ ձեռք բերուած յաջողութեան համար: Մեղքը քո՞ւկըղ է, եթէ աշխարհի գործերը այսպէս կը սկսին, եւ այսպէս ալ կը վերջանան:

Օր մը պատահեցաւ ե՛ւ աւելին:

Փոքրիկ եկեղեցի մը ունէինք, ամխոներով աւել չի տեսած: Կիրակի օր եպիսկոպոս մը պիտի գար հոն պատարագելու: Պէտք էր եկեղեցին մաքրել, բայց պէտք էր նաեւ որ մաքրութեան գործը կատարուէր առանց ծախսի, ազգասիրաբար... Յանձն առնող չ՚ըլլար: Հոգաբարձութեան ատենապետը —ան ալ կարապետ անունով ազգային մը— սրճարանին դուռը վազ-վազ կարապետին կը հանդիպի.

— Բարե՛ւն, աստաչ, վեր հրամմէ սուրճ մը խըմենք. քեզի ըսելիք ունիմ:

Ու երկուքը միասին սրճարան կը բարձրանան: Հոգաբարձուն երկու սուրճ կը պատուիրէ, ու յետոյ այսպէս կը խօսի.

— Բան մը պիտի ըսեմ քեզի, աստա՛չ, բայց պէտք է գաղտնի պահես: Առջի օր նշանտուք կար եկեղեցիին մէջ: Նշանտուքէն ետք լո՞նչ պատահի որ հասնիս. նշանի աղամանդ մատանին —սիսեռի չափ խոշոր աղամանդ մը— կը կորսուի եկեղեցիին մէջ:

Դեռ մարդ լուռ չունի, միայն քեղի կը վստահիմ, քեղի է որ կըսեմ: Վերնատունէն մինչեւ խորանը լաւ մը աւելլու, մաքրելու է եկեղեցին: Ի՞նչ կ'ըսես, աստա՛չ, տէրը մատնիչին կէսը դռնողին կամ եկեղեցիին կը խոստանայ: Եթէ չաբաթ առտու կանուխէն սկըսիս, մուրէն առաջ կրնաս լրացնել գործդ:

— Խե՛ղճ աղջիկ. գործը դէշ սկսած է. Աստուած օգնութեան հասնի,— կ'ըսէ ան, ու կը լռէ:

Խորամանկ հոգաբարձուն անմիջապէս կը նկատէ ստեղծուած նպաստաւոր կացութիւնը, ու կը պատասխանէ.

— Աստուած ինքը երկինքէն վար պիտ չի գայ, աստաչ, Աստուած քու մէջդդ օգնութեան պիտի հասնի:

Հարուածը չեշտակի հասած էր անոր անպաշտպան կղակին, բայց հոգաբարձուն բոլորովին վըստահ ըլլալու համար գործի յաջողութեան, կ'աւելցընէ.

— Այս ալ ըսեմ, որ եթէ մատնին գտնուի, Տէր Հայրը, եպիսկոպոսին ներկայութեան եկեղեցիին մէջ պիտի ծանուցանէ մատնիչին տիրոջ նուէրն ու դպրոցին անունը:

Այսքան գրաւիչ փորձութեան մը չի կրցաւ դիմադրել ան, տուաւ իր հաւանութիւնն ու դուրս թռաւ սրճարանէն:

Շաբաթ առտու լուսաբացին վազ-վազ կարապետ եկեղեցին էր: Քիչ վերջ եկաւ նաեւ հոգաբարձութեան ատենապետը, մտաւ եկեղեցին, եւ հեռա-

ցաւ աճապարանքով՝ քանի մը ցուցմունքներ ընելէ յետոյ։

Երեկոյեան դէմ միայն, երբ գործն աւարտելու վրայ էր ան խորանին առջեւ ձգուած գտաւ մ ա տ ա ն ի ն։ Ուրախութենէն աչքերը արցունքներով լեցուեցան։ Նայեցաւ Տիրամօր պատկերին, որ խորանի խորէն, Քիսուս մանուկը գրկած, գինքը կը դիտէր ստուերներու ծալքերէն. բայց որքա՛ն տխուր էր այդ նայուածքը։ Կարծես Աստուածամարը չէր տեսներ եւ կամ ալ տեսնել չէր ուզեր մաքրուած եկեղեցին, գտնուած մատանին, չիտկըւած աթոռները, եւ իր հոգիին մէջ թեւ առնող ուրախութիւնը։

Աւա՛ղ, նոյն գիշերն իսկ, մինչ վազ-վազ կարապետ յոգնած անկողին կը մտնէր իր վաղուան ընելիքի մասին մտածելով, անդին հայ տուներէն նեղսքրքիջ մը կը սկսէր ծաւալիլ խարոյկի մը նման, ու մարդիկ կը բացագանչէին.

— Կեցցե՛ս, ծօ՛, կեցցե՛ս. ատենապետ ըսածդ այդպէ՛ս պէտք է ըլլայ։

— Մարդը գործին տէրն է. ձին ալ կը վայլէ իրեն, գէնքն ալ...

— Վա՛յ տանկալաղ վազ-վազ, վա՛յ...

Կիրակի առտուն վազ-վազ կարապետ մատանին գրպանը դրած եկեղեցի գնաց։ Եկեղեցին բակին մէջ տեսաւ քանի մը անձեր որ բարձրաձայն խօսելով կը ծիծաղէին, եւ որոնք իր գալը տեսնելով ձայներնին ցածցուցին։ Հետզհետէ ուրիշներ ալ եկան ու

մ[illegible]ացան անոնց։ Կարծես բոլորն ալ գինքը կը դիտէին, թէեւ իրեն մօտեցող չկար։ Այդ ալ իր հոգը չէր. ինքը կարեւոր գործ ունէր այդ առտու, ու անհամբեր կը սպասէր հոգաբարձութեան առենապետի երեւնալուն, որը, սակայն, կ'ուշանար։ Հաւաքուող ժողովուրդին հետ չշուկն ու փսփսուքն ալ չաւարտան, եւ իրա՛ւ որ բոլորն ալ գինքը կը դիտէին։ Ինչո՞ւ, ի՞նչ կար, արդեօ՞ք տեղեակ էին գաղտնիքին։ Լա՛ւ, ինքը կարեւոր անձնաւորութիւն մըն էր այդ առտու, մտածեց ան ինքնիրեն, եթէ չեն գիտեր, շուտով պիտի գիտնան, երբ տէր Հայրը ծանուցանէ իշխողութիւնը եկեղեցիին մէջ, եւ ըսէ որ վաղ-վաղ կարապետ իր ամբողջ բաժինը, լման կէսը աղամանդ մատանիին արժէքին, կը նուիրէ եկեղեցիին։ Բայց ինչո՞ւ կուշանայ հոգաբարձութեան առենապետը։

Բայց այս ի՞նչ է որ կը դառնայ իր շուրջը... կամաց կամաց կցկտուր բառեր, խօսքեր սկսան հասնիլ իր ականջին։

— Նշանտո՞ւք . . .

— Ի՞նչ նշանտուք . . .

— Նշանտուք ըսածդ սուտ է եղեր . . .

— Գտե՛ր է, գտե՞ր է . . .

— Մատանի՞ն . . .

— Ինքը աղամանդ է կը խորհի . . .

— Ապակիին ի՞նչ է եղեր . . .

— Հինգ-տասը սէնթիմոցէն . . .

— Խա՛ղ է, խա՛ղ . . .

— Ատենապետը ճգեր է . . .

— Ատա՛նկ ալ խաղ . . .

Վազ–վազ կարապետ չափազանց ախհանգստացաւ: Անցաւ եկեղեցիին ներքնասրահը, մատանին գրպանէն հանեց, եւ առաջին անգամն ըլլալով լաւ մը քննեց: Կասկած չկար, ապակի էր մատանին, եւ ինքն ալ զոհը անգութ խաղի մը . . .

Ու դուրս եկաւ ներքնասրահէն, երբ ժամերգութիւնը սկսած էր, եւ ժողովուրդը քակուելով եկեղեցի կը մտնէր: Ճարահատ ինքն ալ մտաւ եկեղեցի, եւ դարմանքով տեսաւ որ հոգաբարձութեան ատենապետը արդէ՛ն հոն էր, դանճանակի սեղանին մօտ, ու ժպտուն երեսով՝ ներս մտնողները կը բարեւէր: Վազ վազ կարապետին մօտենալը տեսնելով, անոր երեսէն ժպիտը մէկէն սրբուեցաւ կարծես:

— Ա՛յս էր ադամանդ մատանի ըսածդ, խօսեցաւ ան, ցոյց տալով անոր իր գտած մատանին:

— Ես ի՞նչ գիտնամ ի՛նչ տեսակ մատանի էր. ա՞յդ էր՝ թէ՞ ուրիշ էր . . .

— Հապա նշանտո՞ւքը, խոստո՞ւմը, ծանուցո՞ւմը . . .— պոռաց ան:

— Ի՞նչ նշանտուք, ի՞նչ խոստում, ի՞նչ ծանուցում,— պատասխանեց ատենապետը,— խենթ ես նէ ըսէ խե՛նթ եմ: Վայրենութեան պէտք չի կայ: Հոս եկեղեցի է, չեն պոռար:

Երկար տարիներէ ի վեր առաջին անգամն ըլլալով վազ-վազ կարապետին արիւնը գլուխը զարկաւ, աչքերը կպմրեցան, ցուլի ուժ զգաց իր մարմնին մէջ.

— Վա՛յ ես քու . . . — գոչեց ան ու զարնելով մատանին դանճանակին մէջ, հոգաբարձութեան ատենապետը գրկած եկեղեցիին դռնէն դուրս պիտի նետէր, եթէ չուրջինները ղինքը չը կեցնէին: Եկեղեցիին ներսէն բարկութեան ձայներ, կնոջական ճիչեր, ու աղաղակներ լսուեցան: Վազ-վազ կարապետ այն կողմ նայեցաւ, բայց ոչ ոք տեսաւ եկեղեցիին ներսը, բացի Տիրամօր անուշ պատկերէն . . . Ցետոյ աճապարանքով փողոց նետուեցաւ, առանց ետին նայելու:

Վազ-վազ կարապետի հոգին աւելի խորը խոցուեր է, երբոր լսեր է թէ Տէր Հայրը, այդ օրուան աղմուկին պատճառ եղող ԽՍՂԻՆ տեղեկանալով, փոխանակ իր քովը գալու, հոգաբարձութեան ատենապետին ընթացքը դովեր է, ըսելով.

— Ապրի՛ս, որդի՛ս, ապրի՛ս. հոգաբարձու ըսածդը այդպէ՛ս պէտք է ըլլայ: Այս ազգի անտարբեր զաւակներուն հանդէպ այդպէս պէտք է վարուիլ: Հոգաբարձու ըսածդ տեղին համեմատ օձի պէս խորամանկ եւ աղաւնիի պէս միամիտ ըլլալ պէտք է գիտնայ. այսինքն՝ օձի պէս խորամանկ իրմէն վարիններուն հանդէպ, եւ աղաւնիի պէս միամիտ՝ իրմէն վերիններուն հանդէպ,— ըսեր՝ ու յետոյ կուշտ ու կուռ խնդացեր էր . . . :

Այդ օրէն իւրեր վազ-վազ կարապետ ա՛լ եկեղեցի չէ մտեր: —Չէ մտեր՝ չէ՛ մտեր, որո՞ւ հո՛գ . . .:

Ու այդ օրէն իւրեր ան մեր քաղաքի սըրճարաններուն փնտռուած յաճախորդն է դարձեր, որոնք, եթէ մէ՛կ օր երեւան չ'ելլէ ան, փնտռտուքի կը սկսին գինքը գտնելու համար . . .:

ԿԱՏՈՒՆ ՈՒ ՄԱՐԴԸ

ԿԱՏՈՒՆ ՈՒ ՄԱՐԴԸ

Կէս գիշեր է։ Գրասեղանիս առջեւ դեռ կ'աշխատիմ, երբ հեռաձայնը յանկարծ կը հնչէ.

— Հըլո՛ . . .

— Հըլո՛ . . . այս փաստաբա՞նն է խօսողը։

— Այո՛։

— Ասիկա Սարճընթ Մունին է խօսողը, ոստիկանատունէն։ Հոս մէկը կայ որ սարսափելի գանգատներ ունի ձեզի դէմ։ Հաճեցէք անմիջապէս գալ ու ազատել մեզ այս գիշերային փորձանքէն։

— Բայց, սիրելի Սարճընթս, արդեօք կարելի չէ՞ մինչեւ առաւօտ սպասել։ Տիկինը քնացած է, եւ կրնայ պատահիլ որ ան արթննայ՝ մինչ ես բացակայ եմ տունէն, եւ այն ատեն, գիտէ՞ք, չէ՛ . . .

— Հա՛, հա՛, հա՛ . . . այդ մէկը լաւ էր. բայց կրկին կը խնդրեմ որ գաք։ Անկարելի է որ կրնանք այս չաղակրատը հեռացնել, մինչեւ որ դուք չի գաք։

— Լա՛ւ, լա՛ւ . . . բայց դէթ անոր զանգատին բնոյթը հասկցուցէք ինծի, որ պատրաստուած գամ։

— Գանգատողը պարոն Տիքն է, կենդանիներու Պաշտպան Ընկերութեան պաշտօնեաներէն . . . Հըլլո՛

... ինչ ըսի՞ք... կը լսէ՞ք: Լա՛ւ: Այսօր դուք գրաւի դրուած խանութ մը գոցեր էք: Դժբախտաբար գոցելէ առաջ մոռցեր էք խանութէն կատուն դուրս ընել: Ու քանի որ օդը սարսափելիօրէն ցուրտ է, եւ խանութին մէջ ալ տաքութիւն չկայ, վտանգ կայ որ այդ կատուն այս գիշեր սառի: Ահա այդ կատուին աղիողորմ մլաւիւնին ի խնդիր՝ այս մարդը կը բողոքէ սաստկօրէն, ու կը պահանջէ որ խեղճ կատուն իրեն յանձնուի անմիջապէս:

— Շատ սիրո՛վ, իմ յարգելի Սարճընթս. ահա այս րոպէիս կը մեկնիմ դէպի գոցուած խանութը, պարոն Տիքը կրնաք հոն ղրկել անմիջապէս:

— Շնորհա՛կալ եմ: Ներեցէք որ անհանգիստ ըրի ձեզ: Բարի գիշեր:

Տունը խաղաղ էր: Ոտքիս մտաներուն վրայ քալելով սանդուխներէն վար իջայ: Խանութը շատ հեռու չէր տունէս: Ինքնաշարժի ձայնէն տնեցիները խռովքի չի մատնելու համար, նախընտրեցի քալել:

Դուրսը լուսնկալոյս էր: Հոս, կիսաբաց դրան մը շէմքին վրայ մարդկային փլած մարմին մը կար: Հոն, այն անկիւնը, ստուեր մը կը շարժէր, ճդնելով իր մարմինը ամփոփելու անբաւարար ու կիսամաշ վերարկուի մը ծալքերուն մէջ: Ահաւասի՛կ երրորդ մը, որ դանդաղ քայլերով՝ հանրային պարտէզի աթոռներէն դէպի նեղ փողոցներու լաբիւրինթոսը կ'երթար, խստաչունչ հովէն քշուած: Ահաւասի՛կ քաղցէն քամուած ու ցուրտէն կապուտցած դէմքը՝ որ կը գծուէր պատուհանի մը լոյսին դէմ, ուրկէ կը լսուէր արծաթահնչիւն խնդուքը աղջնակի մը գինով շրթունքներէն: Իսկապէ՛ս որ զարհուրելի էր:

Ցուրտը կը սաստկանար, ու ես կ'աճապարէի երթալ մը մէջէն քալողի մը պէս: Վերջապէս հասայ: Պարոն Տիք խանութին դրան առջեւ իր դեղեցիկ ինքնաշարժին մէջ նստած կը սպասէր ինծի:

— Բարե՛ւ, պարոն Տիք:

— Շատ բարի, պարոն. բայց կարծեմ բաւական ուշացաք: Այս դժոխային ցուրտին հոս ինքնաշարժին մէջ սպասելը դիւրին գործ չէ, մանաւա՛նդ երբ անոր տաքութիւն հայթայթող մեքենականութիւնն ալ խանգարուած է: Բայց նայինք. սա խեղճ կատուին վրայ մտածելու է... Խնդրե՛մ. աճապարեցէ՛ք:

Խանութին դուռը կը բանամ: Պարոն Տիք փոքրիկ կատուն անմիջապէս գրկած՝ անուշ խօսքեր կը փսփսայ անոր: Ա՛լ զգացումներս զսպելու ուժը կը պակսի ինծի... ու կը սկսիմ.

— Պարոն Տիք, ճիշդ հիմա որ կը ճգնիք ամոքել այդ չարաբաստիկ կատուին տանջանքը, երբ եւ իցէ ձեր մտքէն կ'անցնի՞ այն խորհուրդը, թէ կան հազարաւոր մարդ արարածներ, որոնք չա՛տ աւելի դժբախտ են ու կարօտ խնամքի, քան այս կատուն: Դիտեցէ՛ք այս ու այն անկիւնը չարժկտող սա ըստուերները: Անոնք ալ Աստուծոյ պատկերով ստեղծուածներ են, իմ ու քու եղբայրները, որոնք պատրաստուելու ծա՛ծք մը անգամ չունին, թո՛ղ թէ ցուրտ ըլլայ այն: Հիմա այս անասնիկը պիտի տանիք ու դնէք սենեակի մը մէջ որուն օդը գաղջ է ու հաճելի, վարագոյրները շնորհալի են, ու լոյսը առատ. մաքուր ամանով թարմ ապուր պիտի տաք անոր, ու քնքուշ բարձիկի մը վրայ պիտի քնացնէք

զանի, մինչ հոս, դուրսը, այս ցուրտին ու բաց երկնքին տակ, յուսահատներու եւ քաղցածներու մըղկըտացող ամբողջ բանակ մը կայ...:

— Անոնք լեզու ունին, պարո՛ն, եւ կրնան պոռալ իրենց տառապանքը. Աստուած անոնց իմացականութիւն տուած է, պարոն, որով կրնան բարեկամելիւ, եթէ ուզեն. բայց այս խեղճ անասնիկը ատոնցմէ ոչ մէկն ունի եւ ոչ ալ միւսը,— խօսեցաւ պարոն Տիքն անտարբեր, ու հապճեպով մտնելով իր ինքնաշարժը՝ հեռացաւ անմիջապէս:

Նոյն պահուն նկատեցի որ մէկը, կէս սառած վիճակով, քովընտի անկիւնէ մը մօտեցաւ խանութին դրան:

— Դուք ո՞վ էք,— հարց տուի անոր:

— Այս խանութին տէրը,— պատասխանեց ան:

— Ի՞նչ գործ ունիք հոս այս ուշ ժամուն:

— Երթալու տեղ չունիմ, բարեկամ: Երբ այսօր խանութս գոցեց օրէնքի պաշտօնեան, ձիս ալ դուրս ըրաւ: Հոս, խանութիս ետին, փոքրիկ սենեակ մը ունէի, որ մաս կը կազմէր խանութիս: Հոն կ'եփէի հոն կ'ուտէի, եւ հոն ալ կը պառկէի՝ վաստակիս անբաւարարութեան պատճառով: Սենեակս ալ գոցուեցաւ խանութիս հետ...: Չեմ կրնար գանգատիլ, որովհետեւ խանութիս մէջ շատ քիչ բան մնացեր էր: Պարտատիրոջս իրաւունքն էր խանութս գոցել, ու գոցեց...

— Երբէ՞ն ի վեր է որ հոս կը սպասէք:

— Կէսօրէն ի վեր բա՛րեկամ:

— Այս մարդը, որ ճիշդ հիմա մեկնեցաւ, քնաւ չի նկատե՞ց ձեզ՝ հոս սպասած պահուն:

— Նկատեց. բայց ի՛նչ օգուտ.— պատասխանեց ան տխրօրէն:

— Որեւէ բան չի խօսեցա՞ւ ձեզի

— Խօսեցա՛ւ, բարեկամ. ըսաւ թէ ինքը կենդանի նկնեդու Պաշտպան Ընկերութեան պաշտօնեաներէն է, ու թէ պիտի չի քննանայ այս դիշեր, մինչեւ որ այդ կատուն—ի՛մ կատուն— ազատէ:

— Ձեր մասին բան չ'ըսա՞ւ . . . :

— Ըսա՛ւ... ըսաւ թէ իր պաշտօնը անասուններուն օգնել է միայն, իսկ ես . . .—

— Ու մարդը լռեց:

Եւ իր լռութեան մէջ այդ մեծ համրը աւելի սարսափելի թուեցաւ ինծի . . . :

Այդ դիշեր եղբօր մը հետ պառկեցայ:

ՇԱՏԵՐԷՆ ՄԷԿԸ

ՇԱՏԵՐԷՆ ՄԷԿԸ

Տասնեւհինգ տարեկան էր Փիլոս, երբ հայրը գինքը դպրոցէն հանելով՝ իրեն հետ չուկայ տարաւ.

— Փիլիսոփայ պիտի չըլլաս, ըսաւ հայրը.—կարդալ, գրել, քիչ մ'ալ հաշիւ սովրեցար, եթէ վերնատունդ պարապ չէ, այդքանն ալ բաւական է:

Այս կազադրութենէն շատ ալ դժգոհ չմնաց Փիլոս, որովհետեւ ինքն ալ արդէն կը խորհէր թէ դըպրոցին մէջ շատ քիչ բան մնացած էր իրեն համար սովրելիք:

Շնորհիւ իր ձեռք բերած մի քիչ ուսման, ճարպիկ կերպերուն, ու դիւրաթեք լեզուին՝ որ ամէն բան դիտցողի հոլ մը կուտար իր անձին, կարճ ատենուան մը մէջ ան իր ներկայութիւնը զգալի ըրաւ չուկայի չրջապատին մէջ: Հայրը գոհ էր իր տղուն ձեռք ձգած յաջողութիւններուն համար, բայց ինքը՝ Փիլոս գոհ չէր:

Ամրան աստղալի իրիկուն մը, երբ պառկելէ առաջ, բոլոր ընտանիքով տանիքը նստած պտուղ կուտէին, Փիլոս ըսաւ իր հօրը.

— Հոս իմ տեղս չէ, պէտք է որ ես Ամերիկա երթամ. այս տգէտներու բազմութեան մէջ չեմ ուզեր մնալ: Մեծ ձուկը մեծ ջուրերուն մէջ:

Հայրը յանկարծակիի եկած՝ զարմանքէն լեզուն խածաւ: Մայրը կուահեց ամուսնոյն մտքէն անցածը, բայց վախցաւ միջամտելու:

Փիլոս չարունակեց.

— Բայց ընաւ հոգ մի՛ ընէք, հինգ տարին բաւական է իմ ծրագիրներուս գործադրութեան համար: Ինաներեքիս ձեզի տեսութեան կուգամ:

Հայրը, տղուն վերջին խօսքերը լսելէ ետքը, դէմքին վրայ զարմանքը յայտնօրէն արհամարհանքի փոխուած, ըսաւ՝

— Բայց, տղա՛ս, «ձեզի տեսութեան կուգամ»ին մոռցար աւելցնելու նաեւ՝ «ծոցս ու գրպանս դրամով լեցուն»ը:

—Ճի՛շդ ու ճի՛շդ այդպէս.— պատասխանեց տըղան,— ուրախ չեչտով:

— Բայց անդամ մը հասակիդ չի նայէի՛ր տղա՛ս:

— Ինելք ըսածդ գլխուն մէջ կ՛ըլլայ, եւ ոչ թէ հասակին,— պատասխանեց Փիլոս, քիչ մը վիրաւորուած:

Հայրը չարունակեց.

— Հոն գործդ հայերո՞ւ հետ պիտի ըլլայ:

— Հայերո՞ւ,— զարմացած պատասխանեց տըղան,— եթէ գործս հայերուս հետ պիտի ըլլայ, ալ ինչո՞ւ կ՛երթամ Ամերիկա...: Հոն գործս ամերիկացիներուն հետ պիտի ըլլայ: Այնքան դիւրահաւան մարդիկ են անոնք, կըսեն, որ դրամնին անդամ թուղթ է:

— Բայց դուն անոնց հետ գործ ընելու համար լեզունին պէտք է գիտցած ըլլաս: Անոնց լեզուն ե՞րբ սովրեցար որ ես լուր չունեցայ,—խօսեցաւ հայրը յուսահատօրէն:

Տղան պատասխանեց.

— Դեռ չեմ սովրած, բայց շատ շուտ կը սովրիմ. շա՛տ շատ՝ երկու ամիս: Անոնց լեզուն գիտցածիս

համաձայն հայերէնի, քրդերէնի եւ ուրիշ լեզուներու խառնուրդ մըն է: Անոնք մազին «հէր» կ'ըսեն. մենք՝ «հեր», անոնք՝ աղին «սալթ» կ'ըսեն, քրդերը «սոլթ», անոնք սափրիչին «պարպըր» կ'ըսեն, մենք հոս՝ «պէրպէր» կ'ըսենք. մենք մօրը «մամա» կ'ըսենք, անոնք ալ նոյնը կ'ըսեն, անոնք հօրը «փափա» կ'ըսեն, մենք ալ «պապա» կ'ըսենք: Կը նայի՞ս, թաս մը ջուր խմելու պէս դիւրին բան մը պիտի ըլլայ լեզուի համար անոնց լեզուն սովրիլը:

Կարճ դադարէ մը յետոյ, Փիլոս նորէն շարունակեց.

— Չա՛, ես դեռ մնացեալն ալ խորհեր, ծրագրեր եմ. այն որ՝ քսաներեքիս ձեզի տեսութեան գալէս առաջ՝ թուղթ դրամը ոսկիի փոխելու պիտի չմոռնամ . . . :

Այս խօսակցութենէնետք խեղճ հայրը շատ մը տագնապալի օրեր ապրեցաւ իր կնոջ հետ մխասին՝ իր տղուն վիճակին մասին մտածելով, առանց կարենալ ճշդելու թէ արդեօ՞ք վերէն նոր լոյս մը իջած էր իր տղուն վրայ, թէ ոչ ան արդէն իր ունեցածէն ալ զրկուելու վրայ էր:

Ամենայն դէպս, այսպէս պատահեցաւ, որ Փիլոս իր ծրագիրներու բեռը չալկած՝ Ամերիկա եկաւ:

* * *

Փիլոս երբ ոտքը Ամերիկայի հողին վրայ դրաւ, կառարանը իրեն սպասող Մինաս քեռիին ըսաւ.

— Այս լա՛ւ եղաւ:

— Ի՞նչը լաւ եղաւ,— հարցուց քեռին:

— Այսօր Ամերիկա ժամանելս:

— Ինչպէ՞ս,— հարցուց նորէն քեռին:

— Այսօր 1913, Մարտ 3–ն է չէ՛. երեք՝ երեք՝ երե՛ք... յաջողութեան նշան է:

Քեռին՝ «Հը՛մ . . .» ըրաւ ու լռեց. այդքան միայն: Մինչեւ տուն հասնելնին ալ շատ քիչ բան խօսեցան:

Անմիջապէս որ տուն հասան, քեռկինը ճաշի սեղանը պատրաստեց, լոգանքի համար ջուր տաքցուց, եւ տան ամենէն հանգստաւէտ մահճակալը չիտկեց Փիլոսին համար:

Աւա՛ղ, որ շատ երկար ժամանակուան մը համար այս պիտի ըլլար Փիլոսի առաջին անուշ քունը Ամերիկայի մէջ:

Փիլոսի Ամերիկա հասնելուն եղրորդ իրիկունն էր.—իրիկուն մը որ բնաւ պիտի չելլէ իր յիշողութենէն: Բարեակիներ աչք–լուսի եկեր էին քեռին քով, եւ ուրախ տրամադրութիւն մը կը ծածանէր ամբողջ տանը մէջ՝ ծխախոտի ծուխին հետ միասին, երբ Մինաս քեռին դառնալով ներկաներուն՝ ըրաւ.

— Իրա՛ւ որ բախտաւոր տղայ է եղեր մեր Փիլոսը. իմ գործած գործատանիս մէջ իրեն համար արդէն գործ մը ապահովեր եմ՝ վեց տոլար շաբաթավճարով:

— Վե՛ց տոլար շաբաթավճարով,— բացագանչեց Մելքոն աղբար.— իրա՛ւ որ մեծ բախտաւորութիւն է: Երբ ես երկրէն եկայ, նախ վեց ամիս անգործ պտտեցայ, մինչեւ որ հիմակուայ գործս գտայ չորս ու կէս տոլար շաբաթականով. վերջէն հինգ տոլար ստացայ, եւ հիմա քանի տարի եղաւ այս՝ որ հինգ ու կէսին երազովը դեռ կը տառապիմ: Ապագան նորերուն է, կ'ըսեն, շատ չիտակ է:

— Շաբաթը վե՞ց տոլար ըսիր, Մինաս քեռի:

Մէ՞կ անդամէն: Սխալ չի հասկնաս: Առանկ աղուոր բանները երազի մէջ կը տեսնուին միայն, բայց իրականութեան լոյսին տակ չուքի նման կ'անհետին, խօսեցաւ Մարգար ամու:

— Շա–բա–թը վե՛ց տո–լար,— հատիկ հատիկ հնչեցնելով իւրաքանչիւր վանկը, խօսեցաւ Մինաս քեռի: Վաղը փիլոսը իր գործին վրայ տանիմ, որ բոլորդ ալ տեսնէք ու զարմանաք:

Փիլոս, որ աչքերը լայն բացած ու զարմացումով հետեւած էր այս խօսակցութիւններուն, դիմեց իր քեռիին, ձայնին մէջ աղաչանքի ու վճռականութեան չեշտ մը դնելով:

— Ե՞ս, գործարան գործեմ... չէ՛, չէ՛, չէ՛, ես Ամերիկա չեկայ գործարան աշխատելու համար: Ես ոտոչ ծրագիրներով եկեր եմ, եւ հինգ տարիէն պէտք է որ վերադառնամ: Այդ ձեր դուվաճ չաբաթավճարներով հինգ տարուան մէջ ես իմ ծրագիրներուս մէկ հինգերորդն անգամ պիտի չկրնամ իրագործել: Ծանցանքը ձերն է որ...

Փիլոս չկրցաւ շարունակել իր խօսքը: Կարծես չունչը հատաւ կոկորդին մէջ, բան մը՝ որ առաջին անգամն էր որ կը պատահէր իրեն: Նայեցաւ շուրջիններուն դէմքերուն, որոնց արտայայտութիւններէն կռայեց, թէ անոնք կարծես բան մըն ալ չէին հասկցած իր ըսածներէն, բացի մէկէն, որ չարունակ ժպտելով հետեւեր էր իր խօսքերուն: Ասիկա քաջալերութիւն մը եղաւ որ Փիլոս ճիդ ընէ ինքզինքը աւելի եւս պարզաբանելու, հասկցուելու յոյսով, ու չարունակեց.—

— Գառիկը կը ճանչնաք. անոր տղան Գասպարը երկու տարի առաջ Ամերիկա եկած է: Գալէս երեք

ամիս առաջ հօրը գրած նամակին մէջ կ'ըսէր. «Պապօ՛, չըլլայ որ հոգ ընես, հոս դրամը կէնիշ է, ես ալ մալ-մուլքի տէր եմ, մեծ գործեր ընելու մասին կը խորհիմ, որ փարայիս մուխը մարեմ: Երբոր ատենը գայ, եա՛ ձեզ հոս բերել կուտամ, եա՛ տէ ես հոդ կուգամ, ու հանգիստ կ'ապրինք»: Ես Գառիկենց Գասպարին չա՞փ ալ չէի կամ, որ . . .

— Սո՛ւտ է, սո՛ւտ է,— պոռաց Մարգար ամու, փիլոսին խօսքը կարճի կապելով:

— Ի՞նչը սուտ է, զամացած հարցուց Փիլոս:

— Գառիկին տղուն գրածը,— պատասխանեց Մարգար ամու:

— Գասպարի՞ն գրածը սուտ է,— նորէն հարցուց Փիլոս, կարծես իր ականջներուն չէր հաւատալով:

— Այո՛, այո՛, սո՛ւտ է,— կրկնեց Մարգար ամու: Մալ մուլք ըսածը իրականին մէջ դոյութիւն չունին, եթէ իր երեւակայութեան եւ կամ ալ երազին մէջ տեսեր է, ալ աւոր ըսելիք չունիմ: Կ'ըսեն՝ Ամերիկա գալէն առաջ Գասպար մեծ մեծ կը ջարդէ եղեր, թէ՝ երբ երթամ այսպէս պիտի ընեմ, այնպէս պիտի ընեմ: Հոս եկաւ, ոտքը գործարան դրաւ, ա՛լ դուրս չի կրցաւ քաշել: Հիմա, ամչնալուն, երազը իրականութեան տեղ կը քշէ կ'երթայ, մնչեւ որ, օր մըն ալ, ուր բարակ է այն տեղէն փրթի՝ լմննայ կեղծիքը:

Մինչ Փիլոս չուարած ինչ ըսելը չէր գիտեր, մէջ մտաւ Թուխսո փեսան, ա՛ն որ մինչ այդ ժպտելով մը-տիկ ըրած էր Փիլոսին.

— Եթէ ինծի կը հարցնէք, ըսաւ ան, հայերս ամենէն երազատես ժողովուրդն ենք որ կանք: Աւելի

կը հաւատանք մեր երազներուն, քան թէ իրականութիւններուն. եւ ասոր համար ալ միշտ երազին ու իրականութեան սահմանները չփոթուած մնացեր են մեր գիտակցութեանը մէջ: Թէ ի՞նչ բանի արդիւնք է այս —ցեղային խառնուածքի՞, մեր կրած դարաւոր ստրկանքներո՞ւն, չյաղեցած իղձերո՞ւն —այդ ես չեմ գիտեր: Թէ այս բանը հայերուս համար խակապէս պակասութիւն մըն է թէ առաւելութիւն մը, այդ ալ չեմ կրնար ճշդել: Բայց որ ըսածս իրողութիւն է, այդ մասին ալ կասկած չունիմ: Եւ մեր այս ունեցած գաղափարները մէկ չեն, հարիւր չեն: Դէպք մըն ալ ես պատմեմ ձեզի, որ ըսածիս համոզուիք:

Երեք տարի առաջ իմ բնակած քաղաքս հայ տղայ մը եկաւ Սրշակ անունով: Այս տղան երկրի մէջ հիւանդի մը քով աշակերտ ըլլալով՝ սաստիկ սիրահարուած կ'ըլլայ իր վարպետին աղջկան: Տղան որբ է, եւ աղքատ. աղջիկը չեն տար իրեն: Այս կացութենէն ելք մը գտնելու յոյսով տղուն մայրը կը համոզէ դժբախտ որդին որ Ամերիկա գայ: Որպէս իր հօրը հին ծանօթ մը, տղան եկաւ ղիս գտաւ, ու ես ձեռքէս եկածը չի խնայեցի իրեն համար: Լաւ, խելքը գլուխը տղայ երեւցաւ ինծի: Ջինքը հայկական ճաշարան մը տեղաւորեցի, դործ առի, եւ քանի մը տոլար ալ օգնութիւն տուի:

Օրերը անցան, բայց խեղճ տղան իր սիրած աղջկան պատկերը չի կրցաւ հեռացնել իր աչքերուն առջեւէն: Գիշեր ու ցերեկ անոր մասին կը մտածէր, իր խորհուրդները անոր չուրջ կը դառնային, իր եւրանները անոր քաղցր ու լուսաւոր ներկայութիւնովը լեցուած էին միշտ: Օր մը ըսաւ ինծի. «Ե՛րբ, ա՛հ

ճ՞րբ բաւականաչափ դրամ պիտի չահիմ, դառնամ Երկիր, երթամ վարպետիս ու ըսեմ անոր —նայէ՛, ես ալ հին աշակերտդ չեմ, հարո՛ւստ եմ, եւ Աստուծոյ հրամանով աղջիկդ կնութեան կ՚ուզեմ...—: Խեղճ տղան այսպէս երազեց ու խորհեցաւ, խորհեցաւ ու երազեց, մինչեւ որ առաւօտ մ՚ալ աղուոր քունէ մը արթննալով, եւ երազը չփոթելով իրականութեան հետ, հետեւեալ նամակը կը գրէ իր մօրը.

«Անուշիկ Մայրիկս,

Յայտնի ըլլայ ձեզի որ ես հիմա հիւսնութեան սկսեր եմ հոս, եւ վարպետ հիւսն եմ, մեծ մեծ շաբաթավճարներ կը ստանամ: Վարպետիս ըսէ, եթէ հոս գալ կը փափաքի իրեն ալ գործ կայ՝ վաթսուն տոլար շաբաթավճարով, բայց պայմանով որ... Այդ պայմանը արդէն դուք ալ գիտէք, պէտք է հետը առնէ գայ»:

Մորունկ չունչ մը քաշելէ վերջ, թուխս փեռան չարունակեց.

— Դուք ալ գիտէք որ Ամերիկայէն ղրկուած նամակ մը երկրի ժողովուրդին համար մասունքի համ, հոտ, ու զօրութիւն ունի: Հոն ո՞վ պիտի կասկածէր որ Արշակին դրածը սուտ կամ սխալ կրնայ եղած ըլլալ: Արշակին վարպետը լուրը առածին պէս, աղջիկը հետը առած՝ ափալ-թափալ Ամերիկա կը վազէ, առանց նախապէս իր հոս գտնուող ծանօթներէն Արշակին գրածներուն ճշմարիտ ըլլալը ստուգելու: Վերջաւորութիւնը դժբախտութիւն եղաւ անչուշտ բոլորին համար ալ, թէեւ իմ կարծիքով կրնար ե՛ւ օրհնութիւն ալ ըլլալ, բայց այս տարբեր խնդիր է, մեզի համար ապրէն հոս ալ կը վերջանայ պատմութեանս կարեւորութիւնը:

Բոլորը լուռ մտիկ կ'ընէին դեռ։ Թուխս վեսան ծխախոտին տուփը հանեց գրպանէն, եւ հանդարտութեան սկսաւ պլանիկ մը փաթթել։ Մինաս քեռի լուցկի մը հրամցուց անոր։ Ան իր պլանիկը վառեց, լեցուն շունչ մը քաշեց, եւ դառնալով Փիլոսին, ա-ւելցուց.

— Հիմա, Փիլոս, տղա՛ս, Գասպարին երազն ալ որոգայթ մը եղաւ քեզի համար, որուն մէջ դուն բռնուեցար կեր վինտռող աղաւնիի մը նման, ինչպէս որ Արշակին երազը որոգայթ մը եղաւ իր վարպետին համար։ Բայց ո՞վ պիտի կրնայ արդարօրէն մեր Գասպարներն ու Արշակները մեղադրել։ Ո՞վ կրնայ ըսել թէ այս օրուան անոնց երազները վաղուան իրականութիւնները պիտի չըլլան։ Եւ ոչ ալ Գասպարին հանդէպ դառնանալու պատճառ ունիս, երբ դուն ինքդ, առանց հովին ու աստղերուն ուղղութիւնները ճանչնալու, ծովերուն վրայ մեծամտօրէն առագաստ բանալու կ'ելլես, եւ յորձանուտին մէջ կը բռնուիս։ Ալ ո՛ւշ է, եւ ամօթ պիտի ըլլալ նահանջի մասին մըտածելդ անգամ։ Քու փրկութիւնդ հո՛ն պիտի ըլլայ, որ Գասպարի երազին իրականութիւն հագցնես։ Դեռ չատ երիտասարդ ես եւ դիտեմ որ լեռները չարժելու չափ ուժ կը զգաս ներսիդիդ։ Պատեհութիւններու երկիրն է Ամերիկան. կը յաջողիս՝ եթէ չի յուսահատիս, եթէ քրտնիլ դիտնաս, համբերե՛ս, քաջութիւն ունենաս, բարձրին նայիս, եւ մի՛շտ սովրիս։

Կարեւորը այն չէ՛, տղա՛ս, թէ քանի՞ տարիէն երկիր կը վերադառնաս. կարեւորը ա՛յն է, թէ որպէս ո՛վ եւ ի՛նչ արժանիքներով հարստացած՝ երկիր կը վերադառնաս։ Որովհետեւ եթէ պիտի մնաս նո՛յնը ինչ որ էիր, վերադառնաս երկիր, եւ կամ ալ հոս

մնաս, բնաւ տարբերութիւն մը պիտի չընէ:

Դուն մեղի մի՛ նայիր, եւ ոչ ալ տհասօրէն մեղադրէ մեզ՝ մեր կարծեցեալ պակասութիւններուն համար, երբ մեր ունեցած չատ մը առաքինութիւններով կրնաս պարծենալ: Որովհետեւ մենք հիներ՝ եղածն ենք, դուք նորերդ՝ պիտի ըլլաք: Մենք այն հաստատուն սալերն ենք, որոնց վրայէն կոխելով է որ նորերդ պիտի բարձրանաք ձեր երազներուն:—

Երբ Թուխս փեսան իր խօսքը լրացուց, Փիլոս երախտագիտական չարժուում մ'ընելով՝ կարծես փորձեց բան մը խօսիլ, բայց Մինաս քեռի քիչ մը կոպտաբար աճապարելով, կանխեց ղինքը, ու դառնալով Թուխս փեսային՝ ըսաւ.

— Թէեւ տարիքով քիչ մը մեծ ըլլաս ինձմէ եւ մեր բոլորին փեսան, ներողամիտ կ'ըլլաս, որ ըսեմ, թէ երկար խօսքէդ բան չի հասկցայ: Եթէ երազիդ մէջ չէիր խօսէր ,արթուն ալ չէիր, կարծեմ: Պապենական խրատ ունինք —եւ իմաստո՛ն խրատ— որ փորձուած թանը չի փորձուած մածունին հետ չի փոխենք: Փիլոսը գործարան կը մտնէ, կ'աշխատի, չատ թէ քիչ կը խնայէ, եւ չորս–հինգ տարիէն կը վերադառնայ իր ծնողաց քով, կ'ամուսնանայ, տուն տեղ կ'ըլլայ, ու կը չարունակէ ապրիլ ինչպէս որ իր հայրերն ու պապերը ապրեր են. ու այս կ'ըլլայ իրեն համար ապահով ճամբան: Այս պէտք է ըլլայ իր երազը, իրականութիւնը, բարձրացումը, եւ դեռ չեմ գիտեր ինչը . . . :

Քեռկինը —հասկցո՛ղ կին— որ մինչ այդ իր գործերով զբաղած, երբեմն միայն ականջ կուտար տեղի ունեցող խօսակցութեան, վախնալով որ երկու տարեց բարեկամները կրնան իրարու սիրտ կոտրելով՝

գժտուիլ, կարծես միջանկեալ մը արտասանողի պէս, դիմեց անոնց.

— Օդը՝ տաք, խօսակցութիւննի՛դ տաք, բայց պաղուկ բան մը ուտելու՝ խմելու մասին մտածող չկայ: Ուրախութեան դիշեր է, աչք-լուսի սեղանն ալ պատրաստ: Ինդրե՛մ, եկէք, խօսակցութիւննիդ քիչ մ'ալ հոս չարունակեցէք:

— Շատ աղուոր ու ճիշդ ժամանակին խօսեցար, կնի՛կ.—պատասխանեց Մինաս քեռի, եւ բոլոր հիւրերը սեղանին չուրջ նստելու հրաւիրեց:

Զանազան խմորեղէններով, պտուղներով, ու օդիով զարդարուած սեղանին չուրջ Մինաս քեռի բոլորվին տարբեր մարդ մը դարձաւ կարծես: Սկսաւ խնդալ, կատակել, երթալ ու դալ՝ հին օրերու զբաղարթ երիտասարդն կտորներ մոմոտալով: Իր օրինակը վարակիչ դարձաւ մխիթարներուն համար ալ, ու քիչ ատենէն ամբողջ տունը ուրախութիւնով պայծառացաւ:

Մինաս քեռի երբ ալ ժամանակը հասած նկատեց երկխոսաձութիւնով մօտեցաւ օդիի չիչին,— կարծես հաղորդութեան սկիհն ըլլար ան,— դաւաթ մը լեցուց անկէ, վեր բռնեց, ու այսպէս խօսեցաւ.

— Բարի՛ եկեր էք բոլո՛րդ ալ, հաղա՛ր բարի: Օրէնք է եղեր որ տանուտէրը խմէ առաջին դաւաթը այս օրհնեալ հեղուկին՝ զայն հիւրերուն հրամցնելէ առաջ, անոր անուշն ու լեղին ստուգելու համար: Օրէնք է եղեր նաեւ որ քանի մը խօսքեր ըսուին՝ անոր վար երթալը քաղցրացնելու համար: Էհ՛, ես այդ չնորհքէն զուրկ եմ: Բայց ամէն անգամ որ այս օրհնեալը ձեռքիս մէջ կ'առնեմ, դէպք մը կայ որ միշտ մխքս կ'իյնայ: Վաղուց է որ զայն չեմ պատմեր. պատմեմ որ դուք ալ լսէք:

— Պատմէ՛ Մինաս քեռի, պատմէ՛,— ըսին բոլորը միաբերան, ու քեռին պատմեց.

— Արեւելեան այս քաղաքներուն մէջ Մշեցիները դրեթէ չկան: Բայց ժամանակին երբ դեռ քեռկինը եկած չէր, ու ես Սենիքլին ճաշարանը կը բնակէի, ինչպէս եղաւ Մշեցիին մէկը, ճամբան կորսնցուցած կռունկի մը պէս, եկաւ մէջերնիս ինկաւ: Լաւ կ'ընդէր, լաւ ալ պատմութիւններ պատմել գիտեր, մի նակ թէ լեզուն շատ դժուար կը հասկնայինք: Չի մոռնամ որ լաւ ալ խմող էր: Օր մը, երբ սովորականէն աւելի դուարթ կը դղար, իր չուրջը հաւաքուողներուս ըսաւ.

— Տղա՛ք, եթէ ինծի չիշ մը օղի բերէք, Անդրանիկ փաշան ինչպէս խնդացնելս կը պատմեմ ձեզի:

Անդրանիկ փաշային անունը որ լսեցինք, անմիջապէս օղին ճարեցինք, եւ ան մեզի պատմեց թէ ինչպէս ձմրան բուք ու բորան իրիկուն մը, Անդրանիկ փաշան քանի մը ընկերներով իրենց դիւղը կ'իջեւանի եղեր: Գիւղացիները անմիջապէս կեր-կերակուր կը պատրաստեն մարդոց ու ձիերուն համար, բայց օղին կը մոռնան: Ինքը լսեր է եղեր որ փաշան օղի խըմել շատ կը սիրէ. ասոր համար կ'երթայ եւ իրենց տունէն խոշոր չիշ մը օղի առնելով կը բերէ փաշային նուէր: Բայց աւելի պատիւ մ'ալ ընելու համար փաշային, չիշը անոր տալէ առաջ զայն բարձր բռնած օղին մէջ՝ օղիին նուիրուած ներբողը կ'արտասանէ.

—«Ղուրբան էղնիմ ըս ըրախի իճատ էնող փիրերաց. հըմ դարդի դարման ի, հը՛մ էֆֆի ճիլան ի. հը՛մ խօշ ի, հը՛մ ոընտ իրէ ի. ամառուան շողերաց

սէրինկէրթմիշ կ'անի, ճմեռուան պաղերաց ըսըրթմիշ կ'անի: Հը՛մ խօշ ի հը՛մ ոընտ իրէ ի . . . »:

Փաչան որ չատ քիչ անգամ կը խնդայ եղեր, խնդալէն քիչ կը մնայ որ մարի: Եւ իբր վարձատրութիւն մեր Մչեցիին, կը հրամայէ որ ան սեղանին գըլուխը, իր քովը նստի:

Ուրեմն, աւելցուց Մինաս քեռի, կը խմեմ այս գաւաթը ձեր բոլորին եւ մեր Փիլոսին կենացը, որ Աստուծոյ աչքը միշտ իր վրայ ըլլայ, եւ մեզի ալ երկնից արքայութիւն պարգեւէ՝ Ամէն:

Մինչ ներկանները դեռ կը չարունակէին խնդալ, Մինաս քեռի երկրորդ գաւաթը լեցուց Թուխօ վեսային համար, որպէս ամենէն տարիքաւորը ներկաններուն մէջ, բայց զայն հրամցնելէ առաջ հրամայեց Փիլոսին որ ի պատիւ գաւաթատիրոջ՝ երգ մը երգէ: Թէեւ հրամանը անակնկալ մը չէր Փիլոսին համար —որովհետեւ ան երկիրն ալ ասանկ սեղաններու չուրջ չատ էր գտնուեր— բայց հակառակի պէս, որքան ալ ճգնեցաւ որ պարագային յարմար զուարթ երգ մը միտքը բերէ, չի կրցաւ ու չի՛ կրցաւ: Ներկաները անհամբեր դ ա ր ճ ա ն, ու Մինաս քեռի պնդեց որ անպայման բան մը երգէ: Ցանկարծ Փիլոսին միտքն ինկաւ Ջիւանիի «Կուգան ու կերթան»ը: Պահն անյարմար նկատեց ասոր համար, բայց ի չգոյէ լաւագոյնին, սկսաւ զայն երգել: Ու երբ Փիլոս աւարտեց երգին վերջին համարին առաջին երկու տողերը՝ —

երկիրը ուսեալ գաւակին է փայփայում մօր պէս·
Անկիրթ ցեղերը թափառական կուգան ու կերթան·—

Թուխս փեսան կեցուց Փիլոսը, ու դառնալով Մինաս քեռիին, ըսաւ անոր.

— Իրա՛ւ որ բանաստեղծութիւնը երկնքի լեզուն է եղեր: Բանաստեղծը երկու տողով ըսեր է այն ամբողջը՝ ինչ որ ես չկրցայ հոս ըսել կէս ժամուան մէջ, ու չկրցայ:— Եւ առանց սպասելու Մինաս քեռիի պատասխանին, նշան ըրաւ Փիլոսին, որ լրացնէ իր երգը:

Մինաս քեռի երրորդ գաւաթը լեցուց Մարգար ամուսին համար, չորրորդը Մելքոն աղբօր համար, յետոյ հինգերորդը, եւ այսպէս չարունակաբար՝ մինչեւ որ կարդը լրացուց. նորէն վերսկսաւ, ու նորէն լրացուց կարգը: Այսպէս, ուրախութիւնը չարունակուեցաւ քեռիին տան մէջ մինչեւ ուշ գիշեր.—սրտալի, համով հոտով ուրախութիւն մը, որուն նմանը ներկանեղը բնաւ վայելած չէին երկրէն հեռանալնէն ի վեր:

Թուխս փեսայ մեկնելէն առաջ չնորհակալութիւն յայտնեց Մինաս քեռիին եւ իր տիկնոջ, եւ ինքն ալ, փոխադարձաբար, զանոնք իր տունը սեղանի հրաւիրեց յաջորդ կիրակի օրուան համար, Փիլոսին հետ միասին: Մինաս քեռի դժուարացաւ ընդունելու եղած հրաւէրը, կարծես կենդանական բնազդով մը անբացատրելի վտանգի մը հոտն առնելով անկէ, բայց քեռկինը ճարտար դարձուածքով մը միջամտեց, եւ հրաւէրը ընդունուեցաւ:

Այդ գիշեր, պառկելէ առաջ, Մինաս քեռի ըսաւ իր կնոջ.

— Լաւ չըրինք փեսային հրաւէրը ընդունելով, կնի՛կ:

— Ինչո՞ւ, մա՛րդ,— պատասխանեց կինը:

– Ինչուն չեմ դիտեր, բայց այդպէս կը նախազգամ:

— Կը վախնաս որ այդ պատճառ կրնայ դառնալ փիլոսին դէշ բա՞ն մը պատահելուն:

— Ճիշդ այդպէս: Որքան որ փիլոսն ու վեսան քիչ հանդիպելին իրարու, ա՛յնքան լաւ փիլոսին համար:

— Ես որ հասկցայ, վեսան չար չի կամեցաւ փիլոսին:

— Կամենալը չէ . . .

— Հապա՞ ինչն է:

— Փեսային անվարժ թեւերով բարձրէն թռչիլը, մութէն խօսիլը, վորձանք վտանգներ վառաբանելը: Դուն չի նկատեցիր թէ փիլոս ի՛նչ յափշտակութեամբ մտիկ ըրաւ այդ բոլորին:

— Նկատեցի. եւ ինծի այնպէս թուեցաւ թէ անոնք իրարու լեզու կը հասկնային:

— Այո՛, անոնք իրարու լեզու կը հասկնային, բայց ես անոնց երկուքին լեզուն ալ չի կրցայ հասկնալ, եւ ասոր համար չափազանց մտահոգ եմ, որովհետեւ կը կարծեմ թէ այս պատճառ պիտի ըլլայ որ ես եւ փիլոս բնաւ չի կրնանք դիւրար հասկնալ, ու այս դէշ հետեւանք ունենայ երկուքիս համար ալ:

— Դուն ալ քիչ մը չա՛տ յոռետես կ'երեւիս, մա՛րդ:

—Յոռետես-մոռոտես, կնիկ, կիրակի օր ես պի-տի չերթամ փեսայենց:

— Ատիկա խնդիրը ա՛լ չափազանցութեան տա-նիլ պիտի ըլլայ, մա՛րդ: Ա՛ռ այժմ մոռցիր ամէն բան. Աստուած ողորմած է:

— Ես պիտի չերթամ:

— Եթէ դուն չերթաս, իմ մինակ երթալս ալ ան-տեղի կ'ըլլայ:

— Հապա՛ փիլոսը.— հարցուց Մինաս քեռի կէս մը չուարած:

— Ան ալ թող չերթայ.— պատասխանեց կինը, թեթեւ մը վրդովուած:

Մինաս քեռի մտածման մէջ ինկաւ, սկսաւ մըտ-մըտալ: Յետոյ խօսեցաւ:

— Կարծեմ անոր չերթալը լաւ պիտի չ'ըլլայ:

— Եթէ այդպէս կը խորհիս, մինակը կը ղրկենք:

— Եթէ մինակը երթայ, վախնամ ետ չի դայ:

— Եթէ ետ չիգայ, ուրեմն Աստուած այդ է կա-մեցեր, բարին այդ կ'ըլլայ.— վերջացուց կինը:

Քեռի՝ քեռկին ալ չի խօսեցան. լոյսը մարեցին, անկողին մտան:

Ցաջորդ կիրակին փիլոսը գնաց.— այդ երթալն եղաւ. . . . :

* * *

—Աչնանային կիրակի օր մըն էր.— Մ. Նահանգի աղամանդի դեղեցկուհեամբ պարզ ու ցուրտ կիրակիներէն մէկը: Ք. քաղաքին հայ գաղութը երջանիկ եւ ու զեւի մէջ էր, որովհետեւ նոյն յետմիջօրէին, քաղաքային ընդարձակ թատերասրահին մէջ պիտի բանախօսէր Հայաստանէն նոր վերադարձած փրօֆ. Փիլիպպոս Աչտարակեանցը՝ Հայաստանի արտադրութեանց եւ արտաքին առեւտուրի մասին: Սրահը լեցուած էր բանախօսութեան նշանակուած ժամանակէն չատ առաջ—բան մը, որ իր հաղուադիւտ հանդամանքին չնորհիւ, ուրախութեան երկրորդ պատճառ մը եղաւ ներկաներէն չատերուն համար:—

Ժողովուրդը որոտընդոստ ծափերով ողջունեց փրօֆեսորին մուտքը սրահէն ներս՝ իր չնորհալի տիկնոջ ընկերակցութեամբ: Ու երբ վերջապէս բանախօսութիւնը սկսած էր, եւ ամէն չշուկ դադրած՝ սրահին մէկ ծայրէն միւսը, եռեւի նստարաններէն մէկ վրայ նստած ծերունի մը դառնալով իր կողքին նստած անձի մը, ըսաւ անոր.—

— Ասոր ձայնն ու դէմքը ինծի ծանօթ կը թուին:
— Ըսել կ'ուզես բանախօսը՞նը:
— Այո՛, այս խօսողինը:
— Երկրէ՞ն կը ճանչնաս զինքը:
— Ո՛չ:
— Դպրոցէ՞ն . . .
— Ո՛չ:
— Եկեղեցիէ՞ն . . .

— Ո՛չ։

— Գործարանո՞էն . . .

— Ո՛չ։

— Առեւտրական դրասենեակներէ՞ն . . .

— Ո՛չ։

— Հապա ո՞ր տեղէն, ըսաւ մարդը սրտնեղած։

— Ինծի այնպէս կուգայ որ երկար ժամանակ առաջ աղքատիկ ճաշարանի մը մէջ հանդիպած եմ անոր, ուր ատեն մը երեկոները ամանները կը հաւաքէր, ու գետինները կը լուար ան։ Այն ատենները նոյն ճաշարանին կից ես ալ կօշիկ նորոգելու խանութ մ՚ունէի, եւ ինծի այնպէս կուգայ որ քանի մը անգամներ անոր ծակ կօշիկներն ալ նորոգեր եմ։ Ահա՛ թէ ինչպէս կը յիշեմ զինքը։

— Հիմա հասկցա՛յ, բարեկամ . . . Լաւ է որ յիշողութիւնդ եւ ուշադրութիւնդ քիչ մը հաւաքես, եւ անոր ըսածներուն մտիկ ընես։

Թէեւ ծերունին ստիպուած լռեց, բայց ամբողջ քանախօսութեան ընթացքին իր յիշողութիւնը չարչըրկելէ չի կրցաւ դադրիլ։

Ժողովը վերջանալէն յետոյ, բազմաթիւ ժողովուրդի կեցցէներուն մէջէն բանախօսը դուրս եկաւ արահէն, իր տիկնոջը ընկերակցութեամբ, որը գեղեցիկ ծաղկեփունջ մը գրկած էր, ու մեծ աճապարանքով ինքնաշարժ մտանք, որովհետեւ մթնելէ առաջ հարկ էր որ անոնք մեկնէին քաղաքէն։ Բայց փրօֆէսորը անգամ մը եւս նայելով դուրսի բազմութեան, կեցուց ղիս, ըսելով՝

— Արտաքինով՝ խորտ ու բորդ, կորզացած գետնի նմանող այս ժողովուրդը, ոսկիի հանքի մը նման իր ներսիդին առաքինութիւններով լեցուն մեծ հոգի մը ունի ապրարեւ, որուն հասնելու համար պէտք է պեղել, խորո՛ւնկ պեղել դիտնալ: Երբոր Ամերիկա պիտի գայի, անգլիերէն լեզուի մասին տգիտութիւնս ա՛յնքան մեծ էր, որ կը կարծէի թէ այն հայերէնի, քրդերէնի, եւ արեւելեան կարգ մը ուրիշ լեզուներու բառերով խառնուրդ՝ պարզ լեզու մըն էր, որը սովրելու համար երկու երեք ամիսը բաւական պիտի ըլլար: Եւ ինչպէս որ լեզուի մը մեծութիւնն ու գեղեցկութիւնը կարենալ ըմբռնելու համար պէտք է զայն սովրիլը— ու ես երեսուն տարի է դեռ կը սովրիմ այդ լեզուն— նոյնպէս ալ ժողովուրդի մը,—նոյնիսկ քու հարազատ ժողովուրդիդ,— հոգիին թագուն գեղեցկութիւնները գտնելու եւ ճանչնալու համար, հարկ է նախ անոր ծառայել: Ցետոյ, յանկարծ, ուրախութեամբ ցոյց տալով հեռուն կանգնած ծերունի մը, ըսաւ.

— Վա՛յ, նայէ՛, նայէ՛, ահա Մարգար ամուն, ահա՛ Գառիկենց Գասպարը, որոնք դուն ալ կը ճանչնաս. ահա՛ ուրիշ ծանօթներ ալ, որոնք կ'երեւի թէ պիս չեն կրցեր ճանչնալ: Ահա՛ եւ Ցակոբ աղբարը, որ հո՛ն, պատին տակը կանգնած, մեր կողմը կը նայի: Որքա՛ն է ծերացեր: Ուսանողութեանս օրերուն գործած ճաշարանիս կից կօշիկ նորոգելու խանութ մը ունէր, ուր երբեմն կ'երթայի ծակ կօշիկներս կարկտնել տալու: Շարունակ երկիրը ճգած իր կնոջ եւ զաւակին մասին կը խօսէր, եւ անոնց սիրովը կը մխար: Լա՛ւ հոգիներ, բարի մարդիկ են բոլորն ալ:

Ու դուրս թռաւ ինքնաչարժէն, տղու մը ցնծութիւնով:

Երբ վերջապէս վերադարձաւ ան, տեսայ որ աչքերուն մէջ արցունք կար:

— Ուշ մնացինք, դիտե՛մ. բայց մեկնելէ առաջ դեռ պարտականութիւն մ'ալ ունիմ կատարելիք: Դէպի Պէլվիու դերեզմանատունը գչէ. ըսաւ, այտերն ի վար կայլակուող արցունքները սրբելով:

Մութը կոխելու վրայ էր երբ դերեզմանատունը հասանք: Անմիջապէս դուրս ցատկեց ինքնաչարժէն, եւ իրիկուան աղօտ լոյսով վինտուեց ու գտաւ իր ուզած դերեզմանը, որուն վրայ համեստ չիրմաքար մը կար դրուած: Ցետոյ իր կնոջ գրկէն վարդերու փարթամ փունջը առնելով՝ զայն երկիւղածութիւնով դրաւ հողակոյտին վրայ.

— Հոս կը հանդչի,—խօսեցաւ ան յուզուած շեշտերով,— այն մա՛րդը, որ փիլոսէն փիլիպպոսին քարձրանալու ճամբան ցոյց տուաւ ինծի: Ես, չատերէն մէկը, պէտք էր որ խոնարհէի այն քիչերէն մէկին հողակոյտին առջեւ. իմ սիրելի Թուխս փեսայիս հողակոյտին առջեւ . . . :

Երբ վերադարձանք դերեզմանատունէն, աստղերը փայլիլ սկսեր էին:

ՓԵՍԱ ՄԱՆՈՒԿ

ՓԵՍԱ ՄԱՆՈՒԿ

— Մեղա՛յ Տէ՛ր. մեղա՛յ Տէր Աստուա՛ծ...:

— Ի՞նչ է եղեր, կէնէ իրիկուընով կրակ էս կըտրեր, Անուշ Հօրքուր,— հարց տուաւ հոգաբարձու Փեսա Մանուկ:

— Ի՛նչ ըլլի, ալ ի՛նչ ըլլի.— Սոդոմ–Գոմո՛ր:

— Ըտ Սոդոմ–Գոմորը ու՞ր է քի կնիկ, որ էս լուր չունիմ:

— Հո՛ւնա, մեր ժմուն տակը. գնա տե՛ս, որ վըրաս չի խնդաս ըտ պակաս խելքովդ,— տրտմութեամբ պատասխանեց Անուշ Հօրքուր:

— Ժմուն տակը մեծ սրահն է, մաքուր, աղուոր, աթոռներն ըլ կարգով կարգով. սըւոր Սոդոմ–Գոմորըն ո՞ւր է, տը՛ դուն կը խօսիս, Հօրքո՛ւր,— կէս մ՛առնուած ձեւով զրուցեց Փեսա Մանուկ, մխաժամանակ ճիպ մ՛ընելով իր ջաճկոնակի գրպանէն հանելու քթախոտի արծաթ տուփը, զայն Հօրքուրին հրամցնելու նպատակով:

Տարբեր առեն մը Անուշ Հօրքուր չատ ախորժով ու պոհունակութեամբ պիտի հետեւէր իրեն ըլլալիք այդ մեծարանքին, բայց այդ պահուն կարծես բանը մըն ալ չի նկատեց ան, եւ կամ չի նկատել ձեւացուց, ու չպրունակեց իր խօսքը.

— Աթո՛ռ ըսիր. մուրսը գլխո՛ւդ...: Տղա՛յ ըսէ, թուղի տերեւ հագուստներով աղջի՛կ ըսէ, իրաք գրկած կարգով հա՛ կը խաղան, հա՛ կը ղառնան,

ծոմռելով երես, բեզրան: Շարդի կ'ըսես, մանի կ'ըսես, շաֆէր օղլան, կը պոռպռան, կը հայհոյեն՝ հայ աղջիկը ու հայ տղան. ըսես՝ բաղնիք ըլլէր հայոց օրհնուած սուրբ ժամն ու խորան:

Փեսա Մանուկ քթախոտի տուփը հրամցուց Անուշ Հօրքուրին, բայց այս վերջինը ձեռքի ժխտական չարժումով մը եւս հրեց զայն: Այն ատեն նոր միայն ղեաց ան՝ որ Անուշ Հօրքուրի հոգին այս զայրոյթը սովորական տեսակէն չէր. ուստի կրակին վրայ ջուր լեցնելու եւ զայն հանգստացնելու մտքով՝ ըսաւ.

— Ըտոր հոգն ըլ քըզի՛ տուին, Հօրքուր: Վարդապետ կայ, հոգաբարձու կայ, իրար կուգանք, բարեպաշտ ժողովուրդին կը խօսինք, հէմա՛ ըտ խալթը չեն ուտեր. թըմա՛ւ դնաց:

— Թըմա՛ւ գնաց. ըտ մէկը չիտակ ըսիր, փեսա: Լուսաւորչի լուսը թըմեր է իր ժողովուրդի հոգիին մէջ, վախեր է իր ժամերէն, հեռացեր է իր վարդապետներէն ու հոգաբարձուներէն: Մուրալով դուրալով եկեղեցի չինեցինք՝ ը՞ս օրուան հըմար...:

Անուշ Հօրքուրի՝ վարդապետներու եւ հոգաբարձուներու հասցէին նետած ակնարկութենէն փեսա Մանուկ թէեւ վիրաւորուած ղեաց ինքզինքը, բայց եւ այնպէս կրցաւ իր տառնութիւնը պահել, եւ իր դիրքին տէր մարդու մը վայել եղանակով՝ պատասխանել Հօրքուրին.

— Ֆի՛չ մի ուշկիկ ղնա, Հօրքո՛ր, ֆի՛չ մի ուշկիկ. ես դեռ չեմ մեռեր եա՛: Վաղը մեր վարդապետը որ տեսայ, խօսեցայ, ալելուեան որ կարդացի, ը՛ն ատենը գիտնաս տի Ֆրխատոսի ըս խոնարհ ծառան ինչե՛ր ընելու կարող է: Իշտէ ըսի՛, հէմա ըսենց բան

պատահի նէ, ըս պէխս ածիլեմ տի: Դուն դնա հանդիստ գնացիր, Անուշ Հօրքուր:

—Գնա՛, դնա վարդապետը տե՛ս, հըմը՝ դուն ըլ, վարդապետն ըլ չատ խելքիս չէք պառկիր: Աստուած բարին կատարէ.— եզրակացուց Անուշ Հօրքուր, ու կռացած մէջքով իր տղուն տան ճամբան բռնեց:

Այդ գիշեր Փեսա Մանուկ չի կրցաւ քնանալ: Գիշերը լուսցուց մտածելով ու ծրագրելով թէ ո՛ւր եւ ինչպէ՛ս պէտք էր հանդիպիլ վարդապետին, ուր-կէ՛ պէտք էր սկսիլ եւ ինչո՛ւ պէտք էր վերջացնել իր ըսելիքը: Արտայայտութեան յարմարագոյն ձեւեր փնտռեց. դատե՛ւ, ու դռածը դարձեալ կորսնցուց, մինչեւ որ առաւօտեան մօտ իր կինը արթննալով, եւ ամուսնոյն անհանգիստ վիճակը տեսնելով՝ ըսաւ անոր.

— Պէ մա՛րդ, հոգաբարձու էղար չեղար՝ քունդ փախաւ, համդ պակսաւ: Աստուած վկայ, ալ աս դիմանալիք բան չէ:—

— Դիմանալիք ըլլի չըլլի, կնի՛կ, ջուրն ինկեր եմ, պէտք է լողամ,— պատասխանեց ան: Բայց տեսնելով որ կինը կողմ փոխելով եւ առանց իր ըսածին ուշադրութիւն տալու կը պատրաստուէր նորէն քնանալու, դիտցածին չափ փաղաքշական չեշտ մը դնելով իր ձայնին մէջ՝ ըսաւ անոր.

— Հո՛գիխս տունը, հըլա աչքերդ բաց... վաղը վարդապետը պէտք է որ տեսնեմ:

— Տե՛ս, ըտի պղտիկ գործդ է.— պատասխանեց կինը անտարբեր:

— Վախնամ հետը բռնուիմ.— չարունակեց ան, մտահոգ:

— Մի՛ վախնար, հէլպէթ զատող մը կ՚ըլլի,— խօսեցաւ կինը չոր ու ցամաք:

Փեսա Մանուկ պահիկ մը լռեց ճարահատ, բայց յետոյ չի կրնալով համբերել, գիւտ մ՚ընողի պէս, կնոջը դառնալով հարցուց.

— Հա՛, կնի՛կ, վաղը վարդապետը ո՞ւր կը խորհիս կրնամ փնտռել գտնել:

— Փնտռելու պէտք չունիս,— խօսեցաւ կինը,— վաղը կէսօրին գնա Ծունաց Վարդակոկոն ճաշարանը, հոն կը գտնես զինքը: Ամէն կէսօրին հոն է ան, կ՚ըսեն: Մինակ թէ՝ խելքդ գործածէ, ճաշելէն վերջը միայն հետը խօսիր: Հիմա քնացի՛ր:

— Փեսա Մանուկ չի քնացաւ, բայց չի խօսեցաւ ալ: Երկնցաւ կնոջը կողքին, ու փոթորկեալ հոգիով սպասեց արեւին բարձրանալուն:

Օրը չի կիսուած՝ ան չիտկուեցաւ դէպի Վարդակոկոն ճաշարանը, որուն լայն ու լուսաւէտ պատուհաններուն փեղկերը կը բացուէին քաղաքին բանուկ մէկ փողոցին վրայ: Ճաշարանէն ներս մտնելով, ան արագ աչք մը պտտցուց իր չորս դին, եւ առաջին բանը որ իր ուշադրութիւնը գրաւեց՝ խայտաճամուկ բազմութիւնն էր երիտասարդ ու երիտասարդուհիներուն, որոնք երինաթեւ թիթեռնիկներու պէս թառեր էին փայլուն սեղաններուն շուրջ: Ցետոյ միայն տեսաւ վարդապետը, հոն անկիւն մը նստած, առանձին սեղանի մը առջեւ, եւ ճի՛շդ այն պահուն երբ ան սպասուհի մը կը կանչէր՝

— Սիրունի՛կ, ապուրս ուշացաւ:

Փեսա Մանուկ մատը խածաւ: Չէր դիտեր երթա՞ր, թէ մնար: Հաւանաբար որոշէր երթալ՝ եթէ վարդապետը արդէն զինքը նշմարած ըլլալով՝ իր

քովը կանչած չ'ըլլար։

— Հրամէ՛, նստի՛ր,—ըսաւ վարդապետը անոր։ —անչուշտ այս առաւօտուն քու սիրտդ ալ կը ցնծայ իմ սրտիս հանգոյն—։

Փեսա Մանուկ վարդապետին նրբին լեզուին ոչ բառերը եւ ոչ ալ իմաստը լման հասկցաւ. այսու ամենայնիւ բան մը ըսած ըլլալու համար, պատասխանեց.

— Հրամմե՛ր էք, հայր սուրբ։

— Երէկ իրիկուան ձեռնարկին մասին էր ակնարկութիւնս, որ իմ կարգադրութիւնովս կազմակերպուած էր։ Լսեցի՞ր, չէ՛, որ շատ յաջող անցեր է, մեծ չահ մը ապահովելով եկեղեցիին։

— Ես ալ այդ ձեռնարկի մասին է որ կ'ուզէի ձեզի հետ խօսիլ, հայր սուրբ,— ըսաւ ան ու լռեց։

— Ըսէ նայի՛մ, ըսէ նայի՛մ, անչուշտ դուն ալ ուրախալի բան մը ունիս ըսելիք,— հայր սուրբը հրամայեց անոր, բայց տեսնելով որ փեսայ Մանուկ կը տատամսէր, ան իր ձեռքի խոշոր պատառը բերանը թխմեց, կխսովին ծամեց, ու յետոյ դառնալով անոր, ըսաւ

— Ի՛նչ ազնիւ ձկնեղէն է սա, գիտե՞ս—։ Այս ձուկին համով հոտով պատրաստութիւնն ինքնին ճշմարիտ ճաշակի եւ արուեստի գործ մըն է։ Ասոր նմանը միայն Պոլիս, Սթէնք, ու Փարիզ կերած եմ։ Կը խենթենամ այս ձկնեղէնին համար, եւ ասոր համար է որ ամէն կէսօրի հոս եմ։ Մէյ մ'ալ, գիտե՞ս, որ ես բանաստեղծ, դրագէտ մարդ եմ, եւ այս մթնոլորտը կը ներշնչէ ինծի։

Բայց փեսա Մանուկ թէ ձկնեղէնը եւ թէ ներշնչիչ մթնոլորտը իր չարչարեալ հոգիին մէջ տեղա-

ւորելէ չաւտ հեռու կը դտնուէր: Ան ափսոսանքով կը մտածէր թէ ինչպէ՛ս խօսելու յարմար առիթը վախցուցած էր իր անճարակութեան երեսէն: Չէ՛, այսպէս չ՛ըլլար, եկրակացուց ան իր մտքին մէջ, վերջապէս: Ըսելու, վերջացնելու է: Ու նման այն մարդուն որ ջուրին պաղութենէն քաշուելուն համար, կը ատիպուի մէկէն ջուրը նետուիլ՝ պաղ լոդանքի մը սիրոյն, յանկարծ խօսեցաւ առանց յառաջարանի.

— Բարեպաշտ ժողովուրդը կը բողոքէ այդ կարդի ձեռնարկներուն դէմ, հայր սուրբ:

Վարդապետը զարմացած —կարծես եօթներորդ երկինքէն վար ինկած ըլլար— ծամելը դադրեցուց, ու շեշտակի Փեսա Մանուկի աչքերուն մէջ նայելով հարցուց.

— Ո՞ր կարգի ձեռնարկներուն դէմ. ի՞նչ ըսել կուզես:

— Երէկ իրիկուանին նման ձեռնարկներուն դէմ,— պատասխանեց Փեսա Մանուկ, սարսուռը քիչ մը անցած:

Նոյն րոպէին սպասուհին մօտեցաւ սեղանին առանները վերցնելու համար: Հայր սուրբը երկու սուրճ պատուիրեց անոր, եւ դրպանէն ծխատուփը հանելով՝ դլանիկ մը հրամցուց Փեսային որը նախ մերժեց, բայց յետոյ անոր պնդումին վրայ՝ ընդունեց զայն:

Փեսա Մանուկ յայտնապէս չաւտ դոհ մնաց վարդապետին իրեն հանդէպ ցոյց տուած այս մտերմական վերաբերումէն, եւ աւելի հանգիստ սրտով տեղաւորուեցաւ իր աթոռին վրայ, բան մը՝ որ չէր վրիպեցաւ հայր սուրբի տեսողութենէն:

— Հիմա, ըսէ նայի՛նք, թէ որո՞նք են այդ բողո-

քողները,— հարցուց հայր սուրբը քնքշօրէն:

— Մէկը Անուշ Հօրքուրն է,— պատասխանեց ան անմեղօրէն:

— Այդ մէկը ոչինչ,— խօսեցաւ վարդապետը: — Երկրո՞րդը . . . :

— Երկրո՞րդը . . . երկրո՛րդը . . .— կմկմաց ան, անակնկալի եկած, առանց իր պատասխանը կրնալ ամբողջացնելու:

— Երկրորդը՝ դո՞ւն թերեւս, իմ ամենասիրելի հոգեբարձու պարոն Մանուկը— հարցուց հայր սուրբը դրեթէ չարախնդրութեամբ:

— Ե՞ս . . . ե՞ս ըսիր, հայր սուրբ, չէ՛, չէ՛ . . .— հազիւ կրցաւ թոթովել փեսա Մանուկ:

—Անշո՛ւշտ որ՝ չէ՛. արդէն ատկէ տարբեր պատասխան մըն ալ չէր ակնկալեր քեզմէ: Միայն թէ, ըսէ նայիմ, դուն որպէս հոգեբարձու, եւ խելացի մարդ, ժամանակին հետ քայլ պահելու, ժամանակներուն յարմարելուն կը հաւատա՞ս թէ ոչ,— շողոքորթեց հայր սուրբը:

— Կը հաւատամ, ինչո՛ւ չէ,— պատասխանեց ան:

— Ուրեմն, դիտցի՛ր, որ Սահակ Մեսրոպի ժամանակները չեն հիմա, լեռները հաւատքով միայն շարժել կարելի չէ հիմա. եկեղեցի չինել ու չինուածը միայն աղօթքով պահել՝ կարելի չէ հիմա. վարդապետ ու քահանայ մանանայով միայն կերակրուիլ չեն կրնար հիմա, եւ այս բոլորը կարելի կ'ըլլան միայն ու միայն դրամով հիմա: Ուրեմն՝ դրա՛մ, դրա՛մ, դրա՛մ բեր եկեղեցիին գանձը ինչով որ կրնաս, ինչպէս որ կրնաս, եւ Աստուծոյ գործը յաջող կ'երթայ: Ժամանակին հոսանքը այսպէ՛ս է հիմա . . .

Հայր սուրբը ոգեւորուած դեռ պիտի չարունակէր խօսիլ, եթէ փեսա Մանուկ մէջ չի մտներ ըսելով.

— Ողջմած հոգի հայրս, դրամի մասին խօսելով, կ'ըսէր...

— Հօրմէդ առաջ Նաբուղէօն անունով մէկը աւելի լաւը ըսեր է այդ մասին,— կարճ կտրեց անոր խօսքը հայր սուրբը, եղած անակնկալ միջամտութենէն սրտնեղած:

Նոյն միջոցին, սակայն, սպասուհին սուրճը բերաւ երկու փոքրիկ գաւաթներու մէջ ու դրաւ սեղանին վրայ: Վարդապետ ու հոգաբարձու խօսածնին մոռցած՝ մէկ մէկ գաւաթ վերցուցին հրամցուած սուրճէն: Առաջի համտեսողը հայր սուրբը եղաւ, որ չատ դոհ մնալով եփուած սուրճէն, բացագանչեց՝

— Օ՛ֆ, իսկապէս որ Արաբիա կը հոտի:

— Փեսա Մանուկ կարծեց որ հայր սուրբը արաբ կը հոտի, ըսաւ. եւ ինքն ալ իր կարգին սուրճը համտեսելէ վերջ, հայր սուրբին յարմարելու համար ըսաւ.

— Հը՛մ, ըսի ըլ յոյն կը հոտի...

Երկու րոպէ յետոյ, մինչ վարդապետ եւ հոգաբարձու՝ սիրալիր կերպով համաձայնած՝ դուրս կ'ելլէին ճաշարանի դռնէն, ո՛ւրկէ ուր ալ լուսնկայի մը պէս փեսա Մանուկին միտքն ինկաւ Անուշ Հօրքուրը, եւ ան ալ ձեռքին մատները բնազդաբար պեխին տարաւ, կարծես ստուգելու համար թէ արդեօ՞ք դեռ պեխը տեղն էր:

Վա՛խ Անուշ Հօրքուր...:

ՍՈՒԼԹԱՆ ՊԻՊԻ

ՍՈՒԼԹԱՆ ՊԻՊԻ

Իմ բնակած քաղաքիս սահմանէն հազիւ քարընկեց մը անդին Ն. Հ. նահանգի մէջ, բարձրակէտ գետնի մը վրայ փռուած էր Սուլթան Պիպիենց ագարակը: Կարկաչուն առուակ մը կար անոր քղանցքին պլլուած, որ, այսպէս բաւական ճամբայ մը կտրելէ յետոյ՝ իր արծաթափայլ մէջքը կը չիտկէր դէպի քաղաք, վերջնականօրէն անհետանալու համար հսկայ գործարաններու մուխ ընդերքներուն խորը: Այս առուակէն քիչ մը հեռու, Սաղմոսի մը էջին չափ ու նոյնքան սիրուն տափարակ գետնի մը վրայ կը բարձրանար ագարակին ճերմակ տունը, որուն կից՝ կապմիր ներկուած գոմն էր, ու աւելի անդին՝ անկարգ փռուած քանի մը փոքրիկ հաւնոցներ: Տանը առջեւ, միս մինակը, կը բարձրանար թուխի հսկայ ծառ մը, իսկ տանը ետեւը, մէկ կարգի վրայ, լաւ խնամուած խնձորի քանի մը ծառեր, հատ ու կէնտ տանձենիներ, եւ հոս ու հոն կտոր կտոր մշակուած գետիններ: Ոչ ցանկապատ ունէր ագարակը, եւ ոչ ալ մուտքի դուռ: Այսքան միայն:

Բայց՝ ո՛չ այսքան: Դուք տեսնելու էիք Սուլթան Պիպիենց ագարակը ամրան կիսուն՝ երբ արեւով, քերքով, միրգով ու հոգեզմայլ երգերով լեցուած կ'ըլլար այն. երբ խնձորները արեւի տաքութիւնովը կը լեցուէին, ու տանձերը մեղր կը կաթէին բու-

բումնաւէտ հողին վրայ. երբ կովերուն բառաչը խնդութեան պէս կը հասնէր մարգագետնին վրայէն, մինչ Սուլթան Պիպին՝ լայնկեկ դոզնոցը լծիկով լեցուն՝ ձայն կուտար իր ամուսնոյն, կաղ Մենծիկին, կանաչ թուփերու ետեւէն.

— Տէ՛, մա՛րդ, Աստծու սիրուն ըլլի, որ ոտքդ քիչ մը արագ չարժէ:

Այս էր իրական Սուլթան Պիպիենց ագարակը:

Մենծիկ՝ դժբախտ արկածով մը կաղ մնացած, երեսուն տարիներ առաջ երբ իր կնոջ պնդումներուն վրայ այս ագարակը մտաւ, հոն միայն ճերմակ տունը, գոմը եւ քանի մը ծառերը կային: Մնացեալը անտառ էր ու փշատի:

— Ինչ որ ըլլի, ըստ կաղ ոտքիդ համար, հողը գործարանէն աղէկ է: Հացը հողէն կը ծլի. ծծկեր մանկան պէս՝ հողին կպողը անօթի չի մնար,— վրճռեր էր Սուլթան Պիպի, երկիրը ծնած գեղջուկի աղջիկ, ու միասին փոխադրուեր էին այս ագարակը:

Այն ժամանակներուն, Մենծիկին համար մանաւանդ, այս փոխադրութիւնը տեղահանութեան պէս ծանր ու քանդիչ գործ մըն էր, որուն յանձնառու եղած էր ան իր կնոջը սիրոյն եւ անոր դատողութեանը վստահելուն համար միայն:

—Սուլթանիս մարդն ըլ էրկան է, խելքն ըլ,—կաատակելու սովոր էր ան:

Եւ այսպէս՝ էրկուքով ու տարիներու չարաչար աշխատանքով միայն անոնք կրցան տան ու ախոռին վայրի չրջակայքին ագարակի մը տեսքը հագցնել: Վայրի ծառերը կտրեցին, փայտերը կռնակով կրեցին, տակաւ գետիններէն բացին, բացուած գետիններուն քարերը մաքրեցին՝ ոմանք չալակով, ոմանք

գլտորելով տանելով, իսկ աւելի մեծերն ու ծանրերն ալ՝ փորելով հողին տակը թաղելով: Բանջարեղէնի ածուներ հասցուցին, եւ տարուէ տարի ընդարձակեցին զանոնք: Պտուղի ծառեր տնկեցին, չորցածնե-րուն տեղ միշտ նորերը դրին, դողդողալով խնամեցին ու մեծցուցին: Երրորդ տարին մխայն, եւ այն ալ մասամբ պարտքով, հազիւ կրցան իրենց եւ ագարակին պէտքերուն համար կով մը եւ ձի մը ճարել: Չորրորդ տարին՝ կովին մէկը երկուք ըրին, հինգերորդին՝ երկուքը չորս ըրին, ու վարուելիք հողերուն ընդարձակութիւնը կրկնապատկեցին, եւ այսպէս չարունակաբար՝ մինչեւ 1922–ը, ագարակի գնման տասներորդ տարին, երբ ալ ինքզինքնին բաւական մը գտած՝ քիչ մը հանգստանալու միտքն ունեցան:

Այն առեն Մենծիկ ամառ իրիկուն մը արեւէն կարմրած ի կրնոջը ըսաւ.

— Ըս տարի բերքը, փառք բարերարին, չատ լաւ կերեւի, կնիկ:

— Կ'երեւի,— կարճ պատասխանեց կինը, իր սուլթան վարդի պէս կլոր երեսները ցամքեցնելով:

Նոյն առեն գոմէն Մաքօին լեցուն ու գոհ բառաչը լեցուց ագարակը: Մենծիկ այնպէս զգաց որ իրը թէ խեռ ցուլ մը եղջիւր ցցեց իր մէջ. չի կրցաւ համբերել, ու կրկին խօսեցաւ.

—Հա՛, կնիկ, ըս տարի կաթերն ըլ առատ, էվէլի՛ իւղոտ են: Ընծի ընպէս կուգայ ըս տարի Աստուծու մատը ամէն բանի դպեր, ամէն բան աղուորցուցեր է:—

Ծեռոյ կողմնակի ակնարկ մը նետելով իր կնոջ կողմը, յարեց ան.

— Դուն ըլ ամէն տարիէ էվելի սիրուն, վարդ Կըլմնիս, հոգի՛ս....—

Կինը նկատեց կրքի այն տարօրինակ փայլը որ չողաց իր ամուսնոյն թաւ յօնքերուն ներքեւէն, ու լռեց վերապահօրէն:

Մենծիկ քրտնեցաւ, բայց խօսքը փոխելով՝ շարունակեց.

— Լսօր քաղաքը չըսե՞ս ով տեսայ, կնիկ. Աւետօին կինը Ծաղիկը տեսայ. վաղը տղանին Արան երեք տարեկան կ'ըլլի. մեզ ըլ կը կանչեն: Ի՞նչ կ'ըսես, գլուխ մը պանիր, քիչ մը զարզավաթ, կաթ՝ առնենք երթա՞նք:—

— Կանչեր էն նը՝ կ'երթանք. չերթանք նը ամօթ կ'ըլլի,— պատասխանեց կինը, եւ առանց համարձակելու կրկին իր ամուսնոյն կողմը նայելու, պարիկի մը թովչանքով ոտքի կանգնելով՝ իրիկնային իր սովորական ժողուբտուքին սկսաւ: Մինչ Մենծիկ իր նստած տեղէն երկարօրէն ու յափշտակութեամբ հետեւեցաւ անոր կնոջական չնորհագեղ շարժուձեւերուն, հոգին նոր ու այրող երազով մը լեցուած, մինչեւ որ մուքին ածելի թարձրանալով՝ երազ եւ իրականութիւն իրար խառնեց անոր մտքին մէջ:

Մենծիկ եւ Աւետօ դեռ երկրէն՝ լաւ բարեկամներ էին եղած, ասոր համար հետեւեալ օրը Մենծիկ տղու մը պէս անհամբեր, ստիպեց կինը որ սովորականէն չատ կանուխ դաղար տայ գործին, ու երթալու պատրաստուի, ըսելով.

— Լսօր քէֆիս օրն է, կնի՛կ: Վա՛յ պապամ, վա՛յ. կաղ ոտքովս տի խաղամ, հօր մը սիրով տի ցատկեմ:

Մենծիկ կառքը լծեց, կառքի լապտերին ձէթը

աւելցուց, մինչ Սուլթան ծրարները պատրաստեց ու եփինք չեղած՝ Աւետօճնց տան առջեւ կառքէն վար լլան:

Աւետօն եւ իր կինը մեծ ուրախութիւնով ու գըրկաբաց ընդունեցին զանոնք: Տիկին Ծաղիկ Սուլթանը իր քով պահեց խոհանոցին մէջ, իսկ մարդիկը առաջնորդեց հիւրասրահ՝ օղիի սեղանին շուրջ:

Ներսը Աւետօն դաւաթները լեցուց.

— կոնծենք ու փառք տանք Աստուծոյ ըս օրուան համար,— ըսաւ, ու խմեցին:

Խոհանոցին մէջ, Տիկին Ծաղիկ օգտուելով այրերու բացակայութենէն, խօսեցաւ Սուլթանին.

— Վերջերս մխաքս բան մը դրեր եմ, ցաւիս չէ ցաւիս, տեղն ու ժամանակն է եկեր, որ ըսեմ, Սուլթան:

Սուլթան վտանգը հոտոտող եղնիկի մը նման, աչքերը լայն բացած, նայեցաւ իր ընկերուհիին, ու արտատրուք սպասեց:

Տիկին Ծաղիկ չարունակեց.

— Ֆու ըրածդ ալ չա՛փն անցաւ. ծառի պէս ծաղկեր, պտուղդ ալ հերի՛ք ուշացնես:

Սուլթան՝ վարդի պէս լուռ կարմրեցաւ:

Տիկին Ծաղիկ չարունակեց.

— Դեռ չես գիտեր դուն, բայց այր ըսածդ զաւակի խեներ է, անօթի՛ է. զաւակն անոր փրկութիւնն է: Ըտ փրկութիւնը կիներս պէտք չէ զլանանք անոնց՝ ամէ՛ն գնով: Ես որ Արան ունեցայ նէ, ա՛խ, ունեցայ նէ...—Տիկին Ծաղիկ ալ չի կրցաւ իր խօսքը չարունակել. կարծես չար բան մը անոր կոկորդը սեղմեց, մեծ ու խոհուն աչքերուն մէջ արտում թացութիւն մը տարածելով:

Սուլթան նկատելով այս պարագան, չփոթութեան մատնուեցաւ, մինչ Տիկին Ծաղիկ իր ներքին տակնուվրայութիւնը սքօղել ջանալով, դարձեալ խօսեցաւ.

— Բայց չէ՛, իմ պարագաս տարբեր էր. դուն բախտաւոր ես, շատ բախտաւոր ես, աղուորս, բախտըդ մի՛ քարկոծեր:

— Հըղմի հիմայ հազար ցաւ ու նեղութիւններ ունէինք, Աստուած դեռ նոր քիչ ձեռքերնուս բռնեց, Ծաղիկ քուրիկ,— պատասխանեց Սուլթան ինքնարդարացման չեչտով մը:

Տիկին Ծաղիկ չէր պատասխաներ. ան լռիկ կուլար: Ու մինչ Սուլթան կը պատրաստուէր իրեն համար անհասկնալի այս լացին պատճառը հարցնելու, Ափրա փոքրիկ հրեշտակի մը պէս թեւերը բացած ու խնդալով ներս մտաւ խոհանոցի դռնէն, տակն ու վրայ ընելով ամէն բան:

Այդ գիշեր Աբեսօնց տունը հարսնեւորի մը տան ճրեւոյթն առաւ: Պարեցին ու երգեցին առանձին, երկուքով ու երեքով: Ամենէն շատ Մենծիկը պարեց. քաւ ոտքը գետին զարկաւ, կաղին ալ չէր խնայեր, դարձաւ ու դարձաւ: Օղին առատ էր, ու պատուական տեսակէն, կոչնականները հայրենակիցներ էին՝ անկեղծ ու սրտակից տեսակէն. երգերը՝ սրտաբուխ էին ու հայրենակարօտ տեսակէն: Աբեսօն ալ, իր կարգին, պակաս չի մնաց Մենծիկէն. ու երբ խանդավառութիւնը գագաթնակէտին հասած էր, ան Սուլթանին ու իր կնոջ թեւերէն քաշելով ոտքի հաներ զանոնք, կանչելով՝

— Սուլթան ու Ծաղիկ, պարեցէ՛ք նայինք, դէմ դէմի, ըսպէ՛ս... Օհո՛յ, մաշալլա՛հ— չար աչքի՛ էի

գաք. ծա՛փ, ծա՛փ, ծա՛փ, ծա՛փ ծա՛փ ...:—

Յետոյ դառնալով աթոռին վրայ տատանուող Մենծիկին, ըսաւ.

— Մենծի՛կ, նա՛պըխէր, խօսքս՝ խօ՛սք, խնամի՛ ըլլինք տի. Օուլթանին ըսէ՛, ականջը քաչէ՛ աղջիկ ըլլի նէ՝ խնամի ըլլինք տի. ի՛նչ ըսիր, Մենծի՛կ:

Մենծիկին գլուխը չափազանց տաքցած էր օղիին սպիտակ բոցէն՝ ըսուածը կրնալ հասկնալու համար: Այս բանը նկատեց Եւա Մաման, որ իր տարիքին եւ ազգականական կապի մը բերումով՝ ինքզինքին իրաւունք տուաւ Մենծիկին կողմէ պատասխանելու.

— Երկրի օրէնքով, Աստուած կամի նէ, չատ լաւ բան կ՚ըլլի: Աստուած մուրաղնուդ հասցնէ ձեզի, մենք ալ օրաննին օրրենք ու խնդանք: Տէ՛, Մենծի՛կ, տղա՛ս,, մաման ամօթով չի թողուս, ահա՛, տե՛ս, հարսերնուս երեսին կարմիրը դետին կը կաթի:

Մամային խօսելէն ետքը միայն Մենծիկ խելքի ինկաւ՝ կատարուած հարց ու պատասխանին իմաստը թեթեւ մը միայն ըմբռնելով: Չի սիրեց եղածը, բայց՝

— Աստուած ողորմած է, Աստուած ողորմած է,— կրկնեց ան՝ դրեթէ աննպատակ կերպով, ու նոյն պահուն Ալեքօին կողմէն իրեն հրամցուած տեսակ մը ուխտի նշան գաւաթը առնելով՝ մէկ ումպով պարպեց: Եւ այս վերջին գաւաթը եղաւ, որով հետեւ ատկէ ետք Մենծիկին ուրախութիւնը աւրուեցաւ, ջուրով խառնուած գինիի պէս իր խաստութիւնը կորսնցուց, կաղ ոտքին ծանրութիւնն ալ կարծես նոր միայն զգաց ան, ու դէրք փոխեց աթոռին վրայ, բայց չեղա՛ւ: Ջէ՛, ներքին զգացում մը գինքը ան-

հանգիստ ընել սկսած էր: Իր կնոջ երեսին նայելու անգամ ամչցաւ ան: Կարծես բոլորը գինքը կը ծաղրէին, կարծես բոլորը իր վրայ կը խնդային: Վերջապէս անգամ մը ձիուն նայելու պատրուակով՝ սեղեակէն դուրս ինկաւ ան, գինքը չարչարող գաղտնիքին կսկիծը դուրսի զով օդին մէջ մեղմելու յոյսով:

Ուշ գիշեր էր երբ հիւրերը մեկնեցան կարգաւ, եւ Սուլթան ու Ծաղիկ մնաս բարով ըսին իրարու, մինչ Մենծիկ, դուրսը, կառքին լապտերը վառելով, ձայն տուաւ կնոջը որ աճապարէ:

Շատ ժամանակ անցած չէր երբ Սուլթանին յըղուլթեան լուրը ալարակին սահմաններէն դուրս գալով՝ բերնէ բերան տարածուեցաւ քաղաքին մէջ:

Լսողներէն՝ բարեկամները ըսին.

— Տասը տարիներու չարաչար աշխատանքով բոյն մը չինեցին, վայելելու ատենին եկած է, Աստուած տա՛յ՝ որ վայելեն:

Ջարակամները ըսին.

—Խըլէք բան մը կայ հոս. կեցէք որ տեսնէք....

Անտարբերները ըսին.

— Համբերելով համը տեղը կուգայ կ'ելլայ. Աստուած ամէն մարդու իր ձրտին համեմատ տայ:

Աւետօն ըսաւ.

— Խմե՛նք ու փառք տանք Աստուծոյ, Մենծի՛կ, Աստուած ձայներնիս լսեց. ինշալլա՛հ խնամի ըլլինք տի:

Մենծիկ ամէն անգամ որ ծառի մը ներքեւ կամ թուփի մը տակ առանձին մնաց, գլխարկը հանեց, ճրտանց աղօթեց.

— Բարերա՛ր Աստուած, հոգիս խաղաղէ՛. լինծի չի գթաս, անմեղին գթա՛, մա՛նչ մը չնորհէ մեզ...

Եւս Մաման ըսաւ.

—Մա՛յր Աստուածածին, երկուքի՛ն ալ մուրա-ձը տաս.— վիշտով ոսկի աղջիկ մը, ոսկի քէնքիւլ մանչուկ մը:

Մինչ Սուլթան, վհատուած իր ազարակին մէջ, օրէ օր հասունցող մայրութիւնովը կը քաղցրանար, արեւով լեցուող ողկոյզի մը նման:

Գարնանաւերջի Ուրբաթ օր մըն էր երբ Մենծիկենց ազարակին վրայ նորածին աղջնակ մը իր ճիչը խառնեց թռչուններու համերգին: Երկինք Աւետոին ձայնը լսած էր. ու ան առաջինն եղաւ որ իր ընտանեօք նոյն կիրակին իսկ Մենծիկենց ազարակը հասաւ, խնդուն երեսներով, եւ օղիին շիշը տափատին տեւելի դրպանը: Թթենիին տակ անոնք հանդիպեցան Մենծիկին, որուն աչքը լուսելէ վերջ տիկնին Ծաղիկ Ա-յային հետ ներսը՝ Սուլթանին քով վուխտաց, երկու բարեկամները առանձին ձգելով:

— Վա՛յ, Մենծիկ, չան բախտ որ կ'ըսեն, ըսի՛ է եղեր,— խօսեցաւ Աւետոն իր ընկերոջ ուսը ուժգին թափահարելով, ու շարունակեց.

— Անցեալ տարի՝ Տէրը կամի նէ խնամի ըլլինք տի էր. այս տարի՝ Տէրը կամեցաւ որ խնամի ըլլինք է: Ըսկէ վերջ, Մենծի՛կ, աղջիկը մերն է, տղան՝ ձերը:

Մենծիկ ներքին ցնցում մ'ունեցաւ իր ընկերոջ վերջին խօսքերը լսելով, բայց արտաքնապէս ոչինչ ցոյց տուաւ, եւ պատասխան մը տալու համար՝ յանկերգի մը պէս կրկնեց.

—Աստուած ողորմած է, Աստուած ողորմած է, Աւետո.— եւ յետոյ, որպէսզի նոյն խօսակցութեան կապը կտրուի, ասելցուց.

— Հըլա էկուր ախոռ մտնենք, Մաքօն ըլ ծնելու վրայ է. նայինք ինչ հալի է:

— Բախտ է ըսի եա՛. Աստուած որ տայ նէ, մէկէն կուտայ.— ու Մենծիկին չար բախտէն, կրկին պաւնալով առջի խօսակցութեան, չարունակեց.

— Հա՛, Մենծի՛կ, մենք երկրի ալուչ ենք, մեր պապերուն օրէնքով քալենք տի. նշանը բերեր՝ օրանին վրայ կախենք տի: Ըհը՛ն՝ դուն՝ քառասուն, ես՝ քառասունհինգ. դեռ ժամանակ ունինք, եթէ Տէրը կամի, մեծցնելու ըլ, կարգելու ըլ:

Ու երկու ընկերները ուրախ դէպի դոմ քալեցին՝ Մաքօն տեսնելու, նախ քան Սուլթանին քովը երթալնին:

Օրերն անցան: Հարկ եղաւ երկար սպասել նորածինին մկրտութեան համար, որովհետեւ այն օրերուն ոչ հայկական եկեղեցի եւ ոչ ալ հայ քահանայ կը գտնուէին այս կողմերը: Վերջապէս կարելի եղաւ հեռու տեղերէ հայ քահանայ մը ճարելով այս կողմերը բերել տալ՝ կիրակնօրեայ պատարագի մը եւ հայ համայնքին կրօնական անմիջական պէտքերուն գոհացում տալու նպատակով: Մենծիկ եւս օգտուելով այս հազուագիւտ առիթէն՝ իր աղջիկը մկրտել տբաւ հայ քահանային, զայն Արուսեակ կոչելով՝ իր մահացեալ մօր անունով: Մենծիկ, ակնարկելով իր մօրը, քահանային ճեռքը այս առթիւ նուէր մը դնելու պարագային, ըսած էր.

— Օր չի տեսաւ կնկուկը, Աստուած ողորմի հոգուն:

Քահանան կէս-բերան «Ամէն» մը ըսելով հեռացած էր առանց ետին նայելու, դժգոհ իրեն հրամցըւած նուէրի քանակէն:

Նոյն օրը, Մենծիկ, մոռցած ամէն մտահոգութիւն, ուրախութիւն մը սարքեց իր ազարակին վրայ, եւ իր գիւղին հալէյը պարեց Աւետօին հետ, առանց խնայելու իր կաղ ոտքին անդամ: Ատկէ յետոյ յարաբերութիւնները երկու ընկերներուն միջեւ երթալով աւելի սերտացան, այնպէս որ, գրեթէ ամէն երկրորդ Կիրակին, ամպին թէ անձրեւին, ցուրտին թէ տաքին, Աւետօն Մենծիկենց ազարակը վազեց, իր խնդում երեսովն ու օղիին չիշովը. մինչ Աբրա եւ Աբուսեակ, իրենց ծնողաց դուրդուրանքովը չըրջապատուած կը մեծնային միասին՝ անբաժան եղբօր ու քրոջ մը պէս:

Բայց այդ օրերուն դուարթութիւնն ու խինդը նոյնը չի մնացին երկու ընտանիքներուն համար ալ: Հետզհետէ երկրէն հասնող կոտորածն ու տեղահանութեանց մէկը միւսէն սարսափելի կարմիր ու սեւ լուրերուն յաջորդեցին այս մեծ երկրին աննախընթաց տնտեսական տագնապն ու անգործութիւնը երեսունական թուականներուն: Այս բոլորէն ծանր ու առատ բաժիններ վիճակուեցան երկու ընտանիքներուն համար ալ: Աւետօն նոյն ուրախ մարդը չի մնաց, երբ իր գործը կորսնցնելէ յետոյ, փակուած դրամատան մը մէջ ալ իր տարիներու խնայողութեան վերջնականապէս բանտուելուն ականատես եղաւ: Նոյնը չի մնաց նաեւ ազարակը, եւ հետեւաբար Մենծիկը, որը ցաւով ու յուսահատութիւնով դիտեց իր ազարակին աստիճանաբար աւերուիլն ու վերածուիլը իր նախնական կմախքային ձեւին, երբ չկայութեան պատճառով կաթերը տակաւ ցամքեցան, եւ անոր գեղիններն կորզացան խնամքի պակասէն. հիմա ազարակը կը նմանէր ոսկորները դուրս ցցուած դիա-

կի մը որուն ողջ մխսերը անդղները տարեր էին փերթ փերթ։

Դրութիւնը այսպէս էր, երբ Շաբաթ առտու մը, չուկայէն վերադարձին, Մենծիկ իր կնոջն ըսաւ.

— Ամա՛ն ոտքս, կնի՛կ. ըսես քի երկաթի մէջ ա— ռեր են, կը մզմզա՛։ Ջէ՛, ըսի էլալիք ճամբայ չէ. կը պտտիս, կը պտտիս, պէլէշ կուտաս, առնող չի կայ։ պուշուլ մը ֆասուլիա քսանըհինգ սէնթ, պուշուլ մը սպաննաղ՝ քսան սէնթ, տէ՛ ցանէ, քաղնէ, հասցուր, հաւաքէ, լուա, բեռցիր, մութն ու լուսուն քաղաք իջիր, դռնէ դուռ պտտիր, երբեմն ալ քանի մը յար— կերէ վեր ու վար էլիր իջիր, առնելի՞ք —քսա՛ն փա— րա, ըն ըլ հազար մուննաթով։ Օ՛ֆ, ոտքս։ Ջէ՛, կնի՛կ, վախտդը կը վրթի . . .

Սուլթան որ նոյն պահուն թթենիին տակ նստած Արուսեակին վարսերը կը սանտրէր, տրտմօրէն նա— յեցաւ իր ամուսնոյն, ու ըսաւ

— Ո՞ր վախտդը վրթաւ տէ, դուն մնացիր, մա՛րդ։ Մութը մ՛լինկնիր. Աստուած ողորմած է։ Ըն մեծ աքրայֆի տարին որ ըս ֆարմը մտանք, խորհխ նէ, վիճակնիս էվելի սեւ, մըզի հըմար երկինքը էվե— լի ամպոտ էր։ Դրութիւնը ըսանկ չի մնար. նոր նա— խագահին համար կ՝ըսեն չատ լաւ մարդ է, կամաց կամաց պանքաներն ըլ կը բանայ, դործերն ըլ. մի— նակ թէ ոտքդ ուժով դնես հողին, անօթի չենք մեռ— նիր։—

Նոյն պահուն Արուսեակ մօրը ձեռքէն աղատելով հօրը դիրկը վազեց, իր դծադրութեան դասին թուղ— թը անոր ցոյց տալով, որուն վրայ կարմիր խնձորնե— րով լեցուն կողով մը կար նկարուած, եւ կողովին ներքեւն ալ ստորագրուած՝ Արուսեակ Մերուժան—

ճան, տասը տարեկան, Դպրոց Թիւ Եօթը, Զորրորդ Դասարան:

— Երբ վաղը քաղաք երթանք, ասիկա Արային պիտի տամ,— խօսեցաւ Աբուսեակ:

—Ինչո՞ւ համար տալու ես—հարցուց ան, աղջկան ուսերուն ինկած երկու սիրուն եւ առատ հիւսակէննե-րը վայելելով:

— Չէ՞ր դիտեր, ախա՛, Արան կրէմըր սֆուլէճ կրէճուէյթ եղեր է:

— Հա՛ եա՛,— բացատրեց հայրը,— թաշխա-լան դվխէս անպակաս է, ըտոր հըմար մոռցեր էի, ա-ղուորս— աւելցուց հայրը դորովագին ժպտելով:

Սուլթան հոգիով հրճուեցաւ իր ամուսնոյն մը-ռայլ տրամադրութեան մէջ կատարուած լուսաւոր վոփոխութիւնը նկատելով:

Եւ իսկապէս ալ յաջորդական քանի մը տարինե-րու ընթացքին ժողովուրդին դրութիւնը տակաւ լա-ւացաւ, գործերը բացուեցան, երկրագործին ար-տադրութիւնը արժէքաւորուեցաւ, եւ անատոլիին գորչագոյնը սկսաւ տեղի տալ վստահութեան ջինջ կապոյտին, երբ պայթեցաւ Երկրորդ Համաշխարհա-յին պատերազմը. ասոր յաջորդեց Փըրլ Հարպըրը, եւ այ մեծ երկրին մուտքը տխտանական կռուին մէջ:ո

Պարտաւորիչ զինուորագրութիւնը սկսած էր: Ա-րա եւս զինուորագրուեցաւ: Սուլթան ողջերթի սեղան մը տուաւ Արային: Օրը կիրակի էր, երկինքը՝ արե-ւոտ, ազարակը՝ կանաչազարդ: Ուտելէ առաջ, երբ բաւական մը խմած էին, Մենթիկ ոտքի կեցաւ ու խօ-սեցաւ.

— Աղբրտա՛ք, ինչպէս ըսեմ, որ չիտակ ըլլիմ, ըս օրը թէ՛ տրտմութեան օր է, թէ ուրախութեան:

Տրտմութեան օր է ընոր համար որ՝ մխը մխէն, ոսկորը ոսկորէն կը զատեն՝ կրակներուն մէջ նետելու համար: Ուրախութեան օր է ընոր համար որ՝ է՛ս ու դուք ըլ կը հաւատանք որ ըս մեր քալ տղան ու միւս հայ տղաներն ըլ, Սեդրակին ու Միսաքին պէս ողջ առողջ ըտ կրակներուն մէջէն քալելով՝ մեր թշնամիին կոկորդէն սխտի բռնեն ու դեսին գարնեն գանիկա, մեր արիւններուն հին ու նոր վրէժը լուծելով:—

Ներկաները ծափահարեցին Մենծիկին խօսքերը, մինչ Աբա, որ թթենիին բունին կռթնած Արուսեակին ապաստարկութիւնը կը դիտէր, թեթեւ մը ժպտեցաւ ներկաներուն, առանց չատ բան հասկնալու ըսուածներէն:

Մենծիկ՝ գո՛հ՝ սխտի իր տեղը նստէր, երբ յանկարծ նկատեց որ Աւետօն գլուխը ծռած՝ աչքերը կը սրբէր: Այս պատճառ եղաւ որ ան նորէն խօսի.

— Ծօ՛, Աւե՛տօ, տը պապա իկիտիդ նայիր տէ, խելքդ գլուխդ բեր. ըսի ըլ ըսենց վա՛ռք մի է: Ըս տնաւեր ճուռս չըլլէր նէ, ընոր հետ է՛ս ըլ կ'երթայի, մալին, միւլքին խեղն անիծած: Հայտէ՛, խնդայ, որ մենք ըլ քըզի հետ խնդանք:

Ու բոլորը միաբերան խնդացին. մինչ Աբա եւ Արուսեակ առիթէն օգտուելով, երկու թեւաւոր սիրականներու պէս տունէն ներս վազեցին:

Իրիկուան մօտ երբ Մենծիկ իր հիւրերը ճամբա դնելով զբաղած էր, քովնտի ակնարկով մը նշմարեց թէ ինչպէ՛ս Սուլթան ճակատէն համբուրեց Աբան, ու այս վերջինը՝ որ իր դպրոցական մատանին Արուսեակին ձեռքը սպրդեցուց, դէպի ինքնաշարժը վազելէ առաջ, ու սարսուռ մը անցաւ իր հոգիէն: Ու երբ Մենծիկ իր գործը լրացնելով նորէն տան կողմը չիտ-

կուեցաւ, տեսաւ որ Աւետօն ու իր կինը արդէն ինքնաչարժին քով կեցած՝ իրեն կը սպասէին: Մենծիկ ինքն ալ չի դիտցաւ թէ ինչպէ՛ս պատահեցաւ որ նայեցաւ Տիկին Ծաղիկին երեսին, ու կարծես նոր մի՝ այն նկատեց թէ որքա՛ն փոխուած էր ան. ողջ մեռեալի մը պէս կանդնած՝ իրիկուան աստուերներուն մէջ, իր ամուսնոյն քովն ի վեր, լուռ ու անխօս, բոլորովին տարբեր այն հրեշտակէն, որ առաջ մը կանուխ հրաշքով իր թեւերուն մէջ էր բռներ: Ու Մենծիկ յանկարծ սուր ցաւի մը խայթոցը զգաց իր սրտին քովերը, այլայլեցաւ, անհուն ժժդունութիւն մը իր դէմքը վարագուրեց, կարծես անագորոյն ձեռք մը իր հոգին քամեց ներսիդին, ողկոյզի մը նման, ու ան ինկաւ դետին, կաթուածահար:

Ոչ ոք կրահեց կատարուածը, բացի Տիկին Ծաղիկէն, երբ ինկածը վերցնելով ներս տարին:

Սուլթան չի ընկճուեցաւ իրեն պատահած այս մեծ դժբախտութենէն: Ինքը սկսաւ վարել ագարակին գործերը, Արուսեակին օգնութեամբ: Աւետօն եւ ուրիշ բարեկամներ ալ իրենց համար կրցածնին ըրին: Եղան ծանօթներ ալ՝ որոնք մինչեւ ագարակը գացին իրենց դնդամները ընելու համար: Ահա այս առեններուն էր որ Սուլթանը՝ Սուլթան Պիպիի փոխուեցաւ ճանչուորներու բերնին մէջ, որպէս արդիւնք անոր հանդէպ անոնց զգացած հիացման ու մեծարանքին.

— Սուլթան Պիպիենց ագարակը:

— Սուլթան Պիպիենց լօլիկն ու հազարը:

— Սուլթան Պիպիենց պանիրն ու ձմերուկը: — Ու այսպէս անվերջօրէն, մինչ ագարակէն ներս՝

Մենծիկ կը չարունակէր մխալ ձէթը հատած ճրագի մը պէս։

Բանակէն՝ Արային նամակները Արուսեակին՝ աւելի յաճախադէպ դառնալ սկսան, բան մը որ մեծապէս կ'ուրախացնէր Սուլթան Պիպին, բայց տանջանքի աղբիւր մը կ'ըլլար օրէ օր տկարացող Տիկին Ծաղիկին համար։ Եւ օր մըն ալ պատահեցաւ անխուսափելին, երբ Արա իմացուց իր մօրը թէ չուտով տուն պիտի դարձակուրդով, եւ թէ որոշած էր ամուսնանալ Արուսեակին հետ՝ ռազմաճակատ մեկնելէ առաջ։ Ան կը գրէր, ի միջի այլոց.

—«Անուշիկ մայրիկս, ես եւ Արուսեակը կատարելապէս համաձայնած ենք ամուսնական այս ծրագրին շուրջ որ մեր միակ եւ հոյ ու հայրիկին ալ՝ փափաքն է կը հաւատամ, իսկ իմ կողմանէ այս ծրագրին խառնուած այն հիչ մը անձնասիրութիւնն ալ տարիներու մեր կենցաղովը կ'արդարացայ, կը կարծեմ։ Արդ անյապաղ կանչէ Արուսեակին մայրիկը, ու միասնաբար ըրէք ամէն կարգադրութիւն որ անհրաժեշտ կը գտնէք, իմ հասնելէս առաջ»։

Իրիկուն մը, երբ Աւետօն տունը չէր, Տիկին Ծաղիկ սրտին վրայ քար դրած՝ կանչել տուաւ Սուլթան Պիպին, բայց տարբեր կարգադրութեան մը համար, որը այլեւս անհրաժեշտ եւ անխուսափելի կը գտնէր ինքը, ու մինչ կը սպասէր անոր գալուն, ան մտածեց եւ աղօթեց, լռելեայն, իր մահճակալին վրայ հակած, մօտաւորապէս հետեւեալը, եթէ անոնց ձայն ու բառեր տալու ուժը ունենար.

—Աստուա՛ծ իմ, ինչո՞ւ չի խնայեցիր ինծի կեանքիս այս ամենատանջալի ժամը։ Դուն որ հայրանալու գերահզօր փափաքին ենթակայ ըրիր մայ-

բանալու պատրաստ մարմինները մեր տկար՝ մարդոց փրկութեան համար, ինչո՞ւ չի շնորհէիր մեզի նաեւ անյիշաչար ներումի սպեղանին արժանաւոր: Այս որ չըրիր, այս որ չեղաւ, չէ՞ր ըլլար որ այդ հրեշտակդ երկրորդ անգամ մըն ալ ինծի՛ համար զրկէիր երկրի վրայ, որովհետեւ Դուն միայն գիտես իմ անմեղութիւնս, Դուն միայն կրնաս դատել անմեղութիւնը...

Երբ Սուլթան Պիպին հասաւ, Տիկին Ծաղիկ արդէն ուշաթափ ինկած էր իր մահճակալին վրայ, մոմի մը պէս նիհար ու դալկահար:

Ի՞նչ խօսեցան, ի՞նչ բառերով արտայայտուեցան երկու խաբուած մայրերը իրարու հետ, ոչ ոք գիտցաւ, եւ ոչ ոք ալ պիտի գիտնա. բայց թէ անոնք հասկըցած էին զիրար, այս մասին ալ կասկած չի կար, որովհետեւ երբ ուշ ատեն Աւետօն տուն եկաւ, տեսաւ որ Սուլթան Պիպին արդէն կը մեկնէր թախծանուշ ժպիտ մը չրթներուն, մնաս բարի ըսելով իր կընոջ:

Երեք օրեր վերջ, իր բամբասանքով ծանօթ Անժուր Մաման, գնումի մը պատրուակով ազարակ եկաւ, ու հանդիպելով Արուսեակին, ըսաւ.

— *Հոգի՛, Արո՛ւս, լսեցի՞ր. Աւետօենք Գալֆօռնիա կ'երթան:*

Արուսեակ ապշահար իր տեղը կանգնած մնաց, մինչ Անժուր Մամա չարունակեց.

— *Հա՛, օղո՛ւլ, հա՛. բոլորին բերանն է, բոլորը կը խօսին, կը մեղադրեն... Հըլա տը մա՛րըդ կանչէ.. դիտէ՞, չի՞ դիտեր—:*

— *Մայրիկս հոս չէ,— հազիւ կրցաւ պատասխանել Արուսեակ վերջապէս, ու երեսը դարձնելով հեռացաւ անտրմէ, իր լացը ցոյց չի տալու համար:*

Անժուր Մամա փափաքեցաւ Արուսեակը ետ կանչել, բայց կարծես մէկը սաստիկ կամքի մը տուաւ իրեն՝ ըսել ուզելով՝ «հեռացի՛ր ասկէ՛, կնի՛կ, ի՞նչ կուզես այդ անմեղէն». ու ան կարծես ակամայ չիտկըւեցաւ ազարակէն դուրս, քթին տակէն մռլտալով՝

— Իշտէ քեզի նոր սերունդ, որ եկուր տէ՝ աղէկութիւն ըրէ. մուրս ի գլխո՛ւդ....:—

Սուլթան Պիպին երբ վերադարձաւ, տեսաւ որ Արուսեակին աչքերը երկրի աղուանքի խաղողի խոշոր հատիկներուն պէս կարմրեր էին: Արուսեակ մայրը տեսնելուն պէս նետուեցաւ անոր թեւերուն մէջ, ու հեծկլտաց երկար: Փորձառու մայրը կռահեց պատահածը, ու թողուց որ ան լայ սիրտը իջնելու չափ: Լացը հոգին կը խաղաղէ, գիտէ՛ր ան: Երբ ժամանակը եկաւ, ան հրամայեց իր աղջկան որ ներս երթայ, լուացուի, ու վերադառնայ իրեն քով: Ճետոյ ան իր միակ աղջիկը նստեցնելով իր դիմացը, ըսաւ անոր.

— Քսան տարեկան կ'ըլլիս ալ. մեծ աղջիկ ես. ըսածիս մտիկ տուր ու լաւ հասկցիր: Երեք օր առաջ մեր Տիկին Ծաղիկ իր սիրտը բացաւ ինծի. ամէն բան խոստովանեցաւ: Ըտ խոստովանութիւնը սիրտերնիս չի բաժնեց, բայց ճամբանիս երկճղեց, հեռացուց...: Երթան բարո՛վ ըսէ, աղջի՛կս...— Հոս կանգ առաւ ան. զգաց որ հոգին կը տկարանար ներսիդին, ու չրթները կը դժուարանային արտասանելու՝ ինչ որ պէտք էր ըսել: Բայց իր ճագուկին աղիողորմ տեսքը գինքը մղեց նոր ու հզօր ճիգով մը հաւաքելու ինչ ուժ որ դեռ մնացած էր իր մէջ, վերջացնելու համար իր ըսելիքը.

— Արան,— խօսեցաւ մայրը ծանրօրէն, — քու

բախտդ չէ եղեր, ձագո՛ւկս. Անոն քու եղբա՛յրդ է..

—Եղբա՛յրս... եղբա՛յրս... ո՛ Աստուա՛ծ իմ,— խելագարի մը նման կանչել սկսաւ Արուսեակ՝ ոտքէ ցատկելով:

Դժբախտ մայրը սարսեցաւ իր աղջկան այդ կանչէն, ու բնազդաբար դէպի զայն նետուեցաւ՝ իր ճուտը բազէի մը ճանկերէն ազատել ուզող հաւքի մը նման.

— Խելքի եկո՛ւր, ամօ՛թ քըզի. ամօ՛թ քու կեր-բած կաթիդ,— պոռաց ան, ու ուժգին ապտակ մը տալով անոր երեսին, իր տեղը նստեցուց զայն:

— Հիմա որ, աղջի՛կս,— շարունակեց մայրը,— դիտցա՛ր ամէն բան, պէտք է բերանդ կղպես, ու բա-նալին ծովը նետես: Հիմըկու մութը ըսպէս չի՛ մը-նար:—

Եւ մայր ու աղջիկ իրարու կռթնած տունէն ներս գացին:

Երկու շաբաթ վերջ Աւետօն մնաք բարով ըսելու համար ագարակ եկաւ: Դժգոհ էր ան ու տխուր: Գատճառ չէր տեսներ թէ ինչո՞ւ պէտք էր մեկնիլ դէ-պի անծանօթ հեռուները՝ իր այս ուշ տարիքին. եւ այս մեկնումին մասին իր կնոջ ցոյց տուած հաստա-տակամութեան ու աճապարանքին մէջ՝ սատանային ներկայութիւնը կը նախազգար ան: Հապա՛ Արային արձակուրդը, ամուսնանալու փափաքը, իրենց անց-եալի խոստումներն ու ապագայի ծրագիրները...:

Աւետօն ու Սուլթան Պիպին երկար դեզերեցան այս խնդիրներուն չուրջ, նոր կերպերու մասին խօսե-ցան, նոր ուղիներ որոնեցին, զիրար յուսադրեցին, եւ իրարմով սրտապնդուեցան:

Երբ Աւետօն ոտքի ելաւ մեկնելու համար, Մեն-

ծիկ որ իր պառկած տեղէն մէկ ականջով հետեւած էր անոնց խօսակցութեան, իր սիրելի ընկերոջ մնաս բարով ըսելու վերջին ջանք մը փորձեց, կուժէն թափուող ջուրի պղպջոցին նմանող անհասկնալի բառեր մը ճայնաւորելով իր բերնին մէջ։ Այս որ լսեց Աւետօն, ետին գարձաւ, կեցաւ դրան սեմին, եւ աչքերուն մէջ արցունքի երկու այրող կաթիլներ բռնած, խօսեցաւ անոր.

— Ըս էրթալը հէ՛չ. խօսքս՝ խօ՛սք, Մենծի՛կ, խնամի՛ ըլլինք տի....։—

Երկուքին մէջտեղ կանդնած, Սուլթան Գիպի դառնօրէն ժպտեցաւ։

Այն օրերէն ի վեր արդէն Տիրոջը հանգիստը մտած են Տիկին Ծաղիկն ու Մենծիկը. մնացեր են Աւետօն՝ խարխլած ու չրջելու մօտ. Արան՝ որ դեռ կը յամառի չամուսնանալ՝ իր դժբախտութեան համար Արուսեակը մեղադրելով. Արուսեակը՝ որուն համար թէ՛ երկնքի եւ թէ բախտի դռները դեռ գոց կը մնան. եւ Սուլթան Գիպին՝ տիրուհին իր ճակատագրին ու ազարակին։

ՎԱՐԺԱՊԵՏԸ

ՎԱՐԺԱՊԵՏԸ

— Մեր վարժապետին պէս հատ մրն ալ չկայ Ամերիկայի մէջ. ի՛նչ ուսում, ի՛նչ զարգացում: Մարդը բերնով թուչուն կը բռնէ: Անգլիերէն թերթը հայերէնով կը կարդայ. ա՛լ հասկցիր: Հայերէնի գիտութեան ա՛լ չասի սահման չկայ: Մինակ թէ մարդը բախտ չէ ունեցեր, ու մեր աղքն ալ իր արժանի զաւակները դնահատել չէ գիտցեր արդէն, ու գիտնալիք ալ չունի: Հա՛, հիանալի մարդ է, վաղը տանեմ քեզ որ ծանօթանաք իրեն, շատ օգտակար կրնայ ըլլալ քեզի:

Յաջորդ օրը հանդիպեցայ իրեն հայ ճաշարանսրճարանի մը մէջ: Ընթրիքը լրացուցած՝ բազմած էր լաւագոյն աթոռի մը վրայ, սրճարանին պատասուր մէկ տեղը, եւ ումպ առ ումպ ու ադմուկով իր սուրճը կը խմէր, եւ մխեւնոյն ատեն լրագիր մը կը կարդար բարձրաձայն: Հայրենակիցներու բազմութիւն մը չրջապատած էր զինքը ամէն կողմէ: Ան զոհունակ տեսք մը ունէր, եւ յայտնի էր որ ա՛լ վարժըւած էր իրեն ընծայուած այս մեծարանքին: Ատենըն անգամ մը միայն բարեհաճուեցաւ կ՝ունենար վեր առնելու աչքերը թերթին վրայէն եւ զինքը չրջապատողներուն նայելու, կարծես տեսնելու համար թէ արդեօ՞ք կար մէկը որ իրեն չէր հիանար:

— Վարժա՛պետ, խօսքդ կ'իյնայ Թողուցիր. Իտալիան Թրիփոլին գրաւելէն վերջ ի՞նչ ծրագիրներ ունի, կ'ըսէիր... Խարբերդն ալ հետը կը խառնէիր:

Միջահասակ, դէրլի վրայ, աւրուած աչքերով, եւ փոքրիկ գլուխով մարդ մըն է մեր Վարժապետը: Օձիքը աղտոտ էր, մազերն անխնամ ձգուած: Իր հագուստէն, որ չափազանց հին էր, ու լայն, իր հասակին համար, մոմլաթի հոտ կուգար: Մանր ձեռքեր ու ոտքեր ունէր: Երկար էր միայն լեզուն, որը կարծես յողնելն ինչ է չէր գիտեր: Ի՞նչպէս եղեր էր, որ ան եկեր ու Լ..... ինկեր էր, ոչ ոք չէր գիտեր: Գործարանի մը մէջ աշխատելը իրեն համար անպատուութիւն կը նկատէր. կը նախընտրէր թշուառութիւնը: Կ'ապրէր այն քանի մը սէնթերուլը որ կը չահէր նամակներ դրելով ասոր անոր համար, եւ պատահական գործերով...

— Ապրի՛ս, Մանուկ աղբար, խօսեցաւ Վարժապետը. հիմա ցոյց տուիր որ չատ հետաքրքրուող մարդ ես. սովրի՛լ կուզես. սովրելու համար հետաքրքրուիլ պէտք է: Հա՛, կ'ըսէի թէ Իտալիան Թրիփոլին գրաւեց, բայց այս Իտալիոյ ծրագրին վերջը չէ. այս ծրագիրը մինչեւ Խարբերդ, Մէզիրէ, Կարմրի ու Օձ գիւղ անգամ կը հասնի:

— Օ՞ձ գիւղ մի ըսիր, Վարժապետ. ա՛յ բերանդ պագնեմ.— խօսեցաւ այն կողմէն Օվան աղբարը—, ատ մասին մեր Օձ գիւղի տէրտէրին դրելու է, որ ժողովուրդին յայտարարէ, որ պատրաստ ըլլան: Մենք Օձ գիւղացիներս ալ հոս մեր կարելին ընելու ենք...

— Ես ալ իշտէ ատոր համար է որ այս բաները ձեզի կը բացատրեմ: Հոս եղողներդ բոլորդ ալ պէտք

է որ մէկ մէկ նամակ գրէք երկիր այս ըսածներուս վրայով։ Ինձը ինձմէ, տարածելը՝ ձեզմէ։

Բայց Պարսամ Միհրանը մէջ մտաւ.

— Աղէ՛կ ըսիր, վարժապետ, ամմա՛ էս կը խոր-հիմ քի մեր թերթերուն մէջ գրելու է եւ բացատրելու է խնդիրը որ բոլոր հայերը լսեն։

Վարժապետը դիւրաւ տեղի տուողներէն չէր։ Կացինը կ՚իջնար իր իսկ կանգնած ճիւղին վրայ։ Ա-կընթարթ մը միայն կարծես չփոթութեան պէս բան մը անցաւ իր դէմքին վրայէն։ Սակայն ինքզինքը շուտով դտաւ, եւ քիչ մը հանդիսաւոր եղանակով պատասխանեց։

— Շատ լաւ խօսեցար, պարոն Պարսամ, բայց երկու դլխաւոր անպատեհութիւններ կան այդ բա-նին համար. առաջին, որ այդ խնդիրը թերթերու մէջ գրուելու պարագային, մեր թշնամիներն ալ տեղեակ պիտի ըլլան այդ մասին, եւ կրնան խանգարել բոլոր մեր ծրագիրները, եւ մեզմէ եւ ոչ մէկը պիտի ուղէր ասիկա։ Ու, երկրորդ, դուք չէք գիտեր, բայց ես գիտեմ, որ մեր թերթերու դլուխ կեցող մեծերը, ը-սել կուզեմ, խմբագիրները, ասանկ բարձր դիւանա-գիտութենէն բան չեն հասկնար։ Տարիներով կը գրեն հա՛ կը գրեն, բայց միշտ նոյն ջուրը կը ծեծեն։ Ըսեր եմ ու կ՚ըսեմ, մենք, ժողովուրդի հասարակ զաւակ-ներս, պէտք է որ մեր դլխուն ճարը նայինք։ Ես ալ թէեւ երբեմն թղթակցութիւն մը կամ երկուք կը գը-րեմ, բայց այս ալ անոնց բան մը սովրեցնելու հա-մար է միայն։ Կեանքս դպրոցի մէջ փտեցուցի, բայց ինծի կարեւորութիւն տուողն ո՛վ։ Մեր մէջ այբը միայն գիտցողը կամ տէրտէր կ՚ըլլայ կամ խմբագիր։

— Շատ չիտակ կը խօսի վարժապետը, կրկնեց

երէկի խօսակիցս, որ քովս նստած էր։ Ալ խօսող չեղաւ։

Ճաշօրդ շաբթուան ընթացքին քանի՛ չափ նամակներ գրեց Վարժապետը զանազան անձերու համար, եւ այսպէս ապահովեց իր մէկ ամսուան ապրուստն ալ, մի՛շտ նոր բան մը մտածելով յաջորդական ամիսներուն համար։

Պալքանեան պատերազմին յաջորդեց Առաջին Համաշխարհային մեծ պատերազմը։ Շատ չանցած Միացեալ Նահանգներն ալ կանգնեցան Դաշնակիցներուն կողքին։ Գործէ՛ կամ զինուորագրուէ՛, ահա գերազօր պատգամը որ սկսաւ որոտալ այս ընդարձակածաւալ երկրին մէկ ծայրէն միւսը։ Ով որ չէր գործէր, հարցապնդումի կ՚ենթարկուէր։

Տակաւ վատթարացաւ մեր Վարժապետին վիճակը։ Գործարան աշխատիլ չէր ուզեր։ Ուրիշի քով գործելու ատակ չէր։ Փողոցները պտտելու կը վախնար։ Ուրիշներ չաբթէ չաբաթ կը բարելաւէին վիճակնին, մինչ իր վիճակը վատագոյնին կը մօտենար։ Շահու վտիտ աղբիւրներն ալ ցամքելու վրայ էին։ Գործէ՛ կամ զինուորագրուէ՛։

Եւ օր մ՚ալ Վարժապետը անյայտացաւ Լ. քաղաքէն։ Ո՛չ ոք գիտցաւ թէ ո՞ւր գնաց, ի՞նչպէս գնաց, ինչո՞վ գնաց։ Քանի մը չաբաթներ ժողովուրդին խօսակցութեան նիւթ հայթայթեց իր անյայտացումը. բայց բազմազբաղ ժողովուրդին հետաքրքրութիւնը երկար չտեւեց, մարեցաւ շատ չանցած, եւ ամէն բան մոռցուեցաւ։

Ամիսներ անցան. օր մը Պօսթընն գացած էի, եւ տեսայ որ բանուկ փողոցի մը ծայրը, Փրկութեան բանակի խումբ մը մարդիկ, իրենց պաշտօնական ըզ-

գեստները հագած, եռանդով կ'երգէին։ Մօտեցայ դրամ մը ձգելու համար տուփին մէջ, եւ ո՞վ տեսնեմ որ հաւնիք։ Մեր վարժապե՛տը...։ Չխս տեսնելուն պէս ժպտեցաւ, բարեւեց, ու պատեհութիւնով մը մօտեցաւ ինծի։

— Վա՛յ վարժապետ, քեզ հոս տեսնել՝ երեւակայութենէս անդամ չէի կրնար անցնել։ Ի՞նչպէս ինկար ասոնց մէջ։ Վիճակդ լա՞ւ է։ Գոհ ե՞ս գործէդ...

— Ինչպէ՛սին վրայէն անցիր։ Հիմակու հիմա ապրելու այս կերպը իր օգտակարութիւնը ունի... Աղէտեալներուն համար հանգանակութիւններ կ'ընենք։ Աղէտեալ մըն ալ ե՛ս...։

Այս՝ իմ վերջին տեսութիւնս եղաւ անոր հետ։

Մեռա՞ծ է մեր վարժապետը թէ դեռ կ'ապրի, ես ալ չեմ գիտեր։

ՍԻՄՓՈՒՐԷՆԹԸ

ՍԻՒԻՒՐԷՆԹԸ

Իր աւազանի անունով չատ քիչերուն ծանօթ է ան։ Սիւսիւրէնթ ըսէ, բոլորն ալ կը ճանչնան ղինքը։

Կարծեմ եօթանասունին բարեւ կուտայ մեր Սիւսիւրէնթը, բայց քիչ մը աւելի կամ պակաս՝ այնքան ալ տարբերութիւն պիտի չընէր, որովհետեւ ան ամուանանալու մասին չ'երազեր անգամ. թէեւ այս պատճառ մը չէ որ երբեմն հին կրակներովը չըտաքնայ ան, երբոր տղաքը իր շուրջ հաւաքուած՝ դիտմամբ վաղեմի մոխիրներ կը քրքրեն։

Աչքերն ալ լաւ չեն տեսներ մեր Սիւսիւրէնթին, եւ այնքան կծկուեր ու պղտիկցեր են, որ մախաթի երկու ծակերու կը նմանին։ Մէջքը ծռած, հասակը թեք, ծունկը կթոտ, մազը ցանցառ, ղէմքը՝ մաշուած, ու այդ ղէմքին վրայ՝ հանդիսաւոր քիթ մը հայկական.— ահա մեր Սիւսիւրէնթը։ Գօշօ աղբօր մահէն յետոյ մինակ մնաց ան։ Ընկերը գնաց, ինքը մնաց։ Պայղուշ։

Երկիրը Հնչակեան եղած է։ «Արմենականութեան չհասայ», կ'ըսէ։ Իսկ Նոր Աշխարհի մէջ՝ Դաշնակցական առաջին ծիծեռնակներէն եղած է։

Հո՛ս, քառասուն տարիներու իր կեանքը մխայն հինգ մղոն շրջագիծ մը ունեցեր է, որը՝ կոնաճեւ պզտիկնալով պզտիկնալով՝ վերածուեր է իր այս օդ-

ուան հարիւր քայլին: Ընդամենը հարի՛ւր քայլ: Սենեակէն քլըպ, քլըպէն սենեակ:

Ժամանակին չատ ջուր ծեծեր է մեր Սիւիխուրէնթը,— ազգային, կուսակցական, միջազգային, ընկերվարական ու հայրենակցական բոլոր կարգի ջուրերուն մէջ մինչեւ ծունկը պտտեր է, երիտասարդութիւնն ու քսակը անոնց մէջ կորսնցուցեր է: Հիմա այդ բոլորէն իրեն մնացեր է միայն յօդացաւ մը, ու խարխուլ աթոռ մը՝ Քլըպին մէկ անկիւնը, փողոցին մօտիկ պատուհանին քով:

Կ'ըսէ թէ իր երիտասարդութեան մեռնելէ բընաւ վախցած չէ. բայց նկատելի է, որ Գօչօ աղբօր անփառունակ մահէն վերջ՝ ալ հիմա մեռնելու կը յամենայ:

Յաճախ Քլըպին մէջ ժամերով առանձինն կը նստի ան, սունկի մը պէս իր աթոռին վրայ բուսած: Բախտախաղի թուղթերով տեսակ մը ֆալ կը բանայ ինքնիրեն, ու մտքին մէջ պահուած նպատակը բնաւ չի յայտներ ուրիշին: Երբեմն միայն, երբոր գործը յաջող դուրս գայ, իր մաշուած երեսին վրայ պայծառութիւն մը կը փայլատակէ:

Մեր Քլըպին անհրաժեշտ իրերու կարգին կը մտնէ նաեւ Սիւիխուրէնթը: Սուրճին չափ կարեւոր, թէյին չափ համեղ, եւ աթոռներուն չափ օգտակար: Ամէն տեղի կը յարմարի, ամէն բանի կը համբերէ:

— Միսա՛ք, հայտէ, վեցով հատ մը դարձուցէք . . .

— Ո՞ւր է. հինգ հատ ենք. մէկը չկայ:

—Մ՛կը... Սի՛սիւրէ՛նթ...

Ու մեր Սիսիւրէնթը, սուսիկ-փուսիկ, աչքերը չուած, կը չարունակէ խաղալ, մինչեւ որ ուրիշ մը ներս մտնէ:

— Սիսիւրէ՛նթ, թաւլի մը խաղանք, մինչեւ տղաքը գան:

— Սիսիւրէ՛նթ, հոս տամայի համար մէկը կ՛ուզեն:

— Սիսիւրէ՛նթ, ոսմիին մէջէն չես, խռֆած...

— Վա՛յ,— կը պատասխանէ Սիսիւրէնթը. բայց դեռ ինքնարդարացումի խօսքը չըրացուցած՝ Մխաքը, Հաճին, Օհանը, Գարախանը, կամ մէկն ու մէկը վրան պոռալով՝ խօսքը բերնին մէջ խեղդել կուտան:

Չեմ դիտեր թէ ինչպէ՞ս եւ ուրկէ՞ կը ճարէ այն յիսուն սէնթը, որով ամէն չաբաթ կանոնաւորապէս կը դնէ սակարանի տոմս մը, հարստանալու յոյսով:

Ուրբաթ դիշեր մը իրեն հանդիպեցայ Փլըպլին մէջ: Շատ յուզուած էր, ու սովորականէն բարձր ձայնով կը խօսէր:

— Բա՛խտ է, Փայզըը, օղուլ բա՛խտ է: Իշտէ ըս իրեքին տեղ էկէր վեց ըլլար նէ, ազդ ու կուսակցութիւն հարստացած կ՛ըլլային: Բախտերնիս չի խընդար. վասէլամ...

Մեր Սիսիւրէնթը իր ունեցած չունեցածը կուսակցութեան կտակած է: Բայց խեղճը օր մը հարըստանալու յոյսէն զատ, բան մը չունի կտակելիք: Ե-

Թէ օր մը բախտը խնդայ իրեն, ու գնած մէկ տոմսը զարնելով ինքը հարստանայ, այնատեն գոհ սրտով պիտի մեռնի խեղճը, եւ կուսակցութիւնն ալ իր թերթերուն մէջ անոր դովքը պիտի ընէ: Ապա թէ ոչ, վա՛խ Սիւփիւրէնթ . . .

Մեր գաղութի ամենէն տարիքոտներու դասուն կը պատկանի ան: Հասուն թուրթի պէս է մեր Սիւփիւրէնթը. վա՛յ թէ հով մը դպչի իրեն:

Բայց չէ՛. դեռ մենք պէտք ունինք մեր Սիւփիւրէնթին: Իրիկնամուտի արեւդ երկա՛ր պսպղայ, Սի՛ւփիւրէնթ:

1927

ԳՈՐԾԻՔԻ ՄԸ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԷՆ

ԳՈՐԾԻՉԻ ՄԸ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԷՆ

Հրապարակային ժողովը վերջացած էր։ Ընկերական ժողովը պիտի սկսէր չուտով։ Ատենապետին հրաւէրով քանի մը համակիրներ դեռ կը սպասէին՝ կազմակերպութեան մխանալու մտադրութիւնով.—ու ասոնց էր որ կը խօսէր գործիչը.

— Իմ դեղեցիկ ատենախօսութենէս յետոյ կարծեմ թէ ա՛լ ամէն բան որոշ ու հասկնալի եղաւ ձեզի համար, որով երկար խօսելու հարկ պիտի չըլլայ, կը յուսամ։ Միայն սաչալ պէտք է ըսեմ որ բոլորդ ալ առանց առարկութեան պէտք է արձանագրուիք։ Ազգը եւ կուսակցութիւնը ձեզի ալ պէտք ունին, ինչպէս մեզի պէտք ունեցած են։ Այս ալ դիտցէք որ ազգին փրկութիւնը մեր կուսակցութենէն կախում ունի միայն, ու ես հրաւէր կուտամ ձեզի որ դուք ալ միանաք մեզի։ Կրնայ ըլլալ որ ձեր մէջ իմ անունս լսող անդամ չ'ըլլայ, բայց այդ «մեզի»–ին մէջ խոշոր տեղ մ'ալ ես կը դրաւեմ։ Իմ վրաս պղտիկ աչքով չի նայի՛ք, հա՛... Հասակս քիչ մը կարճ է, բայց որչափ որ գետնին երեսն եմ, այդպէս երկու անգամնաւ ալ գետնին տակն եմ. այսինքն՝ ատորերկրեայ աշխատանք...։

Բայց գործիչին խօսքը բերնին մէջ կխափանեցնաց, երբ Մընտօ աբար, անհամբեր եւ առանց հրամանի ոտքի կանգնելով՝ այսպէս խօսեցաւ.

— Պարո՛ն գործիչ, այսինքն, ներողամիտ կ՚ըլլաս, բեմէն ըսիր, հիմա ալ կը կրկնես, թէ ազգին փրկութիւնը միայն ձեզմէ կախուած է: Իմ գիտնալովս ուրիշ կազմակերպութիւններ եւս կան ազգին ծոցին մէջ, ազգին փրկութեան համար աշխատող. ասո՞նց համար ինչ կ՚ըսես: Մէկ ալ, միութիւնը ամենէն լաւ բանը չէ՞: Ինծի համար այս կէտերը մութ կը մնան տակաւին, ու կը փափաքիմ ձեր կարծիքը, տեսակէտը իմանալ այս բաներու մասին, եթէ կը հաճիս: Անշուշտ ներողամիտ կ՚ըլլաս:

Բայց մեր գործիչը ներողամիտ չեղաւ.

— Ի՛չտէ քեզի հարցում,— պատասխանեց ան արհամարհանքով.— ուղտին հարցուցեր են թէ անունդ ինչ է, ան կուզն է ցոյց տուեր: Դուն ալ բարեկա՛մ, այդ կարգի հարցումներ ընելով՝ ապուշութիւնդ ցոյց կուտաս: Լուանի՞ բնակիչ ես ոդ մեր կատարած գործերէն լուր չունիս: Սասնոյ լեռները թնդացնողները մենք չէ՞ինք, Զէյթունի ապառաժները թշնամիին վրայ գլտորողները մենք չէ՞ինք, կարմիր Սուլթանը ատրճանակներով եւ պօմպաններով ահաբեկնողները մենք չէ՞ինք... Մի թէ մենք չեղա՞նք ազգին ազատագրութեան համար առաջին, երկրորդ, երրորդ եւ չորրորդ փողերը հնչեցնողները, կախաղաններուն վրայէն ճօճուողները, մարտներու հրդեհներուն մէջ՝ ձիերուն ու կովերուն հետ՝ ճենճերուողները: Եթէ ազգին փրկութիւնը իր այսպիսի հերոսական զաւակներէն կախում չունի, ըսէ՛ նայիմ, հապա որոնցմէ՞ կախում ունի, քեզի ու քեզի նման անտարբերներէ՞ն: Զէ՛, բա՛րեկամ, իւղոտ փիլաւ, սարմայ ու տօլմայ ուտելով, փափուկ անկողնի մէջ պառկելով ու կնիկ պագնելով՝ ազդ փրկել չըլլար: Այս՝ քու ճիւղաւոր հարցումիդ առաջին մասին

պատասխանը: Իսկ հարցումիդ երկրորդ մասին իբր պատասխան չատ կարճ կերպով ըսեմ. այո՛, այս ազգին մէջ միայն մե՛նք կանք, է՛ինք, ու պիտի մնա՛նք: Եթէ ուրիշներ ալ կան, մեղքը մերը չէ, Թող գան ու մեղի միանան: Եթէ այս տեսակ միութեան մը մասին է խօսքդ, անշուշտ որ այդ տեսակ միութիւնը լաւ բան մը կրնայ ըլլալ, բայց միայն այդ տեսակ միութիւն մը:

Հոս գործիչը թեթեւ դադար մը առաւ, խորունկ շունչ մը քաշեց, ակնոցները չիտկեց, ու յետոյ դառնալով Մնտօ աբարին՝ շարունակեց.

— Ուրեմն, միութեան առաջին օրինակը դուն տուր նայիմ, անմիջապէս արձանագրուելով մեր շարքերուն մէջ: Հընկ մընկ չընես. ասիկա նախ եւ առաջ մեծ պատիւ մըն է քեզի համար: Հա՛, անունդ եւ ազգանունդ...

Մնտօ աբար որ մինչ այդ ամբաստանեալի մը պէս չուարած կանգնած գործիչին լսած էր, յայտնապէս մտահոգուած սկսաւ չորս կողմը նայիլ: Ատենապետը նկատելով այս պարագան, ու դրութիւնը փրկելու յոյսով՝ խօսեցաւ գործիչին.

— Մնտօ աբար իմ լաւ բարեկամս է. վստահ եմ թէ ան եւ միւսներն ալ պիտի չի մերժեն իրենց տըրուած հրաւէրը: Մենք հարկ եղած կարգադրութիւնը կ'ընենք: Եւ նչան ըրաւ Մնտօ աբարին որ նստի, մինչ ինքը շարունակեց խօսիլ.

— Մեր գործիչ ընկերոջ ըսած ոսկի խօսքերուն վրայ միայն մէկ բան կ'ուզեմ աւելցնել, եւ այն ալ այս է, որ այս կազմակերպութիւնը լաւագոյն դրպրոցը, պիտի ըսեմ՝ համալսարանն է, բոլորիս համար ալ: Երբ ես միացայ այս կազմակերպութեան, հայ ըլլալս միայն գիտէի, բայց հիմայ, փառք Աս-

տուծոյ, այնքան բան սովրեր եմ որ կրնամ որեւէ մէկուն հետ վիճաբանիլ. թէեւ —աւելցուց ան անբնական ժպիտով մը— ամբարած հմտութեանս համար չատ սուղ գին վճարել հարկ է եղեր—:

Բայց գործիչը ատենապետին վերջին խօսքերէն յանկարծակիի եկած՝ ոտքի ցատկեց վիրաւորուած կենդանիի մը պէս.

— Դու՛ն, դուն հի՛չ բան մըն ալ չես սովրեր. եթէ մէկ բան իսկ սովրած ըլլայիր՝ սուղ գին վճարեցի անոր համար՝ չէիր ըսեր: Վճարելը ձեր պարտականութի՛ւնն է, եւ որքան ալ որ վճարէք՝ դեռ բաւական չէ՛: Կազմակերպութիւնն ալ մարդու նման է, պէտք է ուտէ՛ որ ապրի:

Ընկերական ժողովին լմննալէն բաւական ատեն վերջ, երբ միւսները տակաւ մեկներ էին, գործիչը մօտենալով ատենապետին, այսպէս խօսեցաւ.

—Վա՛յ Անդրէաս, ըրած խալթիդ հաւնեցա՞ր, քիչ մնաց որ եկած ապուրին վրայ պաղ ջուր պիտի լեցնէիր: Այդ ապուչներուն խնայելու չէ՝ երբ իրենց գլուխներէն բարձր գործերու կ'ուզեն խառնուիլ: Դի՛ւ, հիմայ երթանք. ժամանակը արդէն ուշ է, եւ տիկինն ալ անչուշտ կը սպասէ մեզի: Անչուշտ դուն եւս անօթի կը ղրաս: Կուշտ փորով խօսակցութիւնը աւելի հաճելի պիտի ըլլայ:

Այդ դիշեր ատենապետի տան մէջ ճաշը չատ երկար տեւեց, որովհետեւ քանի մը դաւաթ բարկ օղի կոնծելէ վերջ՝ գործիչին լեզուին ու սրտին կապերը քակուեցան . . . :

— Հա՛, այս պիտի ըսէի որ —խօսեցաւ գործիչը— մեր կեդրոնի մեծ աղաները խնամի կը խաղան շարունակ: Ասոնք ուրիշներուն ըսուելիք բաներ չեն, բայց ես քեզ սրտակից եղբօր տեղ կը դնեմ: Կեդրոն

դացած՝դրամներուն մասին կը հարցնես, խօսքին ետեւը դործ կը վինտռես, ու կազմակերպութեան անկազմակերպ վիճակի մասին կը տրտնջաս: Դուն ուղիղ դիրքի վրայ կը գտնուիս, ընկեր, բայց ցաւը հոն է որ մեր բարձր դիրքի վրայ գտնուողները ուղիղ չեն: Աթոռին փակեր են, կարասին բերանը գոցեր են. մէկ խօսքով՝ կատարեա՛լ քլիք: Ինծի, քեզի պէս չիտակ մարդոց պատեհութիւն չեն տար: Եթէ քիչ մը քինէ վինչ ըրիր՝ անունդ կը ցեխոտեն, եւ աղտոտ քուրջի պէս մէկ կողմ կը նետեն: —Ցետոյ բռունցքը զարնելով իր կուրծքին՝ չարունակեց.

— Ա՛խ, հոս ինչե՛ր դրուած կան, բայց որո՞ւ պիտի կրնամ հասկցնել: Մինչ մենք կեցեր կը նայինք, անոնք կազմակերպութիւնը տաւարի տեղ դրեր, առջեւնին խառներ կը տանին, հա՛ կը տանին..

Անդրէաս եւ իր դեռատի կինը Սիրան զարմանքով իրարու նայեցան, երբ գործիչը պահ մը դադրեցաւ խօսելէ, կարծես իրարու ըսել ուզելով թէ արդեօ՞ք գործիչը գինովցած էր, երբ այս վերջինը դառնալով տանտիկինին, ըսաւ.

— Շնորհալի՛ տիկին, սա փառաւոր ճուկէն հատ մը եւս չնորհք կ'ընէ՞ք ինծի: Գիտէ՞ք, ես ալ Պոլսոյ քովերէն կուգամ, եւ միշտ յարդանք ու պաչտամունք ունիմ գեղեցիկ կիներուն եւ դրախտահամ ճուկերուն հանդէպ: Աւա՛ղ որ ձեր նմանները հազուագիւտ են, կայսերական այն մեծ ու փայլուն մարգարիտներուն նմանակ, որոնք, խօսքը մէջերնիս, առ հասարակ անարժան տէրերու կը վիճակուին:—

Անդրէաս կամ ուշադրութիւն չդրաւ գործիչին վերջին խօսքերուն, եւ կամ ալ չի կրցաւ անմիջապէս ըմբռնել անոնց իմաստը, մինչ Սիրան իրեն նետուած լրբենի ակնարկութենէն ակնթարթ մը քար կտրած՝

քիչ մնաց որ ձեռքէն պնակը վար պիտի ձգէր սեղանին վրայ: Սիրան թէեւ կրցաւ ինքզինքը զսպել, բայց անախորժ որեւէ պատահարէ խուսափելու մըտահոգութիւնով, այդ դիշեր իր բոլոր մնացեալ ժամանակը անցուց գործիչին աչքէն հեռու, ամանները լուանալու եւ չոկրտումներ կատարելու պատրուակով տանը մէջ հոս ու հոն տնտնալով: Օգտուելով Սիրանի բացակայութենէն, գործիչը այսպէս խօսեցաւ Անդրէասին.

— Պատեհութիւնը եկաւ որ ըսեմ: Հա՛ կը հասկընամ որ մասնախումբդ հաղար տոլարի մօտ դումար մը պատրաստ ունի, եւ մտադիր է զայն փոխանցելու կեդրոնին: Մօտ օրէն կեդրոնին մէջ կրնան դէշ բաներ պատահիլ, եւ ասոր համար հարկ է որ այդ դումարը յանձնէք ինծի: Կը յանձնէք, չէ՞...—

Անդրէաս յանկարծակիի եկած անսպասելի առաջարկէն՝ պահ մը լուռ մնաց, ու յետոյ հազիւ կրցաւ կցկտուր կերպով պատասխանել.

— Բայց, ընկե՛ր գործիչ, ի՞նչպէս կարելի է այդ. դէթ միւս անդամներուն ալ կարծիքը ստանալու չէ՞... Առանց որոշումի կարելի՞ է ատանկ քայլ առնել: Ցետոյ... յետոյ...— Անդրէաս քաշուեցաւ մտքէն անցածը նոյնութեամբ խօսելու, եւ անճրկած աւելցուց՝

— Ուրեմն վա՞ղն ալ պիտի մնաք այդ գործին համար...

— Վաղն ալ կը մնամ, միւս օրն ալ. միայն թէ որոշումի եւ կամ միւսներուն լուր տալու բնաւ պէտք չի կայ: Դուն գործիչին կը հնազանդիս, եւ միւսներն ա՛լ քեզի: Լա՞ւ... լա՛ւ:—

Ցետոյ գոհունակ սրտով մը գործիչը խօսեցաւ Անդրէասին.

— Ուրեմն, սիրելիս, արդէն ժամը ուշ ըլլալով՝ ցոյց տուր ինծի անկողինը ուր պիտի երթամ Որփէոսին դիրկը հանդչելու համար։— Բայց տեսնելով որ Անդրէաս չի հասկցաւ իր խօսքերուն իմաստը, աւելցուց՝ աչքին պոչով Սիրանը փնտռելով միաժամանակ.

— Այսինքն՝ ըսել կուզեմ՝ քնանալու համար։ Երկիրը երբեմն ասանկ պատկերաւոր խօսքեր կ'ընէ՝ ինք։ Ո՞րտեղէն ալ միտքս իննաւ այս մէկը....—

Անդրէասն ու իր կինը չորս սենեակներէ բաղկացած փոքրիկ հիւղակի մը մէջ կը բնակէին, եւ ունէին մէյն մէկ ննջասենեակ՝ այն ալ իրենց համար, որը այդ դիշեր որոշեր էին յատկացնել իրենց մեծայարգ հիւրին։ Իրենք պիտի քնանային ծալլուելիք տեսակէն հին եստարան-մահճակալի մը մէջ, որուն վրայ նստած դեռ կը խօսակցէին, եւ որը նման ստիպողականի պարագաներու տակ՝ կրկնակ ծառայութեան կոչուած կ'ըլլար միշտ։ Այսպէս, Անդրէաս հիւրը առաջնորդեց ննջասենեակը, դիշեր բարի ըսաւ անոր, ու նորէն եկաւ իր տեղը նստեցաւ։ Սիրան, խոհանոցէն դուրս գալով՝ հետեւեցաւ անոր, եւ երկու ամուսինները նստեցան իրարու քով, առանձին ու լուռ, իւրաքանչիւրը փափաքելով որ նախ միւսը խօսի՝ ծանրացող հոգեմաչ լռութիւնը խզելով։

— Պառկի՛նք— ըսաւ, վերջապէս Անդրէաս իր կնոջ, մտահոգ երեւոյթով մը.— վաղը շատ կանուխ պէտք է ելլեմ։

Սիրան պատճառը հասկնալ պիտի ուզէր, երբ Անդրէաս ցուցամատը շրթիներուն տանելով եւ յետոյ ալ ննջասենեակին կողմնակի դուռը ցոյց տալով՝ հասկցնել ուզեց կնոջը որ լռէ։ Սիրան լռեց։

Առտուն շատ կանուխ, երբ դեռ հիւրը կը շարու-

նակէր բաղաճայն խորդալ, Անդրէաս եւ իր կինը արդէն ոտքի վրայ էին: Կամացուկ քալելով, ու փսփսուքով խօսակցելով իրարու հետ, անոնք վերջացուցին նախաճաշերնին, ու մինչ Անդրէաս մեկնելու վրայ էր իր նպարեղէնի փոքրիկ խանութը բանալու, Սիրան մօտեցաւ անոր, եւ ցած բայց վճռական շեշտով մը պատուիրեց որ ան իր ճամբուն վրայ հանդիպի Մնտօ աբարենց տունը եւ ըսէ տիկին Աննային, որ անյետաձգելի գործի մը համար Սիրան կ'ուզէ զինքը տեսնել անմիջապէս:

Սիրանին պատուէրը թէեւ լաւ չի հնչեց Անդրէասի սրտին ու ականջին, բայց ան իր ուշադրութիւնը կեդրոնացնելու անկարող, գլխով հաւանութեան նշան տուաւ, ու հեռացաւ:

Հազիւ Անդրէաս դուրս ելած էր տունէն, երբ մինչեւ այդ զուարթօրէն խոմբացող մեր հիւրը մէկէն արթնցաւ, կարծես հեռաձայնի մը զիլ զանգակը հընչած ըլլար իր վսեմուք ականջներուն մէջ: Դուրս նետուելով իր անկողնէն, ու արագօրէն հագնուելով՝ ան դուրս եկաւ խոհանոց երջանիկ «բարի լոյս» մը դայլայլելով տիկին Սիրանին, որը զբաղուած էր առաւօտեան վաղարանը կարգի դնելով: Սիրան չփոթութեան մատնուեցաւ, բայց ջանալով պահել իր հանդարտութիւնը, պայմանագրական «Աստուծոյ բարի»ով մը պատասխանեց անոր ցրտօրէն, առանց իր զբաղումը դադրեցնելու, եւ հոգիին խորէն պաղատելով Աստուծոյ որ Տիկին Աննան չուտ հասնէր...: Կարծես երկինք լսեց անոր պաղատանքը, որովհետեւ տիկին Աննա ներս ինկաւ ճիշդ այն վայրկեանին երբ մեր հիւրը սաւրուած դէմքին վրայ կեղծ դրամի փայլուն թեամբ ժպիտ մը բռնած՝ մտադրուած արկածախնդրութիւն մը փորձելու պիտի ելլէր:

Տիկին Աննա՝ Անդրէասի յայտնած «անյետաձգելի»–էն կնոջական ներզգացողութեամբ չարաղէտ պալիքի մը ոտնաձայնն առնելով, փութացած էր Սիրանին մօտ, եռացող սուրճին հոգատարութիւնը իր ամուսնոյն ձգելով:

Երբ տիկին Աննան հասաւ, Սիրան՝ դրեթէ ուքախութենէն, զայն ներկայացուց իր հիւրին, առանց կարենալ նկատելու թէ ինչպէս այս անսպասելի ծանօթացումէն յանկարծակիօրէն կը փճանար չէնչող տրամադրութիւնը գործիչին՝ քաշուած աղեղի մը պէս որուն լարը կը փրթի մէկէն. մինչ տիկին Աննան՝ տեսնելով հիւրը, որուն մասին նախորդ դիշեր արդէն լսած էր իր ամուսնէն, գարշանքի ուժեղ ըզգացում մը կ'ապրէր, ղգացում մը, որ օձի մը վրայ կոխողները կ'ապրին առհասարակ: Սիրան չի նկատեց նաեւ թէ ինչպէս տրամադրութեան այս փճացումը տակաւ վախի արտայայտութիւն մը կը ստանար գործիչին դէմքին վրայ, երբ տիկին Աննան իր ականջին կը փսփսար՝

— կարծեմ թէ ես պիտի ճանչնամ այս մարդուկը. կեցիր նայինք...:

Բայց կենալու եւ նայելու ժամանակը չէր մեր գործիչին համար, որովհետեւ տիկին Աննայինն մէջ ան ճանչցած էր հին օրերու կողոպուտի իր բազմաթիւ զոհերէն մէկը, երբ գաղթաչխարհի մէջ գաղթականի մը վերաւորուչի օգնականն էր ինքը: Բռնըւելու մօտ էր. ուստի իր բոլոր խորամանկութիւնը օգնութեան կանչելով, այսպէս խօսեցաւ ան տիկինոջ:

— Մեծ երջանկութիւն պիտի ըլլար ինծի համար ձեր ներկայութիւնը աւելի երկար վայելելը, տիկնայք փափկասունք հայոց աշխարհի, բայց գործի

հարկադրանքը կը ստիպէ զիս անմիջապէս հեռանալու։ Գիտէ՛ք, ամերիկացիները սովոր են ըսելու թէ գործը միշտ առաջ է հաճոյքէն. ու թող ներուի ինծի աւելցնելու ասոր վրայ —անարժանաբար անշուշտ— թէ այս կրկնապէս ճշմարիտ կը դառնայ մա՛նաւանդ երբ այդ ԳՈՐԾԸ իր ինքնութեան մէջ ազնիւ, զոհաբերական, մարդասիրական ու հայրենասիրական է։ Ուրեմն՝ ցը՛...։

Այսպէս խօսելով ան ննջասենեակ մտաւ իր ճամբորդական պայուսակը կարգի դնելու պատրուակով, ու դուռը փակեց ետեւէն։

— Հը՛մ...— չընչեց տիկին Աննա Սիրանին,— այդ օձի խարդախ լեզուն անգամ մը ճանչցած՝ բայց բնա՛ւ մոռցած չեմ։ Ալ կասկած չունիմ որ ան իմ գիտցած գիշակերն է։

Չի սխալի՛ս, ա՛ն ո՛ւր, դո՛ւն ուր. տարիներու ծանօթ գործիչ է ան կըսեն։—

— Սխալի՛մ, ե՞ս սխալիմ...— պատասխանեց տիկին Աննա,— ա՛ն է, ա՛ն է. ճինի աչքը, ոլոր լեզուն, աղուէսի քիթին ու հասակը, գործիչ չէ՝ քրիստոս ալ ըլլայ՝ ա՛ն է, ա՛ն է։ Եւ դեռ...

— Դեռ ի՞նչ...

— Երբոր դուրս գայ՝ մատի՛ն նայէ, խոշոր կարմիր ակով մատանիին։

— Այդ մատանին ես ալ տեսայ։

— Իմ առաջին ամուսինիս մատանին է...

— Ինչպէս թէ է...

— Ան ինձմէ՛ է կողոպտեր զայն, իր անիրաւ կողոպուտէն մէկը միայն։ Պիտի բռնեմ իր օձիքէն երբ դուրս գայ ան։

— Չընե՛ս, չընե՛ս, ժողովուրդը ի՞նչ պիտի ըսէ.

թող տուր երթայ։— պաղատեցաւ Սիրան չնչասպառ եղած։

Րոպէ մը լուռ սպասեցին երկուքն ալ։ Թէեւ աղմուկը դադրած էր սենեակին մէջ, բայց սենեակէն դուրս դալող չկար։ Տիկին Աննա ականջ կտրեցաւ՝ ձայն ձուն չկար։ Ան՝ մտահոգ՝ մօտեցաւ սենեակի դրան, մատնահարեց երկու անգամ ձայն տուող չըկար։ Ան ձայն տուաւ դրսէն, ներսէն պատասխանող չեղաւ։ Այն ատեն տիկին Աննա ուժգին հրելով բացաւ սենեակին դուռը, ու տեսնելով բաց ճղուած պատուհանը, ճչաց՝

— Փախե՛ր է, փախե՛ր . . . ։

Սիրան դէպի ննջասենեակը դիմեց կաքաւի մը վեհերոտութիւնով։

— Սրիկա՛ն,— մրմռաց տիկին Աննա։

— Անդրէասին հասնելու, իմաց տալու է,—խօսեցաւ Սիրան դողդղալով։

— Երթա՛նք,— պատասխանեց տիկին Աննա։

Ու մինչ ամոնք կը պատրաստուէին դուրս գալու, Անդրէաս հեռագիր մը ձեռքը, հեւ ի հեւ տուներս իյնալով՝ գործիչի մասին հարցուց.

— Ո՞ւր է գործիչը. գործիչը ո՞ւր գնաց։

— Գործիչը չի գնաց. փախաւ.— պատասխանեց տիկին Աննա։

— Վա՛յ նղովեա՛լ արարած, վա՛յ գարշելի՛ խաչադող. քիչ մնաց որ մեզ ալ գլխիվար պիտի շրջէր, ինչպէս յաջողած է ընել մեր կեդրոնի մարդոցը, որոնցմէ կոկիկ գումար մը չորթելով՝ հոս է եկած եղեր. բայց եղաւ որ մենք խելքերնիս գործածել գիտցանք . . . ։

— Եթէ խելքերնիդ գործածել գիտնայիք, այդ չնպատակը մէջերնիդ ի՞նչ գործ պիտի կրնար ունե-

նալ,— սաստեց տիկին Աննա:

— Կազմակերպութեան կողմէ ղրկուած էր. մենք ի՞նչ գիտնայինք անոր ինչ բարի ծաղիկ ըլլալը, —որոնջաց Անդրէաս:

Իմ կարճ խելքովս, ըսեմ, ուրեմն, որ ձեր կազմակերպութեան մէջէն դիակի հոտ կուգայ, ապա թէ ոչ չնազայլերն ինչո՞ւ անոր չուրջ պիտի դառնան,— վրդովուած եզրակացուց տիկին Աննա: Եւ առանց պատեհութիւն տալու Անդրէասին որ պատասխանէ իր խայթող խօսքերուն, ամուր մը քաշեց անոր թեւէն, ու՝

— Աճապարե՛նք,— գոռաց, եթէ չենք ուզեր որ այս անգամ ալ ան իր օձիքը ազատէ:

Ու երեքով դուրս եկան փողոց:

Բայց գործիչը իր օձիքը արդէն ազատած էր, ապահով հասնելով իր ընկերներուն քով...:

Իրրեւ վերջաբան, թերեւս ուզէք գիտնալ թէ ի՞նչ պատահեցան Սիրանին, Անդրէասին ու տիկին Աննայինն ալ:

Անդրէաս երկա՛ր ատեն բողոքեց կազմակերպութեան կեդրոնին՝ գործիչին ու իր մեղսակիցներուն դէմ, խօսեցաւ, ամբաստանեց, փաստեց, գնա՛ց ու եկաւ: Իրեն հաւատացողներ եղան թէեւ, բայց վերջ ի վերջոյ ի՛նքը եղաւ կազմակերպութենէն վռնտուողը:

Սիրան դեռ բաժնեկիր կը մնայ իր ամուսնոյն հասցուած անարդանքին:

Իսկ տիկին Աննան —Աստուած լուսաւորէ հոգին— անարդարութեան ցաւը սրտին մէջ՝ հեռացաւ այս աշխարհէն: Գոնէ Աստուա՛ծ անդի դէմը արդարութիւն ընէր, գործիչին օձիքը անգամ մը անոր ձեռքը տալով . . . :

ՄԵԾԽՕՍԻԿ ԽՐՅԱԽԸ

ՄԵԾԽՕՍԻԿ ԽԸՅԱԽԸ

Նստած է սրահին մէկ անկիւնը, աթոռի մը վը-
րայ, ուր կանչուած է ան ժողովի մը համար, եւ ժո-
ղովը սկսելէ առաջ՝ տագ վիճաբանութեան մը բռնը-
ւած է իր չուրջիններուն հետ՝ ապրանքներու բարձ-
րացող գիներուն վերաբերմամբ: Դուրսը գոչ ու մի-
ապաղաղ անձրեւ մը կ'իջնէ, ու թէեւ ժողովին բաց-
ման ժամն անցած է, բայց ան փորձառութեամբ գի-
տէ արդէն թէ համրանքով չարուած աթոռներուն կէ-
սըն անգամ հազիւ թէ լեցուի մէկ երկու ժամէն. ուս-
տի խօսելու առատ ժամանակ ունի, ու ան կը խօսի,
եւ իր ամբողջ անձին վրայ միակ խնամուած բանը
պեխն է, որը առենը անգամ մը իր կոշտ մատներով
փայփայելը չի մոռնար.

— Ա՛խ, դուք չէ՛ք դիտեր, սիրտս վառեր է, վա-
ռե՛ր: Ըսենց Օ–Փի–Է՞Ց կ'ըլլի ամէն բանի համար եր-
կուք կը վճարես՝ կէսն ալ չես առներ. անունը ժողո-
վուրդին օգտին համար է. ամմա՛ իրականութեան
մէջ հարուստներն են շահողները: Միտքս դրեր եմ
Օ–Փի–Էյ–ի սը աբօններուն նամակ մի գրիմ, ըսիմ՝

— Է՛ եավրուներս, գին ըսածդ կնկա պէս է,
հետը չի խաղցուիր, կը ճանկէ՛. ճիպսիի ճինս է, ա-
ռաստաղի տակ չի պառկիր, բացերը կ'ուզէ. եա՛
մարդավարի գործ բռնեցէք, եա տա տը սավատայէն
վազ անցէք: Ի՞նչ ըսիք, աղէկ չե՞մ ըներ:—

Յետոյ ան դունչը վեր տնկեց, ու պեխը ոլորելով՝ նայեցաւ չուրջիններուն, բայց իր հարցումին պատասխանող չեղաւ. ուստի ստիպուած նորէն չարունակեց ան.

— Լսել կ'ուզեմ, երկիրը մեր քաղքին մէջ ըլ ըս օրէնքը կար, հըմը ընի ո՛ւր, ըսի՝ ուր: Հոն մարդը կուգար, խանութպանին կ'ըսէր, ըս ապրանքին գինը ըսի՛ է. լմնցա՛ւ: Ճանկողին ճանկը կը կտրէր, վախողին ոտքէն զէնճիր կը ձգէր: Հասկցա՞ք:

— Ըսածդ դուն հասկցեր ես նը, մենք ալ հասկըցանք,— պատասխանեց խանութպան Կոստանը, պատուհանը գոցելու համար ոտքի ելլելով:

— Սէրք խօսիլը չի բաւէր. գործնակա՛նը պէտք է,— մէջ մտաւ Գարախան: — Ձէ՞ք ուզեր, մի՛ գըննէք. կարագ մ'ուտէք՝ մածուն կերէք, մխա մ'ուտէք՝ պինզ կերէք, պղլուր կերէք. նորը չեղա՞ւ՝ հինը հապէք, հի՛նը հագցուցէք ձեր կնիկներուն, ու չատ չանցած ամէն բան կ'աժաննայ, դուք ալ կազատիք, մենք ամուրիներս ալ.— վերջացուց Գարախան, «կնիկ» բառին վրայ մասնաւոր չեշտ մը դնելով:

Ալյախ, ներքին բնազդով մը կարծես, ամուրի Գարախանին դէմ հակաճառելէ զգուշացաւ, վարժ նաւազի մը պէս փչող վտանգաւոր քամիին ուղղութիւնը ճշդեց, եւ իր առագաստները ըստ այնմ չիտակեց, ըսելով.

— Հիմա՛ իրար հասկցանք. իմ ըսածս ըլ իշտէ՛ ըտի էր: Առջի օր մեր կնկան հետ մեծ կռիւ ըրի ըս բաներուն հըմար. ընի ուզեց՝ ես չկա՛յ ըսի. առ բսաց՝ համբերէ՛ ըսի, բեր ըսաց՝ հիմա՛ չէ ըսի, հըզմի վրան մարեցիք եկաւ, ես ըլ դվխուն վրան պաղ ջուր լեցուցի՝ տեղը նստեցուցի:—

— Իրա՞ւ,— հարցուց մէկը։

— Չի վախցա՞ր,— հարցուց ուրիշ մը։

— Ե՞ս, ե՞ս կնիկէ վախնամ,—արժանապատուութիւնը վիրաւորուած՝ պատասխանեց Ղըյախ,— Թուրքէն չի վախցողը իր ծոցի կնիկէ՞ն ու վախնայ։

— Կը պատահի,— հեգնանքով խօսեցաւ նորէն այն մէկը։

—Ինծի՝ Ղըյախի՞ս՝ չէ՛, ե՛ս. ե՛ս...— Եւ չես գիտեր թէ ինչո՛ւ իր ճախրանքին մէջ յանկարծ զարնուած թռչունի մը նման անոր թեւերը մէկէն ծալլուեցան, լեղուն կարճ ինկաւ բերնին մէջ, ու ալ չի կրցաւ շարունակել։

Ճիշդ այդ պահուն Շիրոցի Պարսամը գիտնալով որ մխանեղը խայթելու հաճոյքին համար կճել կը տիրէին զանի, մէջտեղ ինկաւ, ըսելով.

— Դուն սըտոնց ըսածներուն ի՞նչ կարեւորութիւն կուտաս. հըլա տըւոնք մոռցիր տէ, էշրէֆ աղային հետ ըրած կռիւդ պատմէ, որ լսեն ու զարմանան։—

Պարսամ երբ խօսքը լմնցուց, ճիշդ Ղըյախին հոգիին մէջն եղաւ.—Օ՛ֆ, ըսի՛ ինչ նեղ տեղէ ազատեցանք, Աստուած պապուդ բարի տայ, Պարսա՛մ,— մտքին մէջէն խօսեցաւ Ղըյախ լռելեայն, ու յետոյ դառնալով իր չուրջիններուն, ըսաւ.

—— Հա՛, պատմեմ, Պարսամ աղբօր սիրոյն պատմեմ տէ, դուք ըլ լսեցէք.

— Ըն տարին, հայերուս հըմար, դժոխքի տարի էր. Թուրքերուն աչքը արին կար։ Օր մը մեր վանքին վարդապետը քաղաքը միւտիրին քով գանգատի կուգայ, խոչոր, սեւ գամփռն ալ հետը։ Ըտ աւելները միւտիրին օտան հըմը չուկին բերանն էր,

մեր տանը մօտը: Միւտիրը սրբազանը ներս կ'առնէ, գամփռը դուրս կ'ենէ: Գասպնոցին չունեցին ըսի որ կը տեսնեն, մեծով պղտիկով գամփռին գլխուն կը թափուին, կը մռմռան, չորս կողմը կը դառնան: Ես հոն հասայ նէ տրհա կռիւը սկսած չէր մէջերնին: Մի ըտեր որ էշրէֆ աղան ըլ դէմէն կը նայի էղեր. զիս որ տեսաւ նը՝ կանչեց.

== Հէ՛յ, Ըլյա՛խ, ըտի ձեր մուրախա՞ան է, չէ նէ՝ վանքին չունն է, անկըճըրնին կախեր կեցեր, վախէն կը մտմտայ:

Ինչը լինչուն ըլլելն հը՛մը կռայեցի՝

== Ընի չի մտմտար, ըսի:

==Զի մտմտար նէ, եա՛ ի՞նչ կենէ,—խնդաց ընի:

== Իր չորս կողմի մեծ ու պզտիկ մօլլաները կը համրէ, աղա՛ս, ես պոռացի:

Հոս ան վայրկեան մը դադար առաւ, պեխը ոլորեց, չուրջիններուն նայեցաւ ու սպառեց՝ պսակադրուելու համար սպասող հերոսի մը նման, մինչ ոնկրնդիրներէն մէկ երկուքը յափշտակուած՝

— Սօ՛նը, վե՛րջը ի՞նչ եղաւ,— կ'ուզէին գիտնալ անհամբեր:

— Սօնը՝ ընի իմ վրաս հիւսիւմ ըրաց, ես ըլ իր վրայ յարձակեցայ: Շուները որ ըսի տեսան նէ, ընոնք ըլ իրար խառնուեցան. քիւֆիւր քաֆառ, հաջոց, ոռնոց, բուրդ ու բրդուճ, կանչուրտուք վոդոցը լեցուցին: Հրզմի կառավարութեան մարդիկն ու սրբազանը հասան, ես ու գամփռը փառաւոր տեսակէն գործերնիս տեսեր էինք: Միւտիրը մեզ վարդապետին յանձնեց, Աչրաֆ աղան ըլ երկու հոգիի որ տուն տանեն: Զեռքէս ազատելէն վերջը Աչրաֆ աղան ըսաց:

— Էկէր ըտ գլուխդ ես չուտիմ նէ, մարս քըզի կնիկ ըլլի, Ծըյա՛խ:

— Հը՛մ... գէշ բան է եղեր, մուլտաց խանութպան Կոստանը, աթոռին վրայ չիտկուելով:

— Գէշն ըլ խօ՛սք է,— չարունակեց Ծըյախ, այն օրուան իր զգացած սարսափը կարծես նորէն վերապրելով.

— Էրկնուց հրա՞չքն էր, չէ նէ սրբազանին ներկայութիւնը, որ ըտ գայլերուն մէջէն ողջ առողջ դուրս էկայ, տուն հասայ, ու մէկալ օրն ըլ հոգիս առի ետ՛լա Ծարբերդ, Ծարբերդէն ըլ հոս: Ջէ նէ ես Ամերիկա գալո՞ղ մարդ էի,— վերջացուց ան իր պատմութիւնը:

Այս պատմութեան վրայ դուրսի անձրեւը աւելի սաստկացաւ կարծես: Նոր եկողներ ալ չեղան: Ժողովը ունենալու եւ չունենալու հարցը մէկէն հրատապ բնոյթ ստացաւ ներկաներուն համար, եւ մինչ այդ լուռ մտիկ ընող Լուվաս Ցակոբը յանկարծ լեզու ելլելով ըսաւ.

— Մեզ կանչեր են ազգին գործին համար. հոս բոլորս կանչուողներ ենք, մեզ կանչողնե՞րը ուր են, մէջտեղ չկան: Ատենապետն ալ չեկաւ որ բացատրութիւն մը տար:

— Ձեկան՝ չեկան, մենք ժողովը կ'ընենք, մենք ընտընցնէ՞ պակաս մարդեր ենք, ընտընցնէ պակա՞ս ազգասէրներ ենք, խօսեցաւ Շիրոյի Պարսամ:

— Շիտա՛կ է, չիտա՛կ է,— խօսեցաւ Ծըյախ ոտքի կեցած.— ատեապետը ես կ'ըլլիմ. հա՛, ես լա՛ւ ատենապետ կ'ըլլիմ, լաւ ըլ կը բացատրիմ: Հիմա՛ ժողովը կը բանամ, ազգին գործը ետ թողուլ չըլլիր: Արարատի գլուխէն ազգը մեզի կը նայի...—

Ցետոյ խանութպան Կոստանին դիմելով՝ ըսաւ.

— Քեզ ըլ գանձապահ կ'ենկինք, հըմը հաչիւդ չիտակ բռնես:

Վերջն ալ Գարապետին նայելով ըսաւ.

— Դուն քիչ մը գրել գիտես. քեզ ըլ ինծի գրագիր կ'ենենք, հըմը ամէն գրածներդ ինծի կարդաս տի:—

Լուվաս Յակոբ իր ծանր մարմինը չարժելով ոտքի կեցաւ.

— Գործերնիդ կատար, ես գացի:

— Գործերնիս նոր կը սկսի, դուրսը անձրեւ կուգայ, հիմա ո՞ւր կ'երթաս. նստիր, քեզի ու Պաղտասարին ըլ գործ մը գտնանք,— խօսեցաւ Ոըյախ աղաչական:

—Ատ գործն ալ քեզի,— վերջացուց Լուվաս Յակոբ, ու մեկնեցաւ:

— Ես ատենապետն իմ, ուրիշ գործի պէտք չունիմ,— ի զուր կանչեց ան, բայց լսող չեղաւ:

Յաջորդը Գարապետը եղաւ, որ ոտքի կենալով, եւ առանց բառ մը արտասանելու, դէպի դուռը քալեց: Անոր հետեւեցան մխւանեըն ալ, մինչեւ որ սրահը պարպուեցաւ:

Երբ ալ բոլորը մեկներ էին, Ոըյախ յանկարծ մոռցուած բան մը վերյիշելով, վազեց սրահէն դուրս, հասաւ խանութպան Կոստանին ետեւէն, եւ ըսաւ անոր.

— Ամա'ն, Կոստա'ն, երկու փաունտ մխ:

— Ի՞նչ բանի համար:

— Ոըյմայլի:

— Քանիէ՞ն:

— Քանիէն որ կ'ըլլի նէ :

— Պա՞տ մարէք . . .

— Պէտք է նէ , ի՞նչ էնիմ :

— Զկայ նէ . . .

— Զէ՛ , ըտ մէկը չըսես , հալս եաման կ'ըլլի , կը-նիկս խըչմա է խօսք տուեր— փըր fօքը թրջել պիտի պան :

— Հը՛մ , նոր փըր fօք , խըչմա փարքի , Ոըչա՛խ , դո՞ւն ես խօսողը :

— Հա՛ , ես իմ , ես . մէչն իմ մնացեր . . .

— Մէչը մնալու բա՛ն չկայ , առանց մսի պղլուր տուր , տերեւչուր տուր :

— Զըլլի՛ր :

— Մածուն , ծեծած , կանաչեղէն , կաթնապուր տուր :

— Զըլլի՛ր , չըլլի՛ր , կը հասկնա՞ս . կնիկ է , կ'ուզէ . ճա՞րը . . . .

— Ճա՞րը , այս անգամ ալ գլխուն պաղ ջուր լեցուր , տեղը նստեցուր . . .

— Ճանըմ ըտ ըլ խօսք էր որ ըսիր— պատասխանեց Ոըչախ խեղճացած , ցաւագին չեչտով մը :

Կոստան նայեցաւ անոր . պէխը վար կախուած , կարճլիկ հասակը անձրեւին տակ աւելի տափակցած , թաց գլխարկը մինչեւ ականջները վար քաշուած , ողորմելի , թրջուած հաւու մը երեւոյթին առած էր ան : Կոստան մեղքցաւ՝ առանց ներած ըլլալու անոր , եւ ասոր համար ալ երբ ինքը խանութի պիտի մտնէր միսը պատրաստելու համար , չարութեամբ զայն դուրսը անձրեւին տակ կեցնել տուաւ :

Ոըչախ նախ ապշած մնաց , յետոյ ներսիդին

պայրոյթի ալիքի մը բարձրանալն զգաց մինչեւ իր քունքերը, ուզեց հայհոյելով հեռանալ, բայց վերյիշեց իր կնոջ փափաքը, հրամանը, նոր մուշտակը, բարեկամներուն առջեւ անճարակ մը նկատուելու ամօթը, պզտիկ իյնալու վախը, ու որոշեց սպասել, անզօր կատաղութիւնով մը իր թանձր չրթներովը պեխին ջուրերը ծծելով:

Տուն վերադարձին, երբ յաղթական զօրավարի մը պէս մսին ծրարը իր կնոջը կը յանձնէր, Խըյախ պարծենցաւ.

— Ի՛չտէ էրիկմարդ ըսածդ ըսպէս ըլլելու է, էրկինք ու դեռինք իրար խառնելու է:—

Կինը ուշադրութիւն անգամ չըրաւ, թէ ամուսինը ի՛նչ կ՛ըսէր, եւ ծրարը առնելով խոհանոց մտաւ:

Այսպէ՛ս է մեր · Խըյախը:

ՀԱԽԿՈՒՐ ՏՕՆԻԿ

ՀԱԻԿՈՒՐ ՏՕՆԻԿ

Հաւկուր Տօնիկ ծնած է երկրի մէջ, բայց չատերուն նման ինքն ալ կանուխ հասակին եկած է Աւետեաց այս երկիրը: Հաստատուելով այն ատեններուն համար «հայաշատ կեդրոն»ի մը մէջ, ուշիմութիւնը կ'ունենայ քիչ ատենուան մը մէջ նետուելու նպարեղէնի առեւտուրին մէջ: Կ'ունենայ իր անձնական խանութը, ու տակաւ գործը ընդարձակելով՝ կը սկսի ներածելու զանազան ուտեստեղէններ՝ մասնաւորապէս իր հայրենակիցներուն համար: Եւ այսպէս, իր նիւթական յաջողութիւններուն համեմատաբար կ'աւելնայ նաեւ իր անունին պատկառանքը հայ գաղութին մէջ: «Հաւկուր Տօնիկ»ը կը փոխուի «Պարոն Տօնասեան»ի, կ'ըլլայ «յարգելի, ազգասէր եւ մածապատիւ տէր»:

Բայց այս պատմութեան մէկ մասն է միայն:

Այն օրերուն, ամերիկահայ գաղութին մէջ հարսնացու հայ աղջիկներ չատ քիչ կը գտնուէին, իսկ գտնուածներն ալ՝ մեծաւ մասամբ՝ գոռոզ, մեծամիտ ու դժուարահաճ էին: Ասոր համար ամուսնանալ փափաքող այրերը առ հասարակ երկիր իրենց ծնողաց եւ կամ ալ ազգականներուն կը գրէին իրենց կնութեան յարմար որեւէ աղջիկ մը ապսպրելով:

Հաւկուր Տօնիկ, երբ ալ մեծապատիւ տէր կ'ըլլայ, ինքն ալ արդարօրէն կը փափաքի ընտանե-

կան յարկի քաղցր օրհնութիւններուն, թէեւ ամուսնութեան այս ձեւին ուժգնօրէն կը հակառակի ան:

— Ցիմարնե՛րը. առանց տեսնելու, պատկերով, ապսպրանքով կին կ'առնեն, մինչդեռ աւանակ մը անգամ պիտի դժուարանայիր գնել նոյն ձեւով.— կը հակաճառէր ան չարունակ: —Ես հեռու կը մնամ այդ կարգի իշավայել տխմարութիւններէն: Արդէն մէկ երկու յարմար հարսնացուներ ունիմ աչքի առջեւ: Անյաջողութեան պարագային՝ օտար աղջիկները չա՛տ . . . : Փառք Աստուծոյ գործի տէր մարդ եմ, լեզու ունիմ, դրամ ունիմ, եւ որեւէ աղջկայ հետ երջանիկ ամուսնութիւն մը կնքելու բոլոր հնարաւորութիւններն ունիմ: Բայց իմ առնելիք աղջիկս պէտք է որ լաւ մը ճանչցած ըլլամ՝ անոր հետ կարգըւելէս առաջ. —համեստութիւն, ընտանիք, առողջութիւն, եւ ինչո՞ւ չէ, քիչ մըն ալ գեղեցկութիւն, անհրաժեշտութիւններ են ինծի համար:—

Օր մըն ալ Տիար Տօնիկ կը գտնէ —եւ կամ կը կարծէ գտնել— իր սրտին սիրածը. անուշ-լեզու, բարեձեւ հասակով, չէկ մազերով օտարուհի մըն է ան, եւ իր խանութին նոր յաճախորդներէն մին: Սիրտը սիրով լեցուած, եւ իր գտած անգին հրեշտակը կորսնցնելու հեռանկարէն սարսափած, կարգուելէ առաջ ղիւրար սերտօրէն ճանչնալու չրջանը անհարկիօրէն կարճ կը կապէ ան: Վերջապէս, կը տրամաբանէ ան ինքնիրեն, սէրը ամէն բան է, կարեւորը սէրն է. երբ սէր կայ խնդրին մէջ, ուրիշ ամէն բան երկրորդական դծի վրայ կը մնան: Կ'անտեսէ նոյն իսկ հայկական եկեղեցին՝ որուն խօսքն անգամ ընելու չի համարձակիր իր օտարուհիին, ու կ'ամուսնանան քաղաքային պսակով:

Ամուսնութեան յաջորդող քանի մը ամիսներուն շատ երջանիկ է Հաւկուր Տօնիկ: Կարծես հեծած վարդագոյն ամպի մը թեւերուն՝ կ'անցնի ան ոսկեզօծ անհունութեան մը անվերջանալի սահմաններէն. մինչեւ որ օր մըն ալ ամպը ահա յանկարծ կը հալի, կ'անհետի, եւ Հաւկուր Տօնիկ, թեւերը կոտրած, իր բոլոր աղուոր երազներուն հետ թը՛ւի վար կ'իյնայ իր խանութին կարծր տախտակամածին վրայ...:

Ինքն ալ շատ որոշ չի կրնար յիշել թէ ինչպէս պատահեցաւ այս ամենը: Լամբարի մը լոյսին չուրջ թռչկտող թիթեռնիկի մը հանդոյն, ան չարունակ իր սիրասուն կնոջ չուրջը դեզերեցաւ, սպասարկեց անոր ամէն մէկ քմայքին, պատրաստ էր նոյն իսկ զոհելու իր հոգին՝ անոր ամենափոքրիկ մէկ փափաքին զոհացում տալու համար. բայց դարձեալ չեղա՛ւ... Ու չկրցաւ հասկնալ թէ ինչպէ՛ս պատահեցաւ որ այնքան սէրէ, զոհողութիւններէ, դուրգուրանքէ վերջ անդամ, իր հրեշտակային կինը, առտու մը, այնպէ՛ս անադորոյն կերպով ղինքը «աղտոտ, օտարական չուն» անուանեց, ու հեռացաւ իր գորովոտ յարկին տակէն՝ կատարեալ օտարականի մը նման:

Ատկէ վերջ Տխար Տօնիկ հոգեկանապէս խորտակուած մարդ մը կ'ըլլայ այլեւս. կը մտնէ իր խանութը, եւ տարիներով սիրտ չըներ անկէ դուրս գալու: Երբ վերջապէս կինը կը յաջողի ապահարզան ալ առնելու իրմէ, միաժամանակ կորզելով նաեւ իր արդէն նիհարցած քսակին մնացորդը, ան այլեւս անտանելի կը դտնէ իր դրութիւնը: Կը մտածէ նոյնիսկ ոտնատակ ընել իր խանութին ալ, ու չուել հեռանալ անծանօթ հորիզոններ: Կը մտածէ նոյն իսկ .....:

Ահա այս միջոցներուն է որ յանկարծ միտքը

կ'իյնայ, նոր լոյս ինկած աստղի պէս, տարիներէ ի վեր մոռցուած իր Հօրքուր Եղսիկը: Ամօթի ղգացում մը սիրտը կը ճմլէ, բայց ան վստահ է Հօրքուրին անյիշաչարութեան եւ բարեսրտութեան վրայ: Հօրքուրը աչխարհ տեսած, փորձառու կին է, դիւրութեամբ կրնայ հասկնալ պատահածը: Տօնիկ կ'որոշէ Հօրքուրին խորհուրդին դիմել որեւէ վճռական քայլ առնելէ առաջ:

Քիչ մը պտուղ, կտոր մը միս անութին տակ, կիրակի առտու մը, Հաւկուր Տօնիկ կ'այցելէ Եղսիկ Հօրքուրին: Հօրքուրը ուրախութիւնով ու դրկաբաց կ'ընդունէ ղինքը, իբր թէ բան մըն ալ պատահած չ'ըլլար:

— Զա՛դս, Տօնապետ, դալդ բարով ըլլայ, այս քանի՛ տարիներ է չես երեւիր: Ես միշտ կ'ըսէի թէ Տօնապետը իր Հօրքուրը ի՞նչպէս կրնայ մոռնալ, օր մը չէ օր մը միտքը կը ձգէ, երբ ժամանակ ունենայ կուգայ կը տեսնէ:

— Արդարանալու պատճառ չունիմ,— կը պատասխանէ Տօնիկ,— դուն ամէն բան կրնաս դատել ու հասկնալ:

— Երիտասարդութիւն էր, անցաւ: Փառք տուր Աստուծոյ որ սեւ ամպին տակէն ողջ առողջ դուրս եկար: Փլածը նորէն կը չինուի, կարկուտին զարկածը նորէն կը ծաղկի.— մհայն մահուան է որ ճար չըկայ,— կը պատասխանէ Հօրքուրը:

— Իմ ուղածս ալ այդ մահն է, Հօրքուր,— կը պատասխանէ Տօնիկ— այս վիճակիս մէջ ապրիլն ալ աւելորդ է ինծի համար:

— Ինչե՛ր կ'ըսես, Տօնապետ. դիս մի՛ ամչցընէր. կեանքը դեռ նոր պիտի ապրիս, նո՛ր ընտանիք

պիտի կազմես: Տղամարդի պէս դնա աշխատիր.— աշխատանքը անցեալի դառնութիւնները մոռցնել պիտի տայ: Կորուստներ կան որ դիւրութեամբ կը գտնուին.—քու կորուստդ ալ այդ կարգէն է: Վաղը ինչե՛ր կրնան պատահիլ: Ճամբաները կը բացուին. կ'երթաս, նոր հարս մը կը բերես հետդ, Հօրքուրին ալ սիրտը կը չէննայ, քու սիրտդ ալ:—

— Հօրքուր, այնպէս կը խօսիս իբր թէ երիտասարդ եղած ըլլայի,— կ'առարկէ Տօնիկ:

— Երիտասարդ չես հապա ի՞նչ ես,—կը պատասխանէ Հօրքուրը զարմացած.—քառասուն-քառասունհինգին մէջ ալ ծերանալը ն'որ բան է: Ողորմած հոգի հայրդ վաթսունին մէջ իսկ ծեր եմ չէր ըսեր:

Այս խօսակցութիւնը տեղի կ'ունենար Առաջին Համաշխարհային պատերազմի վերջաւորութեան, երբ դեռ երկրի ճամբաները թէեւ դոց՝ բայց սփիւռքի հայութեան հոգին լեցուն էր յոյսով եւ ապագայի դեղեցիկ ակնկալութիւններով:

Հաւկուր Տօնիկ իր Հօրքուրին տուած այցելութենէն կը վերադառնայ թէեւ ոչ բոլորովին բաւարարուած, այնու ամենայնիւ կ'զգայ թէ հոգին բաւական մը թեթեւցած է իր ծանրութենէն, ու նոր ոգոյշումներ տալու քաջութիւնը չի պակսիր իրեն:

Բայց Հաւկուր Տօնիկի այս տեսակ մը հոգիի բռնադատեալ հանդստութիւնն անգամ երկար չի տեւեր: Շատ չանցած իր քրոջմէն նամակ մը կը ստացուի Հօրքուր Եղսիկին հասցէագրուած: Ապրիլ, 1919-ին է, Հաւկուր Տօնիկ լաւ կը յիշէ այս թուականը, որովհետեւ նամակը կարդացուելէն քանի մը ժամ վերջը պէտք կ'ըլլայ Եղսիկ Հօրքուրը ուշաթափ

վիճակի մէջ քաղաքային հիւանդանոց փոխադրել, ու ր եւ կը մեռնի ան սրտի կաթուածէ, առանց իր գիտակցութիւնը վերադտնելու:

Ահա այդ նամակին պարունակութիւնը.

Հալէպ, Մարտ 1919

«Սիրելի Հօրաքոյրս,

«Կարօտով ձեռքերդ կը համբուրենք ես եւ մեր դրացի Հռոմիկը: Եթէ կամիս մեզ հարցանել, փառք Աստուծոյ, վերջապէս կրցանք Հալէպ հասնիլ, թէեւ դեռ չարչարանքնիս կը շարունակուի:

Եթէ ամէն բան գրելու ըլլամ, երկաթէ գրչի, ծովերով մելանի պէտք պիտի ըլլայ: Միայն սա չափը ըսեմ, որ չորս տարիներ առաջ անօրէնները մեր հաղաքին հայ բնակչութիւնն ալ բնաջնջեցին: Նախ զինուորական տարիքի երիտասարդները հաւաքեցին, տարին, ու անհետ կորսնցուցին: Յետոյ հաւաքեցին հաղաքին երեւելիները·—ասոնք ալ նմանապէս տարին ու անհետ կորսնցուցին: կարգը եկաւ միջին տարիքի արհեստաւորներուն ու երկրորդական անհատներուն·— ասոնք ալ հաւաքեցին, ծեծեցին ու դանկտեցին՝ ըսելով թէ պահուած զէնքեր ունիք, երեւան հանեցէք: Բայց խեղճերը զէնք չունէին, ո՞ր տեղէն պիտի հանէին:

Գլխատէրս փեսադ Մարգարն ալ այս վերջին խումբին մէջ էր: Առտու մը զինքն ալ տարին, եւ իրիկունը իշու մը կռնակին կապած, մահամերձ վիճակի մէջ տուն բերին: Եթէ զինքը չճանչցայ ըսեմ, Հօ՛րքուր, հաւատա՛յ, ա՛յնքան որ անճանաչելի դարձած էր:

Յետոյ, չարչարանքներէն ազատուելու յոյսով, անոնք խորհեցան թիւրք դրացիներէ որեւէ զէնք մը ձեռք ձգել դրամի ուժով, եւ յանձնել կառավարութեան: Շատերը այսպէս ըրին. փեսադ ալ անոնց հետեւեցաւ: Երանի՛ թէ ըրած չ'ըլլայիր...: Առտու մը զինքն ու իր ձեռք բերած զէնքը միասին կառավարութիւն տարին: Նոյն օրը, կէսօրէն վերջ, վագրատեսիլ *համալ* մը զինքը շալկած տուն բերաւ: Ձախ թեւը կտրած էին ուսէն եւ վէրքը հուրջերով փաթաթած: Իտես անոր ուշաթափուեցայ: Երբ վերջապէս ուշքի եկայ, լսեցի որ փեսադ անուններս կուտար, «կընի՛կ, մսին դանակը բե՛ր·—մահը երջանկութիւն պիտի ըլլայ այս տանջանքին համեմատած»—: Բայց ես չտուի դանակը իրեն, ու այսպէս, աւա՛ղ, պատճառ դարձայ անոր աւելի՛ տանջանքներու ենթարկուելուն:

Երկու օր տունը մնաց ան այսպէս անխնամ ու սարսափահար: Երրորդ օրը թիւրք զինուորներ ներքեւն մեր տունը մտան, եւ իրենց երկաթէ կրունկներուն տակ խմորի պէս տրորեցին անոր կիսամեռ մարմինը, պահանջելով որ յանձնէ իր միւս զէնքերն ալ: Ըսին·—«Անհաւա՛տ շուն, առաջ քնաւ զէնք չունիմ կ'ըսէիր, ետքը մէկը միայն երեւան հանեցիր, եւ այն ալ անպէս հատ մը: Հիմա մնացեալ զէնքերուն տեղը ցոյց տուր, թէ չէ ազատում չունիս, ճեզ հետերնիս առած կրկին կառավարութիւն.... կը տանինք»: Արցունք, աղաչանք, երդում, օգուտ չըրին, իմ պաղատանքիս անոնք երկաթի հարուածներով պատասխանեցին, եւ անոր խոշտանգուած մարմինը ֆաշֆշելով կրկին հետերնին առին ու տարին:

Այդ տանելնին եղաւ: Յաջորդ առտու անոր դի-

ակը ֆաղաքին աղբակոյտը նետուած գտանիք, առանց թեւերու եւ իր աջ սրունքին:

Հետզհետէ կողոպուտը, ջարդն ու աւերը դարձան հասկատարած: Հայ շունչը մարեցին, հայ անունը սրբեցին մեր բնագաւառին մէջէն: Դժո՛խք, դժո՛խք, կատարեա՛լ դժոխք: Այդ դժոխքին մէջէն հարիւրին մէկը միայն վերապրեցաւ: Ես ու Հռոմիկը ալ այդ մէկերէն ենք: Ի՛նչ աղուոր բան պիտի ըլլար եթէ մենք ալ առաջին անդարձ մեկնողներէն ըլլայինք: Այն ատեն պիտի չտեսնէինք գէթ այս բոլորը. պիտի չտեսնէինք մեր իսկ զաւակներու մորթուիլը մեր կալանաւոր ծունկերուն վրայ. պիտի չի տեսնէինք մեր ծեր ֆահանայիին խաշուիլը պղտուրի պղինձին մէջ, ուր նետեցին զինքը արծաթեայ խաչը վզին. պիտի չտեսնէինք փշրուած եւ կամ պղծուած լոյս մարմինները հայ աղջիկներուն, արգանդներու պատռուիլը, դիակներու նեխիլը, եւ խելագար ու առվալուկ մանուկներու անասնական ոռնոցները անապատի ճամբաներու վրայ՝ գիշեր ցերեկ:

Հիմա, եթէ կը խորհիս թէ լաւ է, եւ հնարաւորութիւն ալ կայ, ես եւ Հռոմիկը կը փափաքինք հովըդ գալ: Եղբօրս առանձին գրելու համար իր հասցէն չունիմ. զինքը կանչէ եւ միասին կարդացէք նամակս, որը այսքան երկարելուս համար ներողամիտ կ'ըլլաս:

Կրկին կարօտով ձեռքերդ կը համբուրենք ես ու Հռոմիկը, եւ կը բարեւենք բոլոր ծանօթներն ու մեզ հարցանողները:

Սիրով ու կարօտով՝

ՆՈՒԱՐԴ»

Երբ այս նամակին պատճառած աղէտին ու առթած ցնցումին հետքերը տակաւ կը սկսին մեղմանալ, Հաւկուր Տօնիկ կը մտածէ իր քրոջ եւ դրացի Հռոմիկին աղատման մասին: Նախ կը սկսի երկարօրէն քրքրել իր յիշողութիւնը՝ մանկութենէն ասդի, ուր եւ վերջապէս կը յաջողի հանդիպիլ Հռոմիկին երբ ան դեռ պարզ աղջնակ մըն էր, լուսնկայ կլոր երեսով, ու կռնակին ձգուած սեւ ու առատ վարսերու երկու հիւսակէններով: Ցիշեց նոյնիսկ որ իր մայրն ալ Թաղի բոլոր աղջիկներուն մէջէն ամենաչատը Հռոմիկը կը սիրէր, եւ անոր կը վստահէր:

Ու Տօնիկ, թէեւ քիչ մը վախվխելով, կը սկսի նորէն ապագայի յոյսեր ունենալ, կարելիութիւններու մասին մտածել, անգա՛մ՝ նոր ամուսնութիւն, ընտանեկան բախտաւորութիւն . . . :

Հաւկուր Տօնիկ անմիջապէս գործի կը ձեռնարկէ, երկար ատենն է ի վեր առաջին անգամն ըլլալով՝ սրտին հետ քսակն ալ լայն կը բանայ, ու կը ղրկէ հարկ եղած բոլոր գումարներն ու օրինական թուղթերը, եւ կը սպասէ, կը սպասէ չարաքինե՛ր ու ամիանե՛ր: Վերջապէս քրոջմէն նամակ մը կը հասնի իրեն, որով ան Հռոմիկին մահը կը գուժէ՝ ըսելով թէ Հռոմիկ իր կրած տանջանքներուն ալ չէր կրցած դիմանալ:

—Տէ՛ր Աստուած, քու դատաստանիդ մեռնիմ,— կը հառաչէ Հաւկուր Տօնիկ իր հոգիին խորէն, եւ կը սպասէ իր քրոջ ժամանումին, որը սակայն կ՝ուշանայ, տարապայմանօրէ՛ն կ՝ուշանայ: Շաբաթներ վերջ, Հաւկուր Տօնիկ ալ չդիմանալով այս տանջալի սպասումին, կը հեռագրէ Հալէպի Հա-

յոց Առաջնորդարանին, տեղեկութիւնները խնդրելով իր քրոջ մասին: Պատասխանը չուշանար.—

«Ջոյրդ Նուարդ ներգաղթողներու խումբի մը հետ այս տեղէն Հայաստան փոխադրուեցաւ. իր մասին տեղեկութիւններ ստանալու համար դիմեցէք Երեւան»:

Հաւկուր Տօնիկի կեանքին աղէտը կատարեալ կ'ըլլայ: Կրնայինն պէս, որ հազիւ գլուխը դուրս հանած իր պատեանէն՝ չամփուրին մահաւէտ խայթը կը զգայ իր վզին վրայ, Հաւկուր Տօնիկ, կսկիծը սրտին մէջ, կրկին կը մտնէ իր խանութը, այլապէս խզելով իր յարաբերութիւնները զինքը շրջապատող ընկերութեան հետ, հո՛ն, անբան անասունի մը նման՝ ինքն իր վէրքը լզելու համար երկար...

Այս բոլորէն ետք, Հաւկուր Տօնիկ գրասենեակս եկեր՝ կը խօսի ինծի.

— Պարոն փաստաբան, հիմա որ համառօտակի լսեցիր կեանքիս պատմութիւնը, կ'ուզեմ որ գրես նաեւ վերջին կտակս: Ա՛լ ժամանակ է: Եօթանասուն տարեկան կ'ըլլամ, հիւանդ եմ ու տկար: Առջի օր գերեզմանատան մէջ երբ ծունգի եկայ Հօրքուրին շիրմին առջեւ, հողին հոտը այնպէս անուշ եկաւ ռունգերուս, որ հազիւ թէ կարողացայ վեր բարձրանալ...: Հա՛, կտակս. արդէն շատ պարզ ու որոշ բան մը պիտի ըլլայ այն: Ինչ որ ունիմ երկու հաւասար մասերու կը բաժնէք. մէկ մասը՝

— Մէկ մասը՝ քրոջդ, պատասխանեցի ես, իր խօսքը կարճի կապելով:

— Ո՛չ, ո՛չ, — չարունակեց ան, ա՛յնպէս խեղճացած:—մոռցայ ըսելու քեզի որ Հալէպի Հայոց Առաջնորդարանի հեռագրէն երկու տարի չանցած ի-

մացայ նաեւ քրոջս մահուան մասին, Երեւանի մէջ, այնտեղ գտնուող մեր ազգակիցներէն: Բայց միշտ անկեալ ըսեմ, որ, անցեալը մտաբերելով՝ հիմա ես ալ կը խորհիմ թէ քոյրս աւելի լաւ ուղին է ընտրած եղեր: Հիմա ան դէթ հայրենի հողին գիրկը կը հանդչի կարօտով, մահուան մէջ միացած իրենները:

Հաւկուր Տօնիկ պահ մը լռեց, ու յետոյ սկսաւ դառնօրէն հեկեկալ: Երբ քիչ մը հանդստացաւ, շարունակեց.

— Ձիս մի՛ մեղադրեր, պարոն վահստաբան. երբ իմ տարիքս գաս, կրնայ ըլլալ որ դուն ալ հասկնաս անյոյսութիւնը ցաւին որ հիմա հոգիս կը խռովէ: Մեռնիլէ չեմ հոգար. մարդ ենք, պիտի մեռնինք. բայց օտար հողին մէջ պառկիլը՝ դժուար, չա՛տ դժուար կուգայ ինծի, պարոն վահստաբան: Ինծի այնպէս կը թուի՝ թէ դերեզմանին մէջն անգամ այս այրող ցաւը պիտի չզատուի հոգիէս, մինչեւ որ իմ աճիւնս ալ խառնուի իմիններուս աճիւններուն:

Ես ալ յուզուած էի, բայց բառ չգտնելով մխիթարելու համար աղաչաւոր ծերունին, գրեթէ մեքենաբար ըսի անոր.

— Ուրեմն մէկ մասը . . .

— Մէկ մասը այս պանծալի երկրին, որ վաստակելու, եւ ազատ ու ապահով ծերանալու պատեհութիւնը տուաւ ինծի:

— Իսկ միւս մասը . . .

— Միւս մասն ալ—երբ որ Աստուած կամի— աճիւններուս հետ երկիր փոխադրել կուտաք, որպէս

պերեզմանիս գին . . . : Գերեզմանս երկրի մէջ թող ըլլայ .— ահա բոլոր խնդիրքս :

Հաւկուր Տօնիկ իր ըսելիքը աւարտած, ծանր քեռէ մը ազատուողի պէս խորունկ չունչ մը քաշելով՝ դուրս եկաւ գրասենեակէս, մինչ ես երկա՛ր նայեցայ իր ետեւէն, գլուխը մատներուս մէջ պտուտքելով աննպատակ :

Տա՛յ Աստուած, որ խնդիրքդ ընդունելի ըլլայ, Հա՛ւկուր Տօնիկ :

ՄԵՐ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՕԳՕՆ

ՄԵՐ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՕԳՕՆ

Ֆառասունի մօտ, բարեձեւ կազմով, կոկիկ հագ–նուած, եւ աչխոյժ շարժուձեւերով մէկն է ան: Ա–մուրի է: Աւելի կը սիրէ օտարներու հետ յարաբերիլ քան թէ հայերու, բայց առանց այս վերջիններուն՝ իր կեանքին մէկ խոչոր մասը դատարկ պիտի մնար: Այս բանը ինքն ալ ըմբռնած ըլլալու է, եւ այս հար–կադրանքէն մղուած է որ ան չէ կրցած բոլորովին առանձնանալ իր հայրենակիցներէն, եւ ոչ ալ իր հայրենակիցները կրցեր են զինքը բոլորովին դուրս հրել իրենց մէջէն: Իր ծնողքը, երկրէն գաղթած պարզ գիւղացի հոգիները, արիւն ու քրտինք խնայած չեն զինքը տեղ մը կարենալ հասցնելու համար, բայց անօգուտ են եղած իրենց ջանքերը: Հակառակ ասոր, երբ կը բարկանայ, իր ծնողաց երեսին չի քաշուիր պոռալու, թէ՝ «դուք Ամերիկան տեսած էք, բայց Ա–մերիկան ձեզ տեսած չէ...»: Այսու հանդերձ միշտ բնակեր է իր ծնողաց հետ... սպասելով անոնց մահ–ուան:

Աւարտեր է նախակրթարանը, բայց բարձրագոյն դպրոցին դասընթացքը կարճ կապելով՝ հեռացած է անկէ՝ «այս կարգի կրթական հաստատութիւնները փոխանակ տղու մը միտքը լուսաւորելու աւելի կը խափանեն զայն» եզրակացնելով վաղաժամօրէն: Եւ որովհետեւ իր սկզբունքին հակառակ կը գտնէր ու–

բիչէ մը չահագործուելու պարագան, ոչ գործարան մտաւ, եւ ոչ ալ արհեստ մը սովրելու հետամտեցաւ: Բայց երկինք զլացած չէր անոր խօսելու լաւ ձիրք, ու. ան, ապաւինելով իր արծաթահնչիւն լեզուին, ապահովագրական ասպարէզը նետուեցաւ, եւ... հոն ալ մնաց:

Սկզբնական կարճատես յաջողութենէ մը վերջ՝ տակաւ չատցան եւ անյաղթելի թուելու աստիճան մեծցան խոչնդոտներն այս ասպարէզին մէջ ալ: Կը զարմանար թէ ի՞նչպէս մարդիկ չէին կրնար դիւրաւ ըմբռնել ինչ որ յայտնապէս նպաստաւոր եւ օգտակար էր իրենց համար: Իր դժուարութեանց պատճառները միշտ դուրսը կը փնտռէր ան, առանց օր մը իր ներսիդին նայիլ փորձուելու:

Ահա այսպէս, կամաց բայց յարատեւօրէն դառնացած մարդ մը դարձաւ ան, մինչեւ որ օր մըն ալ հասաւ այն դիւրին եզրակացութեան թէ իր բոլոր դժբախտութիւններուն պատճառը տիրող դասակարգային անարդար դրութիւնն էր: Հետամուտ եղաւ, գտաւ ու մխացաւ իր նմաններուն: Այդ օրէն ի վեր ան այլեւս չատ քիչ հետաքրքրուած է անհատներու կեանքն ու ինչքը ապահովագրելու գործով: Ան հիմա մեծապէս հատաքրքրուած է ազգերու կեանքերըն ու ինչքերը ապահովելու մե՛ծ գործով:

Կ'ենթադրեմ որ իր այս նոր գործը եթէ նախկին կինէն աւելի չահաբեր չէ եղած իրեն համար, գէթ չատ աւելի լաւ կը յարմարի իրեն: Նախ՝ առտուն անկողնէն կանուխ ելլելու, հոս ու հոն վազվզելու, ատենին հասնելու, ասոր ու անոր՝ արժեմ ու չարժեմին խօսք հասկցնելու, հարկադրանքին տակ չէ: Ցետոյ, այո՛, կայ եւ լեզուի պարագան: Առաջները, որքա՛ն զգուշութիւնով պէտք էր բերանը բանար ան,

Աստուած իմ: Երբեմն պատահեր էր որ լեզուի մէկ անղդոյշ ու ձախաւեր դարձուածք պատճառ դառնար արդէն չինուած գործի մը փլչելուն: Ան հիմա կրնայ առանց վախի իր ուզածին պէս լեզուն փարատել, խօսի՛լ ու խօսի՛լ, առանց հոգն իսկ ընելու թէ այդ ձեւով չինուածը կրնայ քանդուիլ, եւ կամ ալ քաղցրաւածը բնաւ չի չինուիլ, մանաւանդ որ այնքա՛ն խօսելիք բաներ կան իր նոր գործին վերաբերմամբ...

Թէեւ իր աւազանի անունը Գրիգոր է եղած, բայց իր գործի առաջին չրջանին իր հայրենակիցները յարմար տեսեր են զայն կարճեցնելու ԳՕԳՕ-ի. իսկ իր անունին վակցուած ՄԻՋԱԶԳԱԶԳԱՅԻՆ-ը կուգայ իր այս գործի երկրորդ չրջանէն:

Իրիկուն մը հրաւիրուած էի հայ տուն մը ուր հանդիսպեցայ մեր Միջազգային Գօգօին: Եկած է եղեր հրապարակային տօնակատարութեան մը համար թըռուցիկներ ցրուելու գործով, բայց պատեհութիւնը նպաստաւոր դտնելով երեւի յարմար էր տեսեր տեղաւորուելու հոն, ու երկարել իր խօսակցութիւնը: Երբ ես հասայ՝ հեռու աչխարհներէն կը ճառէր ան՝ պոռալով.

— Այո՛, բոլոր հայերս ալ պէտք է որ հպարտ զգանք Սովիէթ Ռուսաստանով, եւ անոր գովքը երդենք ամէն տեղ ու ամէն անգամ: Այս ի՛նչ արդարամտութիւն, ի՛նչ զարգացում, ի՛նչ ուժ ու որոտում.. Եթէ Խորհրդային Միութիւնը չըլլար Գերմանիան չէր պարտուեր, Անգլիան վաղո՛ւց մարսուած կ'ըլլար, ու այս երկիրն ալ ճղնաժամային դրութեան մէջ: Ճափոնի դէմ Ամերիկայի երկու տարուան մէջ չի կրցած ըրածը, Սովիէթ պանծալի բանակը երկու ամիսէն իրագործեց: Եւ դեռ հայրենակիցներ ունինք որոնք...

— Որոնք կոյր են, պինդ գլուխ են եւ արեւի պէս պայծառ այս իրողութիւններուն չեն ուզեր հաւատալ,— մէջ մտաւ տանուտէր Աւագ ամուն:

— Ձի՛չդ այդպէս,— պատասխանեց Միջազգային Գօգօն, եւ ուզեց իր խօսքը շարունակել, երբ Աւագ ամուն կեցուց զինքը, ըսելով.

— Է՛հ, ինչ ըրած, որ այդ չի հաւատացողներէն մէկն ալ ես եմ. ու քանի որ առիթը ներկայացած է, կ՚ուզեմ քիչ մը լուսաբանուիլ:

— Լուսաբանուելու պէտք չկայ. լուսաբանուելու համար հաւատքն է կարեւորը, ու դուն չունիս այդ հաւատքը:

— Բայց ես հոն չէի, որ . . .

— Ե՛ս ալ հոն չէի:

— Աչքերովս տեսած չեմ, որ . . .

— Ես ալ աչքերովս տեսած չեմ: Հաւատալու համար աչքերով տեսնելը անհրաժեշտ չէ:

— Բայց,—շարունակեց Աւագ ամու,— մէջտեղը դաշնագրութիւն կայ, պաշտօնական դրութիւններ կան, կառավարական ցուցակներ կան, հաղորդագրութիւններ եւ տեղեկագիրներ կան, անհերքելի թիւեր կան, որոնք . . .

— Որոնք ինծի համար բնաւ ալ ընդունելի չեն: Դուն այդ իմպերիալիստական – կապիտալիստական բարբաջանքներուն մի՛ հաւատար, Աւագ ամո՛ւ:

— Հապա որո՞նց հաւատամ:

— Անդիէն ըսուածներուն . . . —կտրեց խօսքը Միջազգային Գօգօն:

Երկրի մարդ էր Աւագ ամուն,— իր տան մէջ իր հիւրին հասցէին ծանր խօսք մը չարտասանելու համար, ինք եւս լռեց:

Նկատելով այս բոլորը, եւ ճնշող մթնոլորտը

մեղմելու համար, ու խօսակցութեան նիւթը փոխելու յոյսով, դիմեցի Միջազգային Գօգօ-ին.

— Անշուշտ, դուք եւս լսած ըլլալու էք, որ խումբ մը սրտցաւ ու ձեռներեց հայեր Էմըրսընի մէջ տարեցներու տուն մը հիմնելու գաղափարն յղացեր են, անապաւէն հայ պապիկներու եւ մամիկներու վերջին օրերը այս աշխարհի վրայ քաղցրացնելու եւ արեւուտ ընծայելու յոյսով: Այդ արժանաւոր ձեռնարկին չօշափելի օգնութիւն մը ապահովելու մտադրութիւնով՝ կարգ մը հայրենակիցներ իրարու քով բերեր եմ այս քաղաքին մէջ: Զեղի ալ դիմում պիտի կատարէի, բայց լաւ եղաւ որ հոս հանդիպեցանք իրարու: Վստահ եմ որ օգնութիւննիդ պիտի չի ձլանաք այս գործին:

Վայրկեան մը շուարած մնաց ան, ու յետոյ, ցասումի նշոյլ մը իր աչքերուն մէջ, պատասխանեց.

— Պարո՛ն, իրաւ է թէ իմ ծնողքս ալ հայեր են, բայց հայ ըլլալէ առաջ մեծ եմ ես. ու մենք, մանաւանդ իր ողն ու ծուծով դրամատիրական այսպիսի երկրի մը մէջ, այդ կարգի անարդիւն ու չիմարական ձեռնարկներու նպաստելու աննեղելի տրամարութիւնը չենք կրնար գործել:

— Բայց, խնդրե՛մ,— աւելցուցի ես զարմանքով ու վրդովումով,— ինչպէ՞ս կարելի կը գտնէք նման բարեսիրական ձեռնարկ մը անարդիւն եւ չիմարական անուանելու, երբ ան կոչուած է դէթ չափով մը մեղմելու մարդկային ցաւն ու տառապանքը այս երկրի վրայ:

— Մարդկային ցաւն ու տառապանքը ժամանակաւորապէս մեղմելու գաղափարը,— պատասխանեց ան,— իր բնոյթով կապիտալիստական է. անիկա հատու զէնք մըն է մեզի դէմ գործածուած՝ զոր

պէտք է փչրել անխնայ: Մենք կոչուած ենք մարդկային ցաւն ու տառապանքը սրբելու–վերացնելու դործով, եւ որքան մեծ ու զարհուրելի ըլլան այդ ցաւերն ու տառապանքները տուեալ երկրի մը մէջ, ա՛յնքան լաւ մեզի համար: Ի՞նչ կրնան արժել քանի մը ծերեբոու, դատապարտուածներու, եւ նոյն իսկ քանի մը մեծ ու փոքր ազդերու, կայսրութիւններու կեանքերը այն մեծ նպատակի իրագործման համար, որուն անունով ճամբայ ինկեր ենք ու կը քալենք: Այդ նպատակի իրագործման համար՝ ամէն հնարք ու միջոց ներելի եւ արդարանալի են մեղի համար, ինչպէս որ եղած են այսօրուայ փառաբանուող կայսրութեան մը համար...: Մանաւանդ որ մենք կ'աշխատինք մարդկութեան ճնշող մեծամասնութեան վիճակը բարելաւելու, ոչ թէ աւի մը պարապիտ չահագործող–տիրապետողներու. ուրեմն «ձայն բազմաց, ձայն Աստուծոյ» է մեր նպատակը...

— Ուրեմն՝ ...— հարց տուի ես չեշտակի:

—Ուրեմն՝ —պատասխանեց ան— իմ անունս դուրս կը ձդէք այդ ցանկէն:

— Կը տեսնեմ որ,— չարունակեցի ես,— դէթ պարզօրէն խօսելու առաքինութենէն զուրկ չէք դուք. բայց ձեր նպատակին հանդէպ ձեր մատուցածը արդի ծառայութենէն անդին չանցնիր...:

* * *

Բաւական ժամանակ անցած էր այդ օրէն, երբ առտու մը Աւագ ամուն զիս զտնելով՝ ըսաւ.

— Անշուշտ մոռցած չես Միջազգային Գօգօն, որուն հանդիպեցար մեր տանը մէջ: Հիւանդանոցն է խեղճը հիմա, եւ բոլորովին դժբախտացած: Լաւ կ'ըլլայ որ անգամ մը այցելես իրեն:

Քանի մը օրեր վերջ այցելութիւն մը տուի անոր հիւանդանոցին մէջ: Ծեր մայրը միայն նստած էր անոր անկողնին քովիկ: Մտերմօրէն բարեւեցի զինքն ու իր ծերունի մայրը, եւ նստեցայ այս վերջինի կողքին: Քալալերանքի քանի մը խօսքեր ըսելէ վերջ՝ հարցուցի իր ե՞րբ եւ ի՞նչպէս հիւանդացած ըլլալու մասին:

— Երբը՝ երեք ամիս առաջ էր,— պատասխանեց ան,— իսկ ինչպէսը՝ ես ալ չեմ գիտեր...

Զգացի որ հոգեկան ծանր ճշում մը կը սեղմէր իր կոկորդը՝ խափանելով արտայայտութեան ամէն դիւրութիւն: Թողուցի որ հանդարտի քիչ մը: Ծերունի մայրը աղդուելով տղուն ցոյց տուած յուզումէն, ձայնեց ողբագին.

— Վա՛խ Գրիգո՛րս, վա՛խ ձագուկս:

— Հանդարտէ՛, մայրի՛կ, ըսի, այս օրերն ալ կ'անցնին: Կը յիշե՞ս որ երկիրը կ'ըսէին՝ կերթան սեւերն ու դեւը, կուգան այդն ու ադեւը: Զաւակդ նորէն տուն կը տանիս, ու այն ատեն...

Հիւանդը որ մինչ այդ քիչ մը հանդարտած ըլլալ կը թուէր, դառնալով ինծի, հատիկ հատիկ ու յստակ բառերով արտասանեց իր միտքը.

— Չէ՛, «այն ատեն»ը ալ քնաւ պիտի չըլլայ, ես կը վախնամ:—

Ու հետեւող խօսակցութեան մէջոցին ան պատմեց ինծի թէ ինչպէս երեք ամիսներ առաջ, իրիկուն մը, իրենց իսկ տան մէջ իրեններուն հետ ունեցած գերադրդիռ վիճաբանութեան մը պահուն՝ յանկարծական կաթուածով մը իր մարմնոյն ձախ մասը անդամալուծուած էր: Թէ ինչպէս կանչուած մասնագէտները շատ քիչ յոյս էին յայտնած իր վիճակի մասին: Թէ ինչպէս իրեններէն լքուեր էր տակաւ, եւ մէկ

կողմ նետուեր, ինչպէս մարդիկ մէկ կողմ պիտի նետէին կոտրուած կաւէ սման մը, որուն այլ պէտք չունէին: Գիտեմ՝ անոնք պետական գանձարան չունին, միջոցներէ զուրկ են նիւթապէս ինծի օգնելու, բայց ընկերական – բարեկամական այցելութիւն մը, ինչպէս ձերինն է, կրնար ինծի հոգեկան եւ ֆիզիքական մեծ մխիթարութիւն մ'ըլլալ եւ նպաստել ապաքինմանս...

— Այս բոլորին մէջ մէկ մխիթարական կէտ կայ որը խոստովանելու ա՛լ պիտի չամչնամ,—չարունակեց ան:— Կը յիշե՞ս ամիսներ առաջ Աւազ ամուենց տան մէջ մեր ունեցած տաք վիճաբանութիւնը:

— Կը յիշեմ,— ըսի:

— Լա՛ւ. ուրեմն պիտի հասկնաս եթէ կարճ կերպով ըսեմ՝ թէ հիմա հոս պառկողը նոյն Գրիգորը չէ: Այն գիշեր, տուն վերադարձիս, կեանքիս մէջ առաջին անգամն ըլլալով փորձեցի ինքզինքս ու շրջապատս ազնուօրէն քննական ջնահատութեան մը ենթարկելու, որ չափով որ կրնայի, անշուշտ: Այդ ժամէն հաւատք մը արթնցաւ մէջս դէպի իմ ժողովուրդը, որը խլրտաց ու խորունկցաւ յարատեւօրէն: Ցաջորդական չարաթներուն մէջ, փոփոխութիւնը որ տեղի ունեցաւ իմ մէջս, չա՛տ ցաւագին եղաւ: Բայց աղէ՛կ եղաւ որ կատարուեցաւ այն. . . .

— Ուրեմն՝ . . .—աւելցուցի ես ժպտելով:

— Ուրեմն՝ այն խումբ մը հայրենակիցներու ցանկին վրայ իմ անունս ալ աւելցուր, ու սրտագին բարեւներս տար Աւազ ամուին: Երբ ոտքի ելլեմ, առաջին անգամ իրեն պիտի այցելեմ,—չինարարութիւնը տունէն պիտի սկսիմ,— վերջացուց ան:

ԹԱՂՄԱՆԱԿԱՆ

ԹԱՂՄԱՆԱԿԱՆ

Մեր գաղութի ժամուն սիրունիկ չէնքը, իր քիչ մը քովընտի ինկած մուտքով, դիւրութեամբ կանգնուած չէ: Հայ ժողովուրդին ամէն բանի ներհակն ընելու որոշ հակումը անգամ մըն ալ երեւան եկաւ, երբ սա վերջին համատարած տագնապի ամենամութ օրերուն՝ ժամ մը չվինելու որոշումը տրուեցաւ: Ջես դիտեր ինչո՛ւ տենդի մը թափով այս որոշումը վճխուի մը բնոյթն առացաւ, ու ծաւալեցաւ տունէ տուն, անհատէ անհատ, եւ ահա առանց երկարն ու բարակը մտածելու, հապճեպով, լաւ փողոցի մը վրայ, դռմչու կաշիի մը տարածութեամբ կտոր մը հող դնուեցաւ: Հազարներ հաւաքուեցան չվինութեան գործին համար, ու երբ առաջին ցլցը դետնին մէջ զարնելու ժամանակն հասաւ, ա՛յն ատեն մէյ մէյն նկատեցին որ դնուած հողին ձեւն ու ծաւալը խոտոր կը համեմատէր անոր վերեւ բարձրանալիք չէնքի ձեւին ու ծաւալին, եւ թէ Հայաստանեայց Եկեղեցին նման պարագաներու համար իր մասնաւոր ու դարերով նուիրագործուած կանոններն ունէր, զորոնք անտեսելը կարելի չէր:

Այն ատեն տէրտէր, ճարտարապետ, դերձակ ու կօշկակար իրար անցան, չարաքներով ժողով ըրին ճար մը, ճամբայ մը գտնելու համար այս անել կացութենէն: Տէր հայրն իր մօրուքով, ճարտարապետն

իր գործիքով, դերձակն իր չափով, ու կօշկակարն իր կաղապարով՝ ինկան հողին վրայ, օրերով մտմըտացին, չափեցին, ձեւեցին, քաշեցին ու քաշքշեցին, եւ, ի պատիւ իրենց պէտք է ըսել, որ վերջապէս կըրցան դուրս գալ այս դժուարին կացութենէն, Ի՛հ, ժամուն մուտքը քիչ մը քովնտի՛ ինկաւ, սանդուխնեւրուն ձե՛ն աւրուեցաւ, եւ կամ ալ տեղ տեղ գծերու ներդաշնակութի՛ւնը հարկ եղաւ կոտրել· լա՛ւ, արդէն կատարեալ բան չի կայ, եղրակացուցինք, եւ այդքանն ալ մենք ներեցինք անոնց:

Հարկ կա՞յ յիշելու, սակայն, որ այս նախապէս ստեղծուած սրտառուչ համաձայնութիւնը չի քալեց չինութեան գործին համընթաց: Հազիւ չէնքին հիմերը ղրուած էին՝ երբ չինութեան յանձնախումբը փոխեցին, տանիքը չի գոցուած՝ ճարտասպետը վար առին, ու չէնքը չի լրացած՝ քահանան փախցուցին...

— Շինութեան յանձնախումբին կէսն ապիկար են, կէսն ալ զեղծարար. պէտք է որ փոխուին...

— Ճարտարապետին գործը չի գիտեր, հաւատարիմ չէ, գաղտնի կը չորթէ, պէտք է վար առնել..

— Տէր հայրնիս՝ տխմար, կարգին անարժան, չօպան է, չօպան. պէտք է որ ճամբենք, մեզի պէտք չի դար աս տուտ տէր պապան...

Այսպէս խօսեցան ու աղմկեցին, կրքով դատեցին, դատապատեցին. որով տարիներու յամառ աշխատանքով հաղիւ կարելի եղաւ այդ սիրուն չէնքը երեսան բերել, ծովուն փոթորկայոյզ ալքերէն դըժուարութեամբ հանուած մարգարիտի մը պէս:

Շաբաթ օր մըն էր, երբ մեր այս ժամուն առջեւէն անցած պահուս լսեցի Տէր Հօր բարկացոտ ձայնը, ու հետաքրքրութենէ մղուած՝ ներս մտայ: Տէր

Հայրը կը պօռար լինչի անծանօթ մարդու մը երեսին, հինգ տոլարնոց մը ճօճեցնելով օդին մէջ.

— Չէ՛, անզգա՛մնեք, դուք ղիս խաբեցիք, հինգ տոլարը շատ քիչ է, պէտք է լմանը վճարէք:

— Աւելին չի մնաց որ տանք,— առարկեց անծանօթը:

— Այրիչ մեռելաթաղին լման վճարեցիք, չէ՞,— պնդեց Տէր Հայրը:

— Հա՛, վճարեցինք,— կմկմաց անծանօթը:

— Ծաղկավաճառին լման վճարեցիք, չէ՞:

— Հա՛, վճարեցինք:

— Գերեզմանատան լման վճարեցիք, չէ՞:

— Հա՛, վճարեցինք:

— Ուրեմն Հայ կեղեցիին իրաւո՞ւնքը ինչու լման պիտի չի վճարէք, երբ ձեր հանդուցեալը պարտկողը մե՛նք եղանք: Հա՛, լինչի՛ նայիր, հա՛, լինչի Պոլսեցի տէր պապա կ'ըսեն: Դուն Սամաթիոյ քարաւինները պատե՞ր ես...

— Չէ՛, չեմ պատեր:

—Ուրեմն որքան չուտ լման դումարը ցնծաք, այնքան լաւ ձեղի համար:

— Աւելին չի կա՛յ, ա՛յդչափ է. չես ուզեր նէ ա՛տ ալ ետ տուր, դնա անոնցմէ լմանը գանձէ:

— Օ հօ՛. մօրդ խելացի տղան դո՞ւն ես. աս ա՛լ ետ չի գար, բայց մնացորդը պիտի գանձե՛մ, դիտացած ըլլաս ասիկա:

Ու ճիշդ այդ պահուն տէր հայրը դէպի եկեղեցին մուտքի դուռը գառնալով ու ղիս նկատելով հոն՝ իր քովը կանչեց.

— Խնդրե՛մ, լսէ՛, թէ այս մարդիկը ի՛նչ խաղ խաղցան իմ դլխուս, եւ հիմա ալ անամօթաբար ելեր

եկեղեցիին իրաւունքը երեք քառորդով զեղչել կը յանդգնին: Լսէ՛ որ պատմեմ, չէ նէ պիտի պայթիմ:

Անծանօթը ուզեց հեռանալ, բայց Տէր Հայրը ա-նոր օձիքէն բռնելով կեցուց.

— Չէ՛, պիտի կենա՛ս, պիտի կենա՛ս, ու խելօք տղու մը պէս ալ մտիկ պիտի ընես:

Ու Տէր Հայրը պատմեց.

— Անցեալները այս մարդիկը դիս կանչեցին նըն-ջեցնալի մը թաղման արարողութիւնը կատարելու համար իրենց ակումբին մէջ: Ինծի ըսին որ մեռնողը աղքատ մէկն է, եւ բաւական էր որ մինակս երթայի. ես ալ պայուսակս առի, եւ հոգաբարձութեանս հրա-մանով՝ որոշեալ ժամուն ակումբն էի: Ակումբէն ներս մտնելուս պէս, սակայն, տեսայ որ դուռը եաե-ւէս գոցեցին, բայց այդատեն ես չար բան մը չի կը-ռահեցի, եւ ո՛չ ալ որեւէ կասկած ունեցայ թէ գըլ-խուս խաղ մը պատրաստած կրնային ըլլալ: Զգես-տաւորուելէս վերջ՝ դագաղին քով առաջնորդեցին դիս, եւ ի՞նչ տեսնեմ որ հասնիք. հանգուցեալը պատ-կեցուցեր էի դագաղի մը մէջ, որուն վրայ վարդեր ու կարմիր լաթ մը փռուած կար, սակայն ոչ դագա-ղին վրայ եւ ոչ ալ հանգուցեալին դլխուն վերեւ խաչ տեսայ: Բարեբախտաբար հետս խաչ մը տարեր էի, ու երբ ծռեցայ որ զայն պայուսակէս դուրս հանեմ, անոնք ըսին.

— Տէ՛ր Հայր, նեղութիւն մի քաշեր, ատոր պէտք չի կայ . . .

— Շուրջս նայեցայ, քսանի հասնող ներկաները աչքերնին լայն բացած ինծի կը նայէին: Անոնցմէ մէ-կը մխայն կը ճանչնայի, եւ ան ալ խորհուրդ տուաւ ինծի որ չ'առարկեմ: Բանը բան չէ, գուշակեցի ան-

մինչապէս, եւ ինքնիրենս ըսի՝ հը՛լա սա մէկը կլլենք, գայթակղութեան տեղի չի տալու համար, նայի՛նք ինչ դուրս պիտի գայ, մանաւանդ որ դուռ ու պատուհան ալ գոց են:

— Սխա՛լ ես, Տէ՛ր Հայր, պատուհաններըը գոց չէին,— առարկեց անծանօթը:

— Է՛ին՝ չէ՛ին. պատուհանէ՞ն դուրս պիտի ելլէի, ծօ՛ ապուշ,— պօռաց Տէր Հայրը անոր երեսին:

— Չէիր կրնար ելլել՝ կրնայիր հիմակու նման պօռալ, օդնութիւն կանչել, եթէ վախցար:

— Վախնա՛լ,— խօսեցաւ Տէր Հայրը արհամարհանքով, եւ ճակատին քրտինքը սրբելով,— եթէ բոլորդ բոժոժաւոր դեւեր ալ ըլլայիք, դարձեալ չէիք կրնար ինծի վախցնել: Վա՛խնալ...:

Սակայն ես պէտք էր աճապարէի. մի ժամանակ կը փափաքէի Տէր Հօր պատմութեան վերջաւորութիւնն իմանալ, ասոր համար դառնալով անծանօթին՝ ըսի անոր.

— Եթէ չի մինչամտելու չափ համբերող ըլլաք, քանի մը խօսքով Տէր Հայրը իր ըսելիքը կրնայ վերջացնել:

— Քանի՞ մը խօսք. չէ՛, այդ մէկ օրուան քանի մը ժամերուն ընթացքին գործուած անաստուածութեան պատկերը լման կարենալ տալու համար քանի մը հաստատիւր հատորներու պէտք կայ: Դուն չե՛ս գիտեր. այս բարբարոսները այդ օրը խաչեցին ինծի, խաչեցի՛ն:

Անծանօթը լուռ մնաց, ու Տէր Հայրը չարունակեց.

— Հա՛. աւելի մօտեցայ հանգուցեալի մարմնին, եւ աչքերս մթնեցին երբ անոր դրպանէն դուրս ցըց-

ւած օղիին չիշը տեսայ. քիչ մը լա՛ւ նայիմ, ըսի, եւ անոր լանջին վրայի դրպանին մէջ փամփուշտներու պէս չարուած սիկարները տեսայ: Տէր ողորմեա, ըսի, գէշ երա՞զ է սա թէ դժխեմ երեւակայութիւն, եւ աչքերս լայն բացած կրկին նայեցայ եւ այս անգամ ննջեցեալին ձեռքերուն մէջ, որոնք անոր կուրծքին վրայ կը հանգչէին, աւետարանի պէս բռնուած՝ տրցակ մը փինճէրլի խաղաթո՛ւղթ տեսայ... կըրնաս երեւակայել այն արդար զայրոյթը որով սիրտս ու հոգիս բոցավառուեցան այդ րոպէին. ու ես դառնալով անոնց ըսի.

— Ջէ՛, հայրենակիցնե՛ր, աս մեռելը այս վիճակով ես չեմ կրնար թաղել. տարէ՛ք ո՛ւր որ կ՚ուզէք, տուէ՛ք որու որ կ՚ուզէք, մեր եկեղեցին ասանկ բան ընդունիլ չի կրնա՛ր, եւ չուրջառս հաւելով, ու պայուսակս ալ վերցնելով չիտակ դէպի դուռը քալեցի, որը կղպուած էր գիտէի, բայց որը բանալու համար որոշեր էի կեանքս անգամ զոհել, եթէ ատոր պէտք ըլլար:

— Աստուծոյ պաշտօնէի մը հանդէպ ցոյց տըրուած ի՛նչ լալի՛րշ ընթացք. ո՞վ պիտի յանդգնէր անոր ճամբան գոցելու:

Բայց հազիւ խօսքս լրացուցեր էի, երբ զարմանքով նկատեցի որ Տէր Հօր դէմքը թեթեւ մը այլայլեցաւ, կարծես անհանգիստ ստուեր մը ինկաւ անոր վրայ, եւ հոն ալ մնաց. բայց ան չարունակեց.

— Հա՛. դրան հասած չէի երբ չորս ուժեղ բազուկներ զիս կեցուցին: Մէկը սպառնական խօսեցաւ.

— Այս թաղումը պիտի կատարե՛ս, Տէր Հայր: Մեր ընկերը կը սիրէր օղին, ծխախոտը, թղթախաղը. պատճառ չի կայ որ մենք իր այս վերջին փափա-

քը չի կատարենք, երբոր իր միւս բոլոր փափաքները անկատար մնացեր են:

— Ես գործ չունիմ հանդուցեալին փափաքներուն հետ, ես գործ ունիմ մեր եկեղեցական կանոններուն հետ, որոնք թոյլ չեն տար ինծի այս թաղմանական կարգը կատարելու, պատասխանեցի ես քիչ մը կակուղ, միաժամանակ ջանալով բացատրել անոնց ծանրութիւնը կացութեան որուն մէջ հրել կ'ուզէին զիս բռնութեամբ: Այս ձեւով կը յուսայի նաեւ առաջքն առնել պատահելիք որ եւ է անախորժութեան:

— Անչուշտ կրցաք խօսք հասկցնել անոնց, Տէր Հայր, խօսեցայ ես արդահատանքս հազիւ զսպելով:

— Խօսք հասկցնե՛լ... ատո՞նց: Ի՛նչ լեզու որ թափեցի ատոնց առջեւ, եթէ վայրենի քիւրտի մը գլխուն թափած ըլլայի, հաւատացէ՛ք որ քրիստոնէութիւնը ընդունել կրնայի տալ անոր:

— Դուն այն ըսէ, Տէ՛ր Հայր, վերջաւորութիւնը ի՞նչ եղաւ,— հարցուցի ես անհամբեր:

— Վերջը պատմութիւն մը միտքս ինկաւ. ըսի, սա մարդոցը առակով փորձեմ խօսիլ, կրնայ ըլլալ որ զիս հասկնան. ու դառնալով այն մէկին որ կը ճանչնայի, եւ այն միւսներուն՝ որ զիս շրջապատեր էին՝ ըսի. Գրիգո՛ր, զա՛ւակս, ու դուք բոլորդ ալ որ հոս էք, մէկ րոպէ մտիկ ըրէք ինծի, իրական կեանքէ փոքրիկ դէպք մը պատմեմ ձեզի, եւ կրնայ ըլլալ որ զիրար հասկնանք:

— Ձե՛նք ուզեր. պէտք չի կա՛յ,— պօռացին ոմանք:

— Ժամանակը արդէն ուշ է. գիտցածդ քեզի պահէ,— կանչեցին միւսները: Բայց ես մտիկ չ'ըրի

եղած սպառազէնքներուն. ծառի պէս տեղս կանգնած մնացի:

— Շիտակը ըսէ՛, Տէ՛ր Հայր, եղէգի պէս կը տատանէիր,— խօսեցաւ անծանօթը:

Այս անգամ ալ Տէր Հայրը կարեւորութիւն չուզեց տալ անծանօթի դիտողութեան, եւ առանց դադար առնելու իր խօսքը շարունակեց.

— Ջնքուշցի բարեկամիս մէկը օր մը պատմեց ինծի թէ...—դեռ խօսքս բերանս էր, ըսաւ Տէր Հայրը, երբ տեսայ որ կայտառ դիմագծով երիտասարդ մը զատուելով միւսներէն մօտեցաւ ինծի, ու դառնալով ըսաւ անոնց.

= Մէկ րոպէ լռութիւն. մտիկ պիտի ընէ՞ք, չէ նէ...

— Ասոր վրայ աղմուկը դադրեցաւ, ես ալ սիրտ առի, շարունակեցի,—Ջնքուշցի բարեկամիս մէկը օր մը պատմեց ինծի թէ իրենց գիւղաքաղաքին մէջ Աբթին անունով կօշկակար մը կայ եղեր, խանութին ալ մզկիթին կից: Օր մը լեռնական քիւրտ մը երկու աւանակներու վրայ փայտ բերցած քաղաք կուգայ. փայտը կը ծախէ, եւ աւանակները երկու տղոց կը յանձնէ որ արածելու տանին, եւ քանի մը ժամ յետոյ գանոնք մզկիթին դուռը բերեն: Երբ քիւրտը պատրաստ կ'ըլլայ մեկնելու, դեռ տղաքն ու աւանակները վերադարձած չեն ըլլար. ու ան ճարահատ կը դիմէ Ուստա Աբթինին.

= Ո՛ւստա, մեր աւանակները դեռ չեկան. տէլալ մը կանչել տուր:

= Տէլալի պէտք չի կայ, քիրվէ, կ'ըսէ Ուստա Աբթին.տը մինարէն կը տեսնե՞ս, ըտենց բաներու համար չինած են. գնա՛ էտեւի պզտիկ դռնէն վեր ել դը-

լուսը, հըմը վար չի նայիս, ուժո՛վ կանչէ. —Հէ՛յ, աւանակները բերէ՛ք. տի բառնա՛նք.— ըն առենը տղաքը կը լսեն, աւանակները կը բերեն....

Տղէտ քիւրտը կը հետեւի Ուստա Աբթինի դիտումնաւոր կերպով տուած չար խորհուրդին, բայց ծեծի տակ դուրս կը հանուի այդ քաղաքի սահմաններէն:

—Հիմա դո՛ւք ըսէք, ըսի անոնց, ամօթ չէ՞ ձեզի, ինծի, եւ մեր եկեղեցիին սուրբ անուան, որ ստիպէք զիս պօռալու՝ «Հէ՛յ, աւանակները բերէ՛ք...» Այս որ ըսի, չորս կողմերէն վրաս յարձակեցան: Եթէ քովս կեցող երիտասարդը չ'ըլլար, զիս հում հում պիտի ուտէին:

— Հէքեաթ պատմել սկսար, Տէ՛ր Հայր. եթէ հոն եղողները գայլեր ըլլային, քեղ ալ կը լափէին, այն երիտասարդն ալ,— խօսեցաւ անծանօթը:

— Վա՛յ անօրէններ, վա՛յ. դուք էի՞լ որ չուրջառս նորէն բռնի հագցնել տուիք ինծի. բռնի դազաղին վրայ տարիք, ննջեցեալին կարգը բռնի կերպով կատարել տուիք ինծի. էիտնափ ընելու պէս զիս դերեզմանատուն տարիք, ու վերադարձին ալ, դեռ կէս ճամբան՝ ինքնչարժէն դուրս ըրիք: Ա՛հ, սուրբ խաչը վկայ, արիւննիդ ծծեմ հոգիս չի պաղիր:

— Ուրեմն այս մարդիկը այդ բոլոր մեղաւոր բաները բռնի կերպով կրցա՞ն կատարել տալ քեզի, Տէ՛ր Հայր. քեզի՝ որ Աստուծոյ արդար զայրոյթովը լեցուեր էիր, կ'ըսէիր,— հարցուցի անոր պատմութեան այդ կերպ վերջաւորութենէն յուսախաբուած:

Անծանօթը ուսերը թօթուեց՝ կարծես ըսել ուզե-

լով թէ այդ մասին ինքը կարծիք չէր կրնար յայտնել. մինչ Տէր Հայրը վրդովուած իմ խօսքերէս, իր բարկացոտ նայուածքը ինծի յառելով, պատասխանեց.

— Դո՞ւն ինչ կ'ըսես, ա՛յ մարդ. իմ նեղութիւնս ինծի հերիք չէ՞. քեզի՞ ալ խօսք պէտք է՝ հասցկնել: Դուն ըլլայիր իմ տեղս ի՞նչ պիտի ընէիր: Աստուածացայ, ոտքովս ո՛րջը մտա՛յ. կերպով մը գայլին ճանկերէն կրնալ ազատիլն ալ ինքնին քաջութիւն մը չէ՞. թէ չէ՝ դո՞ւն ալ կ'ուզէիր որ գայլերուն կերակուր դառնայի...

— Նման պարագայի մը օծեալ պաշտօնեային համար կարեւորը կերպը՛ն է, ու ոչ թէ կրնալ ազատիլը,— պատասխանեցի ինքս եւս վրդովուած, ու հեռացայ:

Շաբաթներ անցան. օր մը Տէր Հայրը փողոցին վրայ ինծի հանդիպելով՝ կեցուց զիս, եւ ըսաւ.

—Հը՛մ, քեզի ըսի, չէ՞, ինծի Պոլսեցի Տէր Պապա կ'ըսեն. կակուղին հետ կակուղ, սէրթին հետ ալ՝ սէրթէ՛ն սէրթ կ'ըլլամ: Նայէ՛, վերջապէս հինգին տեղ քսանը գանձեցի այդ անօրէններէն. ա՛լ զիս չի պախարակես...:

Ես՝ առանց պատասխանելու, ու մտածկոտ՝ ճամբաս շարունակեցի:

ՇԻՐԻՄՆԵՐԸ

ՇԻՐԻՄՆԵՐԸ

— Մեռելոցի առաւօտն է, հին օրերու իմ սիրելի՛ բարեկամ, եկուր քեզի հետ միասին սա ծաղկաւէտ բլուրն ի վեր բարձրանանք, ուր քաղաքին ամէնազգի գերեզմանները շարք շարքի վրայ կը հանդչին նոճի–ներու ստուերներուն մէջ գաղտնապահ, ապրողնե–րուս դեռ անծանօթ եղբայրական ու սրտառուչ դը–րացնութեամբ մը: Եկո՛ւր, այս այն օրն է երբ ողջե–րը կ՝արտասուեն, ու մեռելները ծաղիկներու դունա–վառ լեզուովը կը խնդան, դէթ անո՛նք՝ որոնց յիշա–տակը ժամանակին կորստաբեր ձեռքը դեռ սրբել չէ կրցած: Եկուր անցնինք բախտաւորին ու անբախտին ալ հողակոյտին առջեւէն, ու դուն պատմէ՛ ինծի ա–նոնց անցեալէն, որքան որ յիշողութիւնդ կը զօրէ: Գիտե՛մ, դո՛ւն ալ ծեր ցեղ ես, ու դեղեւկոտ ծուն–գերուդ վրայ ողջ մարմինդ կ՝երերայ, բայց անցեա–լին արձագանդը հին օրերու կանչի մը պէս սիրական՝ թո՛ղ ուժաւորէ քու հոգիդ:—

Բարեկամս, անուշ ժպիտը երեսին, պատասխա–նեց.

—Կուգա՛մ, բայց ո՛չ այդ դլդլան լեզուիդ հա–մար. այլ, չիտա՛կը՝ ե՛ս ալ կարօտցեր եմ այդ տեղ–ուանքը:—

— Ուրեմն՝ աւելի՛ լաւ:

— Մինակ թէ . . .

— Մինակ թէ՝ ի՞նչ . . .

— Չիս այդ տեղուանքը չի Թողուս— խօսեցաւ ան ցած ձայնով մը, ու աչքերը լեցուեցան:

Օդը զով էր, երկինքը ջինջ, եւ ամբողջ գերեզ– մաննոցը երանաւէտ արեւով մը ողողուած՝ երբ տեղ հասանք: Բլուրն ի վեր մագլցող ճերմակ ճամբա– ներէն ժողովուրդը արդէն հասած ու լեցուցած էր ծաղկազարդուած հեռուները: Մենք կը քալէինք զով զովի երբ Բարեկամս յանկարծ կեցնելով զիս փոսա– ցած հողակոյտի մը առջեւ, մրմնջեց տրտմօրէն.

— Ո՛ւղղ թէլլօ Ցակոբ, ոչ քար ունի, ոչ ալ գինքը յիշող մը: Երեսուն տարին քիչ ժամանակ չէ աննչան, անչիրիմ մնացած գերեզման մը կրնալ ճանչալու համար,— եթէ այս անկիւնը պառկած չ'ըլ– լար, կրնայ ըլլալ որ ես ալ իր տեղը մոռցած ըլլայի: Այս երկրին մէջ պզտիկ կլօրակ մը եղաւ իր կեանքը ամբողջ, տունէն գործարան, գործարանէն տուն՝ տինկի պէկիրի պէս բերանը կապած դարձա՛ւ ու դարձաւ երկար տարիներ, չի կերաւ, չի խմեց, խը– նայեց ու խնայեց՝ չուտով երկիր կրնալ վերադառ– նալու համար: Օր մ'ալ լուր բերին թէ Թէլլօն հի– ւանդ է եւ գիս կը կանչէ:

— Գացի՞ր:

— Գացի՛, գացի. երթած չըլլայի: Ո՞եղբը պառ– կեր էր, քովը մարդ չի կար, ոտքերը ուռեր՝ սաստիկ կը տքար:

—Վա՛յ Ցակոբ աղբար, աս հիւանդութիւնը վա– ղո՞ւց է վրադ:

— Վաղուց է, օղո՛ւլ, վաղուց— ըսաւ:

= Բժիշկ մը կանչեմ,— ըսի ցաւելով:

— Մի՛ կանչեր, ըսաւ. բժիշկի ձեռք իկնողը՝

տեղէն չէ էլեր։

= Հիւանդանոց տանիմ քեզ,— ըսի։

— Հոնց հիւանդանոցը մտնողը՝ դուրս չէլար,— ըսաւ։

= Ա՛լ ինչո՞ւ դիս կանչեր ես,— ըսի սրտնեղած։

— Բեղի կանչեցի որ գործերս չուտ մը կարդէ դնես. վիճակս չի ծանրացած դիս ճամբայ հանես։

= Դէպի ո՞ր կողմը,— հարցուցի չուարած։

— Դէպի ո՞ր կողմը,— կրկնեց զարմանքով, աչքերը լայն բացած՝ հերոստ նայելով,— երկի՛ր, ծո՛ երկի՛ր. հոն որ հասնիմ նէ՝ կաղէկնա՛մ, Աստուածվկայ. դիտի՛մ կ'աղէկնամ, ա՛խ, ըն մեր հո՛ղը կոխիմ՝ կ'աղէկնամ, ա՛խ, ըն մեր ջուրը խմիմ՝ կ'աղէկնամ . . .

— Ցետոյ ի՞նչ եղաւ։

— Ի՞նչ կրնար ըլլալ, կարօտը սրտին՝ գինք հոտ բերինք . . .

— Ու բերելէ՞ն վերջ։

— Օ՛ . . . իր մէկ եղբօրորդին մէջտեղ ելաւ, անոր ունեցածին տիրացաւ, բայց տիրո՛ւն դերեղմանը անտէր թողուեցաւ, —վերջացուց Բարեկամս յուսահատօրէն գլուխը շարժելով։

Առանց աւելի բառ մը խօսելու լուռ չրջուեցանք դէպի ճախ երկարող չիրմաչարքն ի վար, երբ որ ահնարկս դորշագոյն քարի մը վրայ մէկէն կանգ առաւ։

— Վստահաբար հայրենակից մը կը պառկի հոս, —խօսեցայ ես, անոր վրայի գրութիւնը կարդալով. «ԱՍՏ ՀԱՆԳՅԻ ԳԱՄՐԻԿ» . . . Այդ Մեսրոպեան Ց եւ Ր տառերը այդպէս կ'աղաղակեն։

— Ա՛յ, տե՛ս մոռցեր էի. հա՛, Գառնիկին գերեզմանն է ատ, ճղնաւոր ալ կ'ըսէին իրեն, բարակի վը-

րայ, երկայն հասակով, սեւ սաղթիան երեսով. բայց խոնարհ ու խելացի տղայ էր, բոլորէն սիրուած:

— Գործը ի՞նչ էր,— հարց տուի ես:

— Գո՞րծ,— պատասխանեց ան,— կաչին ոսկորին վայ պահելո՛ւ չափ: Ինչ որ կը չահէր՝ ուսման, դպրոցի եւ գիրքերու կը պահեցնէր: Կ'ըսէինք՝ եթէ բան մը չի պատահի, մեր մէջէն ծաղիկ մըն ալ պիտի բուսնի...

— Զարմանալո՛ւ բան,— խօսեցայ ես հետաքրքրքիր: Ան չարունակեց.

— Հիմակուան պէս կը յիշեմ, ամառ իրիկուն մըն էր, հայրենակիցները իր դլուխը հաւաքած՝ ըսաւ անոնց.

—Տղա՛ք, լսեցի՞ք, մեր երկրին վրան ալ աղատութեան դռները բացուեր են, կ'ըսեն. սուտ կամ իրաւ՝ պատեհութիւն մըն է այս՝ որմէ անպայմանօրէն պէտք է որ օգտուինք: Այն խեղճուկ դպրոցը որ ցարդ կը պահենք մեր գիւղաքաղաքին մէջ, պատիւ չի՛ բերեր մեզի, մե՛նք՝ որ կը պարծենանք թէ մեր պապերը հին ու հոյակապ Անիէն եկած, եւ հպարտ արծուեխումբի մը նման լեռներու լանջին՝ վրայէ վրայ՝ իրենց բոյները չինած են: Գալով ինծի այս աշնան բարձր դպրոց մը պիտի մտնամ արդէն, ու կը խոստանամ որ զայն լրացնելուս՝ երկիր վերադառնամ որպէս ուսուցիչ մեր գիւղաքաղաքի դպրոցին:

— Լա՛ւ. դուք ի՞նչ ըրիք,— հարցուցի ես անհամբեր:

— Ըրինք ինչպէս որ պատուիրեր էր ան: Երկու տարուան մէջ երկու հազար տոլար փոխադրեցինք

երկիր դպրոցին համար միայն, ուրիշ յատկացումներ զատ: Մինակ թէ...

— Մինակ թէ ի՞նչ:

— Այնատեն մէկին միտքէն իսկ չանցաւ թէ առաղան իր փափաքած ուսումը ինչպէ՞ս պիտի կրնար ձեռք բերել, երբոր դրամ չունէր: Վերջէն իմացանք իր կրած չարչարանքներուն պատմութիւնը, բայց ալ արդէն ուշ էր:

Բարեկամս դլուխը կախեց յանցապարտի մը պէս, մինչ ես չդրունակեցի խօսիլ, մէկ ձեռքս չիրմաքարին դրած:

— Լրացո՞ւց ան իր դպրոցը:

— Լրացո՛ւց. եկաւ հոս՝ պատրաստ՝ երկիր մեկնելու, երբոր հիւանդացաւ, մինչ երկրէն նամակ նամակի վրայ մեղի կը դիմէին դինքը հոն կանչելով: Սկիզբէն թեթեւ հազով մը սկսաւ իր հիւանդութիւնը:

— Թեթեւ, թաց ու մառախլապատ հազով մը:

— Ի՞նչ տեսակ հազ ըսիք, չի հասկցայ,— խօսեցաւ ան ինծի դառնալով:

— Ըսել ուզեցի թոքախտին ծածուկ ներկայութիւնը լսելի ընող հազով մը:

— Առանկ ալ եղաւ, շատ չանցած՝ ան մեռաւ,— խօսեցաւ Բարեկամս տրտմադին ու արցունքոտ աչքերը դետնին յառելով՝ լռեց:

Մատներս սաքսոտացին չիրմաքարին վրայ, կարծես մարմնացեալ ցաւի չրթներուն հպած ըլլային անունը ... ԱՍՏ ՀԱՆԳՅԻ ԳԱՐՆԻԿ... Օտարութեան մէջ մեռնող հա՛յ տղայ, որուն ուղիղ դրուած տապանաքիր մը անգամ չի չնորհեց այս կեանքը:

Ցետոյ քալելով անցանք բազմաթիւ չիրիմներու

առջեւէն, ու թէեւ հոս ու հոն կարծես պատահաբար ինկած քանի մը հայատառ տապանագրեր ուշադրութիւնս գրաւեցին, բայց Բարեկամս կանգ չառաւ. անոր որոշ գնացքէն յայտնի էր որ զիս մասնաւոր կէտի մը կ'առաջնորդէր: Անճայն հետեւեցայ իրեն մինչեւ որ յանկարծ կենալով, ու քովընտի ինկած գերեզման մը ցոյց տալով՝ ըսաւ ինծի

—Ահա՛ մեր Մուղալ Ամուին գերեզմանը տես՝ դէմի կողմը անցնելէ առաջ: Վա՛խ, վրայի քարը նորէն ծռեր է վիզը կախ որբի պէս. ամէն մէկ տերկու տարին անգամ մը այս բանը կը պատահի, զարմանալի չէ՞:

— Կրնայ պատահիլ որ Մուղալ Ամուն հանգիստ չէ իր այս պառկած տեղին մէջ, ու ատենն անգամ մը կողմ կը փոխէ, ո՛վ գիտէ,— պատասխանեցի ես կէս կատակով:

— Ըսածէդ ալ շատ հեռու չէ,— խօսեցաւ ան ծանրադէմ,— եթէ դուն ալ գինքը ճանչցած ըլլայիր, աւելի հաստատամտութեամբ պիտի ըսէիր այդ քանը:

Քեռոյ րոպէ մը լռեց ան, կարծես նոյն պահուն իր մտքէն անցնող յուշերն ու խորհուրդներն յայտարարի մը կրնալ բերելու համար, ու շարունակեց.

— Գիտե՞ս, երբ տասնըհինգի տեղահանութեան ու ջարդերուն լուրերը երկրէն մեզի սկսան հասնիլ՝ Տիւտէնի սեւ պատմութեան հետ, քիչ թէ շատ բոլորնիս ալ խելքերնիս կորսնցուցինք, տխմանա եղանք: Երիտասարդները իրենց սիրտերը կրծող ցաւին ուժգնութենէն ու վրէժի ծարաւէն՝ կամաւոր գրուեցան գացին, աւելի տարիքաւորներս յուսահատութեանք մնացինք: Ահա ա՛յդ օրերուն քիչ չատ ամէն հայրե-

նակիցի մխիթարութիւն բերողը եւ շատ մը դժբախտութիւններու առաջքն առնողը սա մեր խոնարհ Ամուն եղաւ:

Բարեկամս խորունկ չունչ մ'առաւ, ու նորէն շարունակեց.

— Անշուշտ որ բոլորին հետ միասին ան ալ ցաւի ու սուգի իր խոշոր բաժինն ունեցաւ, բայց հակառակ ասոր, իր զուարթամտութիւնն ու լեզուի քաղցրութիւնը չի կորսնցուց, տունէ տուն մտաւ, խօսեցաւ, քաջալերեց, լռնդաց ու խնդացուց, երբեմն ալ յանդիմանեց ու նոյն իսկ լացաւ անոնց հետ: Բայց ուշ կամ կանուխ ամէն հայրենակիցի սրտին բանալին կը գտնէր ան, դուռ մը բանալու պէս՝ կը բանար զայն, մուրթը դուրս կ'ընէր, արեւն ու յոյսը՝ ներս, ու կ'անցնէր կ'երթար, նորէ՛ն վերադառնալու համար: Այն մութ օրերէն սկսեալ մինչեւ իր մահը այս եղաւ իր հանգստացնող առաքելութիւնը:

—Աստուած ալ իր հոգին հանգստացնէ,— խօսեցայ ես սրտալի, մինչ ան շարունակեց:

— Ահա այդ օրերուն կը պատահի որ ան Կիրակի օր մը Տարղունենց տունը կ'երթայ, ու կը տեսնէ որ հոն ընկերովի բնակող եօթը հայրենակիցներն ալ խոհանոցի տախտակէ սեղանին չուրջ բոլորուած, տրտխուր տրտում նստած են, կարծես սիրելիի մը դագաղին չուրջ եղած ըլլային: Այս որ կը տեսնէ ան, կ'ըսէ անոնց.

= Վա՛խ, վա՛խ, նորէ՞ն խորհուրդ խորհիմը մըտեր՝ կուլաք:

= Զի լա՛նք ինչ էնինք. ալ մըզի լաց կը մնայ:

= Ի՞նչ պիտոր էնէ՞ք,— կը պատասխանէ Ամուն,— մեռնողը մեռաւ, հըմը դահիճը դեռ կը խըն-

դայ, դահիճին առջեւ լալն օգուտ չունի, քաջասիրտ ըլլանք, աչքերնիս բանանք, ակռանիս սրինք, առենը գալուն՝ քաջի պէս էրթանք վրէժնիս առնինք:

= Ա՛խ, ա՛խ ըտ օրը, ըտ օրը տի գա՞յ...— կը հառաչեն բոլորը:

= Ըտ օրուան հըմար աչ թեւս կուտամ:

= Ես՝ օտքս կու տամ:

= Ես՝ վիզս կու տամ:

= Ես հոգի՛ս կու տամ,— կ'արտայատուին ներկանները գրեթէ միաբերան:

= Ըտ օրը տի գայ, տղա՛ք, ըտ օրը տի գա՛յ, էրա՛զ տէսեր իմ, էս ըլ ձըղի հետ, ըն դահիճներուն արժանի դասը տի տա՛նք հըմը, հիմըկու հիմա թեւերնիդ, օտքերնիդ, աչքերնիդ, վիզերնիդ ու հոգինիդ սափ-սաղ պահեցէք, ձըղի հըմար պահեցէք, հրդմի ըտ օրը գայ: Մեղքը չէ՞. հայ արմատին մէկ թելը ընոնց հարիւր ծառէն առաւել է,— կը վերջացնէ մեր ամուն, ու կը մեկնի անկէ անոնց լացը յոյսի ու խնդուքի փոխած:

— Է՛հ, հիմայ դո՛ւն ըսէ. Ամուն ի՞նչպէս հանգիստ քնանայ այս օտար հողին տակ, երբ Մայր Եկեղեցիի վերադարձողներուն ոտնաձայները կը լսուին հեռուէն... —խօսեցաւ Բարեկամս ինծի նայելով:

Լուռ էինք երկուքս ալ, երբ ռնգային ձայնի մը կանչելը լսելով՝ եռեւ դարձանք ու տեսանք քահանան որ խաչ ու աւետարանով մեզի կը մօտենար, ըսելով.

—Զաւակնե՛րս, եթէ ձեր սիրելի ննջեցեալին հոգուն համար ղլուխ մը աւետարան կամ պահպանիչ մը ըսել կ'ուզէք տալ, իշտէ ես հոս եմ, կարգն ալ ձերինն է. ամմա՛ պէտք է վճարէք, չի մոռնա՛ք տէր

պապան...— եւ առանց պատասխանի սպասելու, ձայնը բարձացուց, մէկ աչքը մեր վրայ պահած:

Կէս օրը բաւական անցած էր, երբ դերեզմանատան դէմի կողմը անցանք: Այս բաժնին մէջ հայ հիւրիմներն ու երկաթագիր տապանադրերը աւելի բազմաթիւ էին, որոնց մէջեւ ամէն տարիքի ու հասակի այցելուներ աղմկելով, ղիրար արմկելով կը դեգերէին դրեթէ աննպատակ:

—Նայէ՛ սա ժողովուրդի մնացորդներուն, որոնց մէջէն հինները տակաւ կ՚անհետանան, ու նորերը իրենց հայրերուն դերեզմանները ճանչնալու անգամ հոգածութիւնը չունին,— խօսեցաւ Բարեկամս, ու մեր շուրջը անցած դարձածին անուշադիր՝ քալեցինք դանդաղօրէն, երբոր ան յանկարծ չիրմաքար մը ցոյց տալով ինծի, ըսաւ.

—Ահա՛ Մարօ Փուրուկին դերեզմանը, անո՛ր՝ որ մեծ տան զաւակ էր: Ի՜նչ կնիկ. չորս զաւակներ եւ տասնեակ մը թոռներ հասցուց մեռնելէ առաջ, բայց ահա խոտը ծունկ մը բարձրացեր է իր հողին վերեւ, ու Մեռելոցի օրով՝ իր յիշատակը բուրումնաւէտող ծաղկեպսակ մ՚անգամ չունի վրան: Ահա՛ մոռցուած դերեզման մը, որ այնպէ՛ս կուլայ՝ կարծես ձայն կուտայ:

Ցուղումնահար չարունակեցինք մեր ճամբան, ու տասը քայլ մը անդին, ան նիհար քարով չիրիմ մը ցոյց տալով ինծի՝ ըսաւ.

— Աս ալ Կապուտոխն դերեզմանն է, ա՛ն՝ որ քաղաքին ծայրամասին վրայ ձեռք մը հողով անչուք հիւղակ մ՚ունէր, եւ իր երկու պարարտ կովերուն ափդար կաթերը ամէն արշալոյսի իր հայ եւ օտար դրացիներուն կը բաշխէր «Առաւօտ լուսոյ»ն երգե-

լով : Անուշ ձայն ունէր , ու բոլորը կը սիրէին զինքը : Օր մը , մեր եկեղեցիի չինուհեան ատեն , —երկրի մարդ— իր անվճար աշխատանքի մէկ ժամուն խոշոր գերան մը ինկաւ կռնակին , թէեւ ազատեցաւ , բայց անկէ վերջ մինչեւ իր մահը ալ չի կրցաւ վերագտնել իր առողջութիւնը :

—Անշուշտ եկեղեցին կը յիշէ զինքը ,— ըսի ես տխուր :

— Առաջին տարին յիշեցին զինքը . երկրորդ տարին վերջն՝ խապառ մոռցան ,— պատասխանեց ան :

Կրկին քալեցինք : Յոգնած էինք ու ծարաւ , երբ ջուրի ծորակի մ՚առջեւ կանգ առինք քիչ մը կազդուրուելու համար :

— Աղէ՛կ որ հո՛ս կանգ առինք ,— խօսեցաւ Բարեկամս ,— ապա թէ ոչ պիտի մոռնայի այս գերեզմանն ալ : Փոքրիկ արտի մը ծաւալով այդ գետինը կը տեսնե՞ս , որ ծաղիկներով գունաւորուած է արեւելեան գորգի մը նման , ու եղերուած է մշտադալար ցանկատունկերով՝ իբրեւ թէ ուխտատեղի մը եղած ըլլար այն , ա՛տ ալ հայու գերեզման է :—

— Ո՞ր հայուն ,— հարցուցի ես հետաքրքիր :

— Ադամեց Կարապետինը , որուն հայրը , Յեւ Ադամը , երկիրը ծանօթ կօշկակար էր : Տղան հոս եկաւ , աշխատեցաւ , պարապաներու ու բախտի բերմամբ ալ՝ եղաւ կօշիկի հարուստ գործատէր , եւ հիմայ հոդ կը պառկի :

Նայեցայ մարմարէ թանձր ու վիթխարի չիրմաքարին որ ցոյց տրուած գետնին դրեթէ մէջտեղը կը բարձրանար՝ իր չուրջի քարերէն անջատ , ու վերէն նայելով անոնց վրայ : Բայց երբ նայուածքս իջնալով դեղաքանդակ տապանագրին՝ Ակրի Էտըմզ անունը

կարդացի ,, զարմացումով ըսի անոր :

— Բայց այս հայո՛ւ անուն չէ :

Բարեկամս ցաւագին հայեացք մը ձգելով վրաս , պատասխանեց կամաց , յստակ .

— Այն օրէն որ ոմանց նման ան եւս Մեծ կաթսային մէջ ձուլուելու գաղափարին հետ հաշտուեցաւ որպէս որոշ իրողութեան , դիւրին խմաստութիւնն ունեցաւ միւռոնաբոյր կարապետը վոխարինելու կէրի–ով , ու եղաւ կէ՛րի էտըմզ :

— կէրի էտը՛մզ . . . ո՛վ հեգնութիւն , հողին տակ անգամ իր հարազատ անունով հանդչելու չընորհքէն ինքզինք զրկած ,— մրմնջեցին շրթներս ակամայ :

Իրիկուան ստուերները արդէն սկսեր էին երկարիլ , երբ Բարեկամս՝ յոգնաբեկ ըսաւ .

—Ալ ողջերուն աշխարհը վերադառնալու ժամն հասաւ կարծեմ : Կը խոստանամ ուրիշ անգամ մը եւս քեզի հետ այս տեղուանքը այցելելու : Հիմա , օգնէ՛ ինծի որ այս զառիթափէն վար իջնենք , ատրճանջացող ստուերի մը հանդիպելէ առաջ :

ԲԱՌԱՐԱՆ ՕՏԱՐ ԵՒ ԳԱԻԱՌԱԲԱՌԲԱՐ ԲԱՌԵՐՈՒ

Ալլահա ամանաք ·— *Աստուծոյ ձգուած*
Ալըճմիշ ·— *Առնուիլ, սիրտը մնալ*
Ամաճ ·— *Բացագանչութիւն ցաւի, զարմացման*
Ամմա ·— *Բայց եւ այնպէս*
Այլուխ ·— *Թաշկինակ*
Աշուղ ·— *Վեզ, խաղալիք փոքրիկներու*
Առապա ·— *Ձիաքարշ կառք*
Ատաշ ·— *Անուանակից, ընկեր*
Արխ ·— *Առու, ոռոգումի համար*
Ափալ–թափալ ·— *Մեծ աճապարանքով*

Գալփօրնա ·— *Քալիֆորնիա*
Գասապնոց ·— *Մսավաճառներու չուկայ*
Գնամիշ ·— *Մեղադրել*

Դորդա ·— *Գաւիթ*

Եարամիշ ·— *Ցարմար գալ*
Եարալի ·— *Վիրաւոր*
Եալլա ·— *Դէ՛հ, դէ՛հ, օ՛ն*
Եամաճ ·— *Սոսկալի, յանդուգն*
Եավրուներս ·— *Ձագուկներս*
Եահուտի ·— *Հրէա, Իսրայէլացի ջհուտ*
Ետիճէ ·— *Կէսօրէ ետք, իրիկուայ մօտ*

Զարզավաք ·— *Բանջարեղէն, կանաչեղէն*
Զէճճիր ·— *Շղթայ, կապանք*

Էշիկ ·— *Շեմ*

Էվէլի ·— *Աւելի*
Ըսըրթ-միշ կ'անի ·— *Կը տաքցնէ, կը քրտնցնէ*
Ըհըճ ·— *Ահաւասիկ որ*

Թամամցնել ·— Լրացնել, ամբողջացնել
Թաշխալա ·— Թոհ ու բոհ
Թաս ·— Գաւաթ
Թըմաւ ·— Լմնցաւ

Իշտէ ·— Ահա, ահաւասիկ
Ինշալլահ ·— Եթէ Աստուած տա, Ածյ. կամքով

Խապատայի ·— Կոկոզավիլ, հպարտ
Խըրս ·— Բարկութիւն, դայրոյթ
Խալք ·— Վրիպանք, յանցանք
Խըլք ·— Աւրուած, խարդախ
Խաս ·— Մաքուր, հարազատ, անապական
Խըյմա փարքի ·— Հում քիւֆթէի ճաշկերոյթ
Խըյախ ·— Ընտիր, լաւ

Ծիլ ·— Աչուղ (վեգ) խաղի բախտաւոր կողմը

Կրէմըր սէուլ ·— Նախակրթարան
Կրէնուէյք ·— Շրջանաւարտ
Կէնէ ·— Նորէն, դարձեալ
Կէնիշ ·— Լայն, առատ

Հալ ·— Վիճակ
Հալէյ ·— Տեղական պար մը, չուրջպար
Համալ ·— Բեռնակիր
Հէմա ·— Անդամ մ'ալ
Հըզմի ·— Մինչեւ որ
Հըմը ·— Սակայն եւ այնպէս
Հընկ–մընկ ·— Սուտ պատճառանք, պատրուակ
Հիւնիւմ ·— Յարձակում
Հէլպէք ·— Հարկաւ
Հիսապ ·— Հաշիւ

Ճէնէպէք ·— Նղովեալ
Ճին ·— Դեւ, դեւուկ
Ճուղապ ·— Մերժողական պատասխան

Ճիփսի ·— Գինչու
Ճիճս ·— Տեսակ, ցեղ
Ճանըմ ·— Հոգիս, փաղաքշական

Մալ մուլք ·— Ստացուածք, հարստութիւն
Մանի ·— Արեւելեան երգ, թուրքի
Մաշալլահ ·— Աստուած պահէ
Մանշուր ·— Անուանի, նշանաւոր
Մուխանինաք ·— Հասարակաց ողորմութիւն
Մունինաք ·— Պարտաւորութիւն
Մըսըր տարըսը ·— Եգիպտացորեն, ֆօրն
Միւտիր ·— կառավարիչ, գիւղաքաղաքի

Նոպըխէր ·— Բախտ չունեցող, քամբախտ
Նէ փայտա ·— Ինչ օգուտ
Նիաք ·— Մտադրութիւն

Շարքի ·— Արեւելեան երգ, առհասարակ ցուփ տեսակ

Ուշկիկ ·— կամաց, քիչ մը կամաց

Զախտըմ ·— Խելքին զարնել, հասկնալ
Զէշիտ–չէշիտ ·— Տեսակ–տեսակ

Պիւքիւն ·— Ամբողջը, բոլորովին
Պայդուշ ·— Մինակ մնացած թռչուն, բու
Պապա իկիտ ·— Քաջ, չատ կտրիճ
Պապօ ·— Հայրիկ
Պարագիտ ·— Մակաբոյծ,
Պէղէշ ·— Զրի
Պաֆ Մարֆէք ·— Սեւ չուկայ, ազատ չուկայ
Պուշէղ ·— Գրիւ, չափ հացահատիկի եւ բանջարեղէնի
Պինզ ·— Լուբիա

Ռընտ ·— Ընտիր, լաւ տեսակէն
Ռօմի ·— Թղթախաղի տեսակ մը
Սաղթիան ·— Գառան մորթէ պատրաստուած կաշի, կօշիկի երեսին համար գործածելի

Սէվտա ·— *Սէր, սիրային ունակութիւն*
Սէրթ ·— *Բարկ, բարկացոտ*
Սթրայֆ ·— *Գործադուլ*
Սէրիճլաք-միշ կ'անի ·— *Կը զովացնէ*
Սօճ ·— *Վերջ, վերջաւորութիւն*

Վախթըվա հիսապ ·— *Անցեալի հաշիւ*
Վասէլամ ·— *Վերջացաւ, լրացաւ*

Տավար ·— *Անմիտ անասուն,*
Տիճկի պէկիր ·— *Աշխատող լծաքար քաշող ձի*
Տանկալաղ ·— *Ապուշ, անմիտ, միամիտ*
Տէլալ ·— *Մունետիկ*
Տիւտէճ ·— *Խոռոչ, անդունդ*
Տիվանա ·— *Խենթ, խելքը կորուսած*
Տիւզ ·— *Շիտակ, լրիւ*
Տիւրզիւ ·— *Ժատանայապաշտ, անասուած*
Տրհա ·— *Դեռ, տակաւին*

Փիճաբըլ ·— *Թաղթախաղի տեսակ մը*

Քէճիւլ ·— *Բաշ, առաւտ մազեր*
Քէսէ ·— *Քսակ, քսակով դրամ*
Քիւֆիւր-ֆափար ·— *Հայհոյանք, անէծք*
Քէօշք ·— *Պալատ, դղեակ*
Քիտճափ ·— *առեւանգել*

Օտա ·— *Սենեակ*
Օ փի էյ ·— *Ապրանքներու գներուն հսկող մարմին*
Օղուլ ·— *Ա՛յ տղայ*

Ֆալ ·— *Բախտ բանալ*
Ֆարմ ·— *Ագարակ*
Ֆայտա ·— *Օգուտ*
Ֆըր-ֆօք ·— *Մուշտակէ վերարկու*

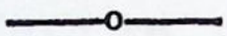
«Եփրատ» Մատենաշար Թիւ 4

Մամլոյ տակ է եւ լոյս պիտի տեսնէ

«ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿՈՒՄԲԸ»

ՀԵՂԻՆԱԿ՝ ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԿԷՕԼՃԻԿ

Մանրամասնութիւնք իր ատենին

ԱՐԱՄԵԱՆ «ԵՓՐԱՏ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ուղեցոյց Նիւ Եորքի եւ Շրջակայքի Հայ գաղութներու 1930 (սպառած)	$1·00
«Ամերիկահայ Պատկերներ»	1·00
«Երեք Հազարի Երազը»	·60
«Կեանքի Ջուեշտը»	2·00

Գրավաճառներու, գրադարաններու եւ այլ հանրային հաստատութեանց համար մասնաւոր զեղչ։

Ստանալու համար դիմել՝

YEPRAD PRESS
142 East 32nd Street
New York 16, N. Y.

1

Պ. Դարպինեան

ԳԻՆ 2 ՏՈԼԱՐ

Ստանալու Հասցէ Դիմել

YEPRAD PRESS

142 East 32nd Street

New York 16, N. Y.